

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Magistratura Mərkəzinin 2892-ci
qrup magistri Bayramlı Emin Şirviyə oğlunun yazdığı “Ümumdünya ticarət
təşkilatına üzvlüyün Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı və struktur
dəyişiklərinə təsiri” mövzusunda yazdığı dissertasiya işinə**

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ

İ FƏSİL. Xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin nəzəri əsasları

1.1 Milli iqtisadiyyatın inkişafında xarici ticarət əlaqələrinin pay və onun formalaşmasına təsir edən amillər

1.2 Xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi üzrə dünya təcrübəsi

II FƏSİL. Azərbaycanın xarici ticarət strategiyasının sistemli təhlili

2.1 Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin inkişaf dinamikası

2.2 Xarici ticarət strategiyasında mal nomenklaturasının təsnifləşdirilməsinin normativ hüquqi bazasının tədqiqi

III FƏSİL. Azərbaycanın ÜTT ilə xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1 Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi sisteminin inkişaf prioritetləri və struktur dəyişikliklərinə təsiri

3.2. Azərbaycanın ÜTT ilə qarşılıqlı faydalı əlaqələrinin formalaşdırılması –xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin mühüm istiqaməti kimi

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

GIRIŞ

Mövzunun aktuallığı: Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq inzibati-amirlik sisteminə xas olan bütün prinsiplər, o cümlədən xarici iqtisadi fəaliyyət üzərində dövlət inhisarı aradan qaldırılmış, tamamilə yeni fərqli məzmunu malik situasiya formalaşmışdır. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə həyata keçirilən islahatlar təkcə forma dəyişikliyi deyil, eləcə də xarici iqtisadi münasibətlərin təkrar istehsal proseslərini əhatə etməklə, qlobal səviyyəli inkişaf qanunauyğunluqlarına maksimum dərəcədə müvafiq gələn xarici ticarət strategiyasının formalaşdırılmasına yönəldilmişdir. Son 10 illik inkişaf dinamikası göstərir ki, iqtisadiyyatın “açıq”lıq dərəcəsinin yüksəldilməsi və bazar münasibətlərinin təşəkkülü istiqamətində nailiyyətlər əldə olunmuş, milli iqtisadi subyektlərə beynəlxalq rəqabətin təsir gücü hissətiləcək dərəcədə artmışdır. Digər tərəfdən, dünya iqtisadiyyatında baş verən proseslərin (iqtisadi inteqrasiya və qloballaşma, istehsal və kapitalın transmilliləşməsi prosesinin sürətlənməsi və s.) təsiri nəticəsində ölkədaxili iqtisadi münasibətlərin yeni modifikasiyası meydana çıxmış, xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi problemi daha da kəskinləşmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün bunlar Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətinin təşkili və idarə edilməsi sferasında dinamik xarakterli dəyişikliklərin aparılmasını tələb edir. Keçid iqtisadiyyatının spesifik xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması zəruriliyi ilə ölkənin milli mənafeələrinin təminatı, digər tərəfdən isə müasir qlobal meyli və təmayüllər arasında optimal mütənasibliyin formalaşdırılmasında əsas ağırlıq məhz xarici ticarət strategiyasının üzərinə düşür. Belə ki, ölkə iqtisadiyyatında həyata keçirilən struktur modernləşmə iqtisadi artımın davamlılığınə nail olma, mənafe subyektləri arasında düzgün tənəsüblüyün formalaşması, bölgü sferasında prioritetlərin nəzərə alınması və ümumiyyətlə, dünya iqtisadiyyatına effektiv qoşulma prosesində real gerçəkliyə söykənməklə həyata keçirilən xarici ticarət strategiyası həlledici əhəmiyyət daşıyır. Eyni zamanda real bazarın və milli iqtisadiyyatın hələ formalaşma mərhələsində olduğunu diqqət mərkəzində saxlamaqla, xarici ticarət strategiyasının formaları və tərkib ünsürlərinin seçilməsində real situasiyaya adekvatlığın təminatı da xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Problemin işlənmə səviyyəsi: Xarici ticarət strategiyasının formalaşdırılması və tətbiqi probleminin kompleks xarakterə malikliyi, onun iqtisadiyyatın bütün səviyyələri(mikro, mezo,makro) və sferaları ilə sıx qarşılıqlı bağlılığı, bu bağlılığın funksional məzmununun müxtəlif aspektlərinin mövcudluğu əksər iqtisadi məktəblərin nəzər-diqqətini cəlb etmiş və qeyd olunan yönümdə tədqiqatlar bu gün də davam etməkdədir. Xarici ticarətin fundamental problemləri C.Keynsin, A.Marşalın, P.Linderfin, M.Pebronun, V.Rıbalkinin, P.Kruqmanın, C.Saksın və digərlərinin əsərlərində bütün təfərrüatı ilə araşdırılmışdır.

Xarici ticarət strategiyasının nəzəri dərki və dövlət tənzimlənməsi problemləri isə A.Atkinsanın, B.Belaşanın, C.Blekin, P.Samuelsonun, C.Stiqlisin, Y.Timbergenin, R.Consun, Q.Fişerin və s. tədqiqatlarında sistemli şəkildə öz əksini tapmışdır.

Sabiq SSRİ nin süqutu və ardıcıl olaraq həyata keçirilən liberallaşdırma nəticəsində yeni müstəqillik əldə etmiş ölkələrin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası prosesinin getdikcə güclənməsi xarici ticarət strategiyasını elmi tədqiqatların başlıca mövzularından birinə çevirmişdir. Bu baxımdan rus tədqiqatçılarından A.Maşinin, S.Qonçarenkonun, V.Evstiqnevin, S.Sışkovun, A.Roqocinin, A.Fedorovskinin araşdırmaları səciyyəvidir.

Azərbaycan alimlərindən A.Nadirov, Z.Səmədzadə, A.Ələsgərov, A.Şəkəreliyev, M.Meybullayev, Ə.Babayev, Ş.Hacıyev, Ə.Bayamov, H.Allahverdiyev və digərlərinin əsərlərində xarici iqtisadi fəaliyyət, ələlxüsüs xarici ticarət strategiyası ilə bağlı tədqiqatlar aparılmış, keçid iqtisadiyyatı şəraitinin tələblərinə müvafiq gələn nəticələr əldə olunmuşdur.

Bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarət strategiyasının optimallaşdırılması sferasında bir sıra problemlər sistemli araşdırmalara məruz qalmamışdır. Söhbət hər şeydən əvvəl xarici ticarət münasibətlərində liberallaşdırma siyasətinin və eləcə də, ticarət maneələrinin inkişafa təsirindən, xarici ticarət strategiyası ilə iqtisadi artım, ətraf mühit və institutsional inkişaf arasında qarşılıqlı bağlılığın tədqiqindən, xarici ticarət siyasətinin modelləşdirilməsi problemindən,

eləcə də beynəlxalq norma və standartlara uyğunlaşmanın daxili mexanizmindən gedir və s.

Məhz problemin elmi tədqiqinin sistemlilik nöqtəyi nəzərindən əhatə dairəsinin natamamlığı dissertasiya mövzusunun seçilməsi və tədqiqatın məqsədini əsaslandırır.

Tədqiqatın məqsədi: Dissertasiya işində əsas məqsəd keçid iqtisadiyyatı şəraitində xarici ticarət strategiyasının spesifik xüsusiyyətlərinin araşdırılması, onun optimallaşdırılması imkanlarının müəyyənləşdirilməsi istiqamətində konkret təklif və tövsiyələrin irəli sürülməsindən ibarətdir. Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq müvafiq vəzifələr müəyyən edilmiş və onların həlli prosesi aşağıdakı məntiqi ardıcılıqla həyata keçirilmişdir:

- keçid dövrü şəraitində xarici ticarət strategiyasının mahiyyəti və iqtisadi təbiətinin sistemli tədqiqi: onun ümumi iqtisadi siyasətdə yeri və rolunun müəyyənləşdirilməsi ;
- xarici ticarət siyasətinin iki əsas istiqamətinin (azad ticarət və proteksionizm) başlıca cəhətlərini araşdırmaqla keçid iqtisadiyyatı şəraitində tətbiqi xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq ;
- xarici ticarət əlaqələrinə dövlət müdaxiləsinin sərhədlərini müəyyənləşdirən amillər kompleksini tədqiq etmək ;
- Azərbaycanın xarici ticarət rejimi və onun hüquqi-normativ bazasını sistemli tədqiq etmək ;
- xarici ticarət strategiyasının beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılması problemini araşdırmaq ;
- iqtisadi artımla xarici ticarət strategiyası arasında dialektik bağlılığı təhlil etmək ;
- ölkənin xarici ticarət strategiyasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin konseptual qiymətləndirilməsinə nail olmaq.

Tədqiqatın predmetini xarici iqtisadi strategiyanın təsiri altında formalaşan iqtisadi münasibətlər sistemi və onun makroiqtisadi səviyyədə milli iqtisadiyyata təsiri təşkil edir.

Tədqiqatın obyektı isə keçid iqtisadiyyatı şəraitində ölkənin xarici ticarət strategiyası sferasında mövcud olan münasibətlər kompleksindən ibarətdir.

Dissertasiya işinin nəzəri-metodoloji əsaslarını neoklassik iqtisadi nəzəriyyə və görkəmli tədqiqatçıların beynəlxalq ticarət sferasına aid olan fundamental yanaşmaları, eləcə də, beynəlxalq iqtisadiyyatın ümumi nəzəriyyəsi, keçid iqtisadiyyatı nəzəriyyəsi, beynəlxalq iqtisadi təşkilatların proqnoz qiymətləndirmələri, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərmanları, Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamları, Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuş qanun və normativ aktlar, eləcə də, digər rəsmi sənədlər təşkil edir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi:

- Keçid iqtisadiyyatı şəraitində xarici ticarət strategiyasının spesifik cəhətləri aşkarlanmış və onun ümumi iqtisadi inkişaf strategiyası ilə üzvü bağlılığı əsaslandırılmışdır;

- Xarici ticarət strategiyasında yeni paradigmalara keçidin konseptual-metodoloji təminatı problemi tədqiq olunmuşdur;

- Müasir qloballaşma şəraitində xarici ticarət sferasının dövlət tənzimlənməsinin dünya təcrübəsi öyrənilmiş, konseptual ümumiləşdirmələr aparılmış və onun keçid dövründə istifadəsi imkanları təhlil olunmuşdur;

- Xarici ticarət əlaqələrinin təşkili və tənzimlənməsində dövlət müdaxiləsinin obyektiv və subyektiv sərhədləri müəyyənləşdirilmişdir;

- Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət strategiyası, onun strateji əsasları və hüquqi-normativ bazası hərtərəfli təhlil edilərək beynəlxalq norma və prosedurlara keçidin məhdudiyyət şərtləri aşkara çıxarılmışdır;

- İqtisadi artımla xarici ticarət siyasəti arasında səmərəlilik meyarları əsasında üzvü vəhdətin formalaşdırılması yönündə konseptual istiqamətlər müəyyənləşdirilmişdir;

- İnstitusional inkişaf xarici ticarət strategiyasının əsas tərkib ünsürlərindən biri keyfiyyətində tədqiq olunmuş, onların qarşılıqlı bağlılığının zəruriliyi əsaslandırılmış və konkret mexanizmi aşkarlanmışdır;

- Ətraf mühitə təsir problemləri də daxil olmaqla xarici ticarət strategiyasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri tədqiq edilməklə ümumiləşdirilmiş və optimallaşdırma yolları üzə çıxarılmışdır;

- Azad ticarət-proteksionizm qarşılığının uyğunluğu problemi araşdırılmış, onun iqtisadi subyektlərin mənafelərinə təsiri mexanizmi təhlil olunmuş və modeli qurulmuşdur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti: Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti hər şeydən əvvəl ölkənin xarici ticarət strategiyasının kompleks tədqiqi nəticəsində əldə olunan nəticələrin konkret məzmun daşımada və sırf əməli xarakterə malikliyində təzahür edir. Belə ki, tədqiqatın yekunlarına əsaslanaraq irəli sürülən təklif və tövsiyələrdən istifadə edildiyi tədqirdə xarici ticarət strategiyasının, keçid dövrünün spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla optimallaşdırılmasında mühüm rol oynaya bilər. Eyni zamanda, dissertasiya işinin nəticələri ölkənin xarici iqtisadi inkişaf strategiyasının, eləcə də, xarici ticarət sferasında dövlət proqramlarının hazırlanmasında, beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla, ələxüsus, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı ilə qarşılıqlı əlaqələrin ümummilli mənafelərə uyğun istiqamətdə formalaşdırılmasında, lokal səviyyəli mənafə tarazlığının qərarlaşması və ölkə-region, ölkə-dünya iqtisadiyyatı qarşılığında dövlət maraqlarının qorunması, məqsədi ilə hazırlanan tədbirlər kompleksində istifadə oluna bilər.

İFƏSİL. XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI.

1.1 Milli iqtisadiyyatın inkişafında xarici ticarət əlaqələrinin pay və onun formalaşmasına təsir edən amillər.

Xarici ticarət anlayışı ölkənin başqa ölkələr ilə əmtənin dəyərinin ödənilməsi şərti ilə mübadiləsinin, o cümlədən ölkəyə daxil olmasını (idxal) və ölkədən çıxarılmasını (ixrac) ifadə edir.

Dünya iqtisadçılarının hesablamalara əsaslanaraq hazırda dünyada beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ümumi həcmnin 80%-dən çoxunun beynəlxalq ticarətin payına düşməsinə təsdiqləyirlər. Belə ki, məşhur amerika iqtisadçısı Ceffri Saks göstərir ki, «Hər hansı bir ölkənin iqtisadi nailiyyətə onun xarici ticarətinə əsaslanır. Dünya iqtisadi sistemindən təcrid olunmuş sağlam iqtisadiyyat qurmaq hələ heç bir ölkəyə nəsisə olmamışdır».

Beynəlxalq ticarət əlaqələrinin ilkin forması olan xarici ticarət əməyin beynəlxalq bölgüsünün təsiri altında yaranmışdır. Bu bölgü ayrı-ayrı ölkələrdə istehsal edilən məhsulların mübadiləsinə, dəyişdirilməsinə səbəb olmuşdur. Belə ki, istənilən ölkənin iqtisadiyyatı üçün xarici ticarət mühüm rol oynayır.

Xarici ticarət bütün ölkələr üçün ictimai gəlir mənbəyi olub iqtisadi inkişaf, artım üçün əlavə imkanlar yaradır. Xarici ticarət ölkələr arasında müəyyən asılılıq yaradır. Hər bir ölkə xarici əmtəə və xidmətləri öz ölkə əhalisinin tələbatını ödəmək üçün alır.

Beynəlxalq ticarət əmək məhsullarının (əmtəə, xidmət, intellektual mülkiyyət obyektləri) dünya ölkələri arasındakı beynəlxalq mübadiləsidir. Beynəlxalq ticarət beynəlxalq əmtəə-pul münasibətləri sahəsi, dünyanın bütün ölkələrinin xarici ticarətinin məcmusu, toplusudur. Beynəlxalq ticarət iki qarşı-qarşıya gələni prosesdən -ixrac və idxaldan ibarətdir. Beynəlxalq ticarətin əsas iştirakçıları xarici ticarət müəssisələri, dövlətlər, ölkələr qrupları, eiaə də fiziki şəxslərdir. Onlar ixracatçılar və idxalatçılar adlandırılır.

Beynəlxalq ticarət çoxşaxəli fəaliyyətdir. Beynəlxalq ticarət alqı-satqıya çıxarılan əmtəələrin xüsusiyyətlərinə görə, yaxud əmtəə üzrə ixtisaslaşma meyarı

əsasmda təsnif edilir. İqtisadiyyata dair elmi tədqiqat işlərində müxtəlif təsnifatlara rast gəlmək mümkündür. Belə təsnifatlarda beynəlxalq ticarətin fərqli növbri öz əksini tapır. Məsələn, iqtisadi ədəbiyyatda qeydə alman təsniflərin birində dörd növ fərqləndirilir: 1) hazır məhsullar üzrə xarici ticarət; 2) maşın və avadanlıqlar üzrə xarici ticarət; 3) xammal üzrə xarici ticarət; 4) xidmətlər üzrə xarici ticarət.

İdxal-ixrac əməliyyatlarının növündən asılı olaraq beynəlxalq ticarətin aşağıdakı qruplara ayıra bilərik: 1) hazır məhsulların ixracı və idxalı; 2) xammal formasında əmtəə və yarımfabrikatların sonrakı emal məqsədi ilə ölkədən çıxarılması və emal edildikdən sonra yenidən ölkəyə gətirilməsi; 3) əmtəəm müvəqqəti idxalı və ixrac (əmtəə beynəlxalq müsabiqələrdə, sərgilərdə təqdimat mərasimlərində nümayiş etdirilmək üçün ölkədən çıxarılır və bu tədbirlərdən sonra yenidən ölkəyə gətirilir); 4) reeksport və reimport; 5) bir beynəlxalq transmilli kompaniyaya aid əmtəənin' ixracı və idxalı; 6) qarşılıqlı kompensasiya ticarəti; 7) valyutasız əmtəə mübadiləsi sövdələşməsi (əmtəənin haqqının ödənilməsi natural formada başqa əmtəələrlə aparılır); 8) pul əsaslı ticarət kompensasiya sövdələşməsi; 9) sənaye kompensasiya sövdələşməsi.

Beynəlxalq ticarətin əmtəə strukturunun təhlili zamanı standart beynəlxalq ticarət təsnifatı (SBTT) nomenklaturası tətbiq olunur. SBTT on əmtəə qrupunu əhatə edir. Bu on qrup üç bölmədə birləşdirilir: ərzaq, yanacaq və xammal; hazır məhsullar və yarımfabrikatlar: digər məmulatlar. Qeyd etmək lazımdır ki, 1960-cı ildən başlayaraq dünya ixracının əmtəə strukturu əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmişdir. İxracda xammal, yanacaq və ərzağın payı azalmış, hazır məhsulların, yarımfabrikatların, eiacə də digər əmtəələrin payı artmışdır. beynəlxalq ticarət bazarma ixrac sahəsində fəal qoşulmaq ixracatda payı artmış əmtəə və xidmətlərin istehsalma diqqət artırılmasını şərtləndirir. Lakin bu istiqamətdə əsaslı uğurların qazanılmasının özünəməxsus çətinlikləri vardır. Məsələn, hazır məhsul və yarımfabrikatların ixracı maşın və avadanlıqların yeni modifikasiyalarının yaranması ilə səciyyələnir. Lakin belə maşın və avadanlıqların məhdud sayda ölkələrdə istehsalı, bunun nəticəsində həmin ölkələrin bu əmtəənin əsas ixracatçısına çevrilməsi meyli aşkar hiss olunur. Təbii ki, belə ixracatçılar sırasına

qoşulmaq obyektiv səbəblərdən olduqca çətin məsələdir. Digər hazır məhsullar sırasında çuqunun və poladın kimya sənayesi və tekstil məhsullarının, ixracatında artım müşahidə olunur. Göstərilən məhsulların hər birinin istehsalı müəyyən ehtiyat və imkanların mövcudluğunu tələb

Beynəlxalq və xarici ticarətin qiymətləndirilməsi üçün iqtisadi ədəbiyyatda aşağıdakı göstəricilər qrupundan istifadə olunur: 1) əmtəə dövriyyəsi - müəyyən dövr üçün cari qiymətlərlə ixrac və idxalın dəyər həcmi; 2) əmtəə strukturu - dünya ixrac strukturunda müxtəlif əmtəə qruplarının nisbəti; 3) coğrafi struktur - qitə, region, dünyanın müəyyən hissəsindən asılı olaraq dünya ticarətinin strukturu.

Dünya ticarətinin çoxəsrlik tarixinin olması, bu sahədə xeyli sayda müxtəlif yönlü araşdırma və tədqiqatların aparılması xarici ticarətdə iştirak edən ölkələrə bu ticarətin nəzərəcarpacaq dərəcədə gəlir qazandırmasından irəli gəlir. Belə tədqiqatlar zaman keçdikcə müəyyən konkret nəzəriyyələr çərçivəsində qruplaşdırılmışdır. Beynəlxalq ticarətin ümumi nəzəriyyəsi xarici ticarətdən alınan gəlirin əsasında noyın dayanması, eiaəcə də xarici ticarətin istiqamətlərinin pəyün əsasında müəyyənləşdirilməsi ilə bağlıdır. Beynəlxalq ticarətin aşağıdakı əsas nəzəriyyələri fərqləndirilir: 1) beynəlxalq ticarətin klassik nəzəriyyəsi; 2) beynəlxalq ticarətin neoklassik nəzəriyyəsi; 3) Hekşer-Olin modeli; 4) Samuelson və Stolper konsepsiyası; 5) Leontyev paradoksu; 6) Vernon və Kindelberq nəzəriyyəsi; 7) Maykl Porterin rəqabət üstünlükləri nəzəriyyəsi və s.

İqtisadçılar bəb bir qənaətə gəlmişlər ki, xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin nəzəri, metodoloji və praktiki problemləri həmişə iqtisad elminin diqqət mərkəzində olmuşdur. Dünyanın ən görkəmli iqtisadçıları bu problemlərin həlli ilə bağlı öz münasibətlərini bildirmiş və müxtəlif fikirləri əsaslandırmağa çalışmışlar. Tarixi təkamül prosesində bu fikirlər iki istiqamətdə inkişaf etmişdir: fritrederçilik (azad ticarət) və proteksionizm (himayəçilik).

Azad ticarət tərəfdarları (A.Smit, D.Rikardo, C.S.Mill, J.B.Sey, P.Sarmelson, V.Stolper və s.) fikirlərini belə əsaslandırırlar ki. maneəsiz həyata keçirilən xarici iqtisadi fəaliyyət «təbii seçmə» əsasında qarşılıqlı

faydalı beynəlxalq əmək bölgüsünə kömək edir, bütün ölkələrin real milli məhsulunu potensial olaraq xeyli artırır və bütün Ycr küresində həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə imkan yaradır.

Proteksionist tərəfdarları (F.List, A.Hamilton, Ç.Kcri, C.Keyns) isə ö/fikirbrini ənənəvi təşəkkür tapmış iqtisadi durumu saxlamaq. yeni yaranan milli sənaye sahələrini qorumaq, dövlət büdcəsinin gəlirlərini artırmaq, dempinqi məhdudlaşdırmaq, ölkənin müdafiə qabiliyyətini lazımi səviyyədə saxlamaq və s. xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi zərurəti ilə əsaslandırırlar.

Dünya təcrübəsi göstərir ki. fritrederçiliyin yuxarıda söylənilən kimi müsbət səciyyələndirilməsi və ideallaşdırılmasına baxmayaraq, bu ideya heç də həmişə gözlənilən ümidləri doğrultmayıb. Təkcə xarici ticarət siyasəti XX əsrdə ticarət və proteksionizm idealarının hər biri bir neçə dəfə müxtəlif müvəffəqiyyətlə iqtisadi fikirdə üstünlük əldə etmişlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, son dövrlərə qədər xarici ticarət siyasətinin əsas forması kimi proteksionizm çıxış edirdi. Azad ticarət siyasəti yalnız bəzi hallarda tətbiq edilirdi. Onu da göstərmək lazımdır ki, proteksionizm xarici ticarət siyasətinin bir forması olmaq etibarını ilə öz təkamül prosesində üç mərhələdən keçmişdir:

- “Azad” rəqabət dövrü;
- İnhisar dövrü;
- Müasir dövr;

Azad rəqabət dövründə təsdiq edilən proteksionizm bir qayda olaraq, zəif inkişaf etmiş yaxud rəqabətqabiliyyətli olmayan sahəsinin xarici rəqabətdən qorunmasına yönəldilirdi. İri inhisarların meydana çıxması ilə (XIX əsrin sonu XX əsrin əvvələri) əlaqədar olaraq proteksionizm siyasətində keyfiyyətə yeni istiqamət formalaşmağa başladı. Başqa sözlə xarici ticarət siyasətində yeridilən himayədarlığın obyektinə dəyişdi. Yəni, artıq geri qalmış sahələrin deyil inkişaf etmiş və daha çox inhisarlaşmış fəaliyyət sferasının mühafizə həyata keçirilməyə başladı. Göstərilən

yönümlü siyasətdə əsas məqsəd ondan ibarət idi ki, güclü himayə altında olan sahələrinin vasitəsilə daxili bazardan yüksək qiymətlərin tətbiqi hesabına ionhisarçı gəlir əldə etmək və buna əsaslanmaqla dempinqdən yararlanmaq vasitəsi ilə xarici bazarlardan rəqibləri sıxışdırıb çıxarmaq! Məhz bununla əlaqədar olaraq, bir sıra tədqiqatçılar qeyd edilən səpgili siyasəti təcavüzkar siyasət yaxud ifrat proteksionizm adlandırmışlar. Təkamül prosesində proteksionizm özünün ilkin yaranma formasından mahiyyətə fərqli istiqamətdə əhatə edən yeni mənə çalarları kəsb etməyə başlamışdır. Belə ki, hal-hazırda proteksionizmin 4 növü mövcuddur:

- Selektiv proteksionizm (bu halda himayədarlıq məzmunu daşıyan ticarət siyasəti ya ayrıca götürülmüş bir ölkəyə, ya da bir məhsula istiqamətlənmir);
- Saha proteksionizmi (konkret bir sahənin, məsələn, kənd təsərrüfatı sferasının (aqrar proteksionizm) xarici rəqabətdən mühafizə);
- Kollektiv proteksionizm (iqtisad inteqrasiya bloku, yaxud çoxtərəfli müqavilələr əsasında yaradılmış ölkələr birliyi);
- Gizli proteksionizm (daxili iqtisadi siyasət metodlarından istifadə etməklə həyata keçirilir).

Bunlardan hər hansı birinin seçimi isə sırf apesifik səciyyə daşımaqla konkret şəkildə götürülmüş hər hansı bir ölkədə mövcud olan vəziyyətdən birbaşa asılılıqdadır.

Eyni zamanda qeyd edilməlidir ki, xarici ticarət siyasətinin həyata keçirilməsində dövlət tərəfindən ödəmə mexanizminə daxil edilən məhdudiyyətlər də gizli proteksionizm əhatə dairəsinə aiddir.

- İdxal depozitləri;
- Valyuta məhdudiyyətləri;
- Kapitalın daxili və ixracının dövlət tənzimlənməsi və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarət siyasətində müxtəlif yönümlü subyektlərin mənafeləri çulğalaşır. Buna görə də, müasir xarici ticarət

siyasəti əslində bütövlükdə beynəlxalq iqtisadi münasibətlər kompleksində baş verən proseslərin daxili məntiqinə uyğun şəkildə milli iqtisadi və siyasi amillərin qarşılıqlı təsirindən formalaşan mürəkkəb sistemdir. Dünya iqtisadiyyatında gedən və getdikcədə güclənən qloballaşma prosesi genişlənən inteqrasiya prosesləri nəticə etibarilə xarici ticarət siyasətinə son dərəcə güclü təsir göstərmək iqtidarındadır.

Dünya təsərrüfat sistemində yaranmış müasir şərait, xüsusilə, beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın yüksələn xətti sürətli inkişafı, ölkələrin qarşılıqlı iqtisadi asılılıqlarının güclənməsi, transmilli korporasiyaların dünya iqtisadiyyatında rolunun artması, dünya bazasında rəqabətin güclənməsi və s. müxtəlif iqtisadi nəzəriyyələrin xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinə münasibətdə irəli sürdüyü bu və ya digər mülahizələrə diqqətlə və yaradıcı yanaşmanı tələb edir. Belə ki, müasir dövrdə dünya təsərrüfat sistemində baş verən köklü keyfiyyət dəyişiklikləri nəticəsində beynəlxalq ticarət-iqtisadi əlaqələr mürəkkəb və dinamik bir sistemə çevrilmiş və bu sistemin ayrılıqda hər bir ölkədə milli iqtisadiyyatın inkişafına təsiri də xeyli güclənmişdir. Müasir dövrdə hər hansı bir ölkədə milli iqtisadiyyatın formalaşması və onun dinamik tarazlı inkişafının təmin olunması məqsədyönlü xarici iqtisadi siyasət aparılmasını, başqa sözlə, xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsini nəzərdə tutur.

Bu, zəif inkişaf etmiş və milli iqtisadiyyatını yenidən formalaşdıran **MDB ölkələri üçün** böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, müasir şəraitdə inkişaf etməkdə olan zəif, gənc ölkələrin sənayesi onların geridə qalmış əyalət «status»unun saxlanılmasına xidmət edən xarici rəqabətin hücumlarından, o cümlədən dempinq şəraitindən qorunmağa sadəcə olaraq məcburdurlar. Ən azı ona görə ki, hər hansı bir məhsulun istehsalında rəqabət üstünlüyünə nail olmaq üçün müəyyən vaxt lazımdır ki, bunu da azad ticarət mövcud olduğu halda müasir rəqabət şəraitində əldə etmək mümkün deyildir. Azad ticarət tərəfdarlarının məhz proteksionist siyasətin köməyi ilə formalaşma dövrünü keçirərək inkişaf etmiş və dünya bazarında

rəqabət üstünlüyü qazanmış sənaye istehsalını artıq yaratmış ölkələr olması da bu fikrin doğruluğunu təsdiqləyir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkələrin inzibati-amirliyə əsaslanan, qapalı iqtisadi sistemdən açıq iqtisadi sistemə keçidlə əlaqədar olaraq iqtisad elmi qarşısında bazar münasibətlərinə əsaslanan açıq milli iqtisadiyyatın formalaşması şəraitində xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin nəzəri, metodoloji və əməli məsələlərinin yenidən işlənməsinin tələb edir.

Hal-hazırda xarici iqtisadi siyasətin islahatının müxtəlif tipləri iqtisadiyyatın «açıqlığının» fərqi səviyyələrinə gətirib çıxarır. Bəzi islahatlar liberallaşmaya, bəziləri isə ixracatçı və idxalatçılar üçün eyni (neytral) şəraitin yaradılmasına yönəldilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin ticarət rejimi qiymətləndirilərkən onun açıqlığı, şəffaflığı və neytrallığı baxımından fərqləndirilməsi zəruridir.

Ənənəvi olaraq, iqtisadiyyatın açıqlığı ixrac və idxalın həcmnin ÜDM-a (Ümumi Daxili Məhsul) nisbəti ilə ölçülür. Bu isə məsələyə bəsit yanaşmaya, böyük və kiçik ölkələr arasında fərq qoyulmamasına gətirib çıxarır. Ən vacib məqam isə bundan ibarətdir ki, baxılan halda iqtisadi siyasətlə birbaşa əlaqə də aşkara çıxarılmır. Çünki, təkcə, xarici ticarət kvotasının kəmiyyətinə əsaslanıb iqtisadiyyatın əsl mənada başa düşülən açıqlığı haqqında qəti fikir söyləmək doğru olmaz.

İnstitusional açıqlıq konsepsiyasına istinad edən alternativ yanaşma aparılan iqtisadi siyasəti daha dərinədən xarakterizə edir və bu səbəbdən öz konstruktivliyi ilə fərqlənir. Bu cür yanaşma tərzinə görə əgər milli təsərrüfat subyektləri xarici bazara çıxarılanda, eyni zamanda xarici təsərrüfat subyektləri milli bazara daxil olarkən az sayda məhdudiyyətlərlə üzləşirlərsə, ölkə iqtisadiyyatı daha açıq hesab edib bilər.

Ticarət sistemi dövlət tərəfindən gözlənilmədən həyata keçirilən tədbirlərlə deyil, sabit, müxtəlif şəkildə şərh edilməsi mümkün olmayan, dünya təcrübəsində geniş yayılmış qaydalar vasitəsilə tənzimləndikdə şəffaf hesab edilir. Şəffaflıq dərəcəsini kəmiyyətlə ifadə etmək kifayət qədər

çətinidir, lakin bununla belə, tarif məhdudiyyətlərinin mövcud ticarət məhdudiyyətlərinə (kvotalar, valyuta nəzarəti, lisenziyalaşdırma və s.) nisbəti ticarət rejiminin şəffaflıq dərəcəsini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Proteksionist tədbirlərin strukturu resursların optimal bölgüsü, uyğun olaraq da ölkənin maddi rifahının artırmı baxımından çox vacibdir. Belə ki, milli istehsalçılar daxili, yaxud xarici bazarlarda fəaliyyətlərini inkişaf etdirmək səmini qarşısında durduğundan ixracatçılara yardımın səviyyəsi ilə müqayisədə daxili bazarın müdafiəsi səviyyəsi, resursların idxalı əvəzədən və ixracatçı sahələr arasındakı bölgüsü proporsiyalarını müəyyən edir. İxracın stimullaşdırılmasına istiqamətlənmiş müdafiə tədbirlərinin həcmi idxalı əvəz edən istehsalatın stimullaşdırılması üzrə tədbirlərin həcmi nisbəti ticarət rejiminin neytrallıq dərəcəsini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, xarici ticarətin liberallaşdırılması dedikdə, qeyri-tarif ticarət məhdudiyyətlərinin, o cümlədən idxal məqsədləri üçün valyuta alınmasına olan məhdudiyyətlərin əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salınması, tarif məhdudiyyətlərinin səviyyəsinin endirilməsi və sayının azaldılması, ixrac subsidiyalarının ləğv edilməsi, habelə müəssisələrin xarici iqtisadi əməkdaşlıq sahəsində qərarlar qəbul etmə prosesinə dövlətin təsirinin zəiflədilməsi üzrə tədbirlər kompleksi başa düşülə bilər. Lakin bununla belə liberallaşdırma siyasəti heç də ciddi dövlət nəzarətindən azad ticarətə kəskin keçid kimi də başa düşülməməlidir. Bir sıra ölkələrdə iqtisadi vəziyyətin təhlilindən görüldüyü kimi, xarici ticarətin inkişafı üzrə dərinləşmiş dövlət siyasəti iqtisadi inkişafa müsbət təsir göstərir. Xarici ticarət sahəsindəki islahatların uğuru. İlk növbədə, makroiqtisadi sabitləşdirmə siyasətinin həyata keçirilməsi və möhkəm institusional-hüquqi bazanın qurulması ilə müəyyən olunur. Göstərilən tədbirlərin həyata keçirilməməsi, habelə istehsal amillərinin mobilliyinin artırılmasına yönəldilmiş proqramların işlənməməsi resursların

xarici ticarət siyasətinin islahatı ilə əlaqədar meydana çıxan yenidən bölgüsü prosesinin intensivliyini azaldır. Baxılan sahədəki islahatlara müsbət təsir göstərən və təmin olunması üçün dövlətin yaxından iştirakı təbii olunan digər amillərə isə sahibkarlığın inkişafı, müvafiq infrastrukturunun (rabitə və nəqliyyat vasitələri, banklar və s.) habelə bazarlar haqqında məlumatı yayılması və beynəlxalq ticarət əlaqələrinin qurulması üzrə xidmətlər göstərən dövlət və özəl strukturlarının yaradılmasını aid etmək olar.

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq aparılan islahatlar zamanı müəssisələrin daxili bazarda öz aralarında ticarət əlaqələri qurmalanna məhdudiyyətlər saxlanıldığı bir şəraitdə onların xarici bazarlara çıxışı sərbəstləşdirilmiş, onun süqutundan sonrakı dövrlərdə artıq müstəqil dövlət tərəfindən həyata keçirilən islahatlar zamanı isə həmin bu məhdudiyyətlər aradan qaldırılmış və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya ilə paralel olaraq bazar münasibətlərinin qurulması inkişafın əsas istiqaməti kimi qəbul edilmişdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ümumi iqtisadi islahatların prioritetliyinin qəbul edilməsi, daxili bazarda tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi istehsalın kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yüksəlməsinə, nəticə etibarlı ilə milli iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılmasına imkan verməklə yerli islahatların dövlət himayəsinə o qədər də arxalanmadan həm daxili, həm də xarici bazarlarda rəqabətə cəlb olunması üçün əlverişli şəraiti təmin edə bilər. Bu isə daha çox ixrac yönümlü təsərrüata malik olan ölkələrdə aparılan islahatların uğurlu nəticələrinin əldə edilməsinə imkan verə bilər.

1. 2 Xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi üzrə dünya təcrübəsi

Dünya ölkələrində dövlət xarici ticarət fəaliyyətini xeyli dərəcədə inzibati qadağanlar və məhdudiyətlərlə deyil, iqtisadiyyatın səmərəliliyini yüksəltməyə, konkret sosial – iqtisadi inkişaf məsələlərini reallaşdırmağa kömək edən xarici ticarət əməliyyatlarını gerçəkləşdirmək üçün əlverişli iqtisadi şərait yaratmaqla tənzimləməyə çalışır. Əksinə, ölkənin iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərə bilən əməliyyatlar üçün daha az əlverişli iqtisadi şərait yaradılır. Bu məqsədlərlə xarici ticarətin iqtisadi tənzimləmə vasitələrindən – idxal gömrük tarifi dərəcələrinin azaldılması və ya artırılması, valyuta əməliyyatlarının aparılma qaydasının dəyişdirilməsi və s. istifadə edilir.

Iqtisadi vasitələr öz təbiəti etibarilə əsasən bazar vasitəsi ilə qiymət mexanizminin köməyiylə malların rəqabət qabiliyyətinə təsir göstərir. Inzibati tədbirlər isə bazar mexanizmlərindən asılı olmayaraq fəaliyyət göstərir. TTBS (ÜTT) səviyyəsində iqtisadi vasitələrə üstünlük verilsə də, müasir dünyada tətbiq edilən idxalın inzibati tənzimləmə vasitələri bütün qüsurlarına baxmayaraq, beynəlxalq ticarəti formalaşdıran şərt olaraq obyektiv reallıqdır və onlarla hesablaşmaq olmaz. Hesab olunur ki, çox böyük olmayan mal qrupu ilə ticarətdə istifadə edilən, məhdud müddət ərzində etibarlı olan, hökumətin operativ müdaxiləsini tələb edən müəyyən iqtisadi və sosial problemlərin həlli üçün nəzərdə tutulan inzibati tədbirlər bazar mexanizminin normal fəaliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə pozmaq iqtidarında deyildir və hətta onun normallaşmasına yardım edə bilər. Bu, hər şeydən əvvəl, onunla izah olunur ki, iqtisadi tədbirlərin ayrı – ayrı çatışmazlıqları inzibati tədbirlərin üstünlükləri ilə kompensasiya edilir.

Xarici ticarət fəaliyyətini dövlət tənzimləmə vasitələrini iqtisadi və inzibati vasitələrə bölməklə yanaşı, digər təsnifat variantından da istifadə olunur: tarif və qyeri – tarif vasitələri. Sonuncu təsnifat variantı həm beynəlxalq hüquqda, həm də milli qanunvericilikdə çox geniş tətbiqini tapmışdır. İlk dəfə belə təsnifat variantını 1960–cı illərin sonunda TTBS (ÜTT) Katibliyi təklif etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi və tarif tədbirləri anlayışları nə qədər yaxın olsa da, onlar tam şəkildə üst – üstə düşmür. Xarici ticarət fəaliyyətinin iqtisadi tənzimləmə tədbirləri sırasına gömrük – tarif vasitələrinin özündən əlavə digər məcburi ödəmə növlərini (sərhəd vergi və rüsumları, kompensasiya və antidempinq rüsumlarını), eləcə də, ixracın iqtisadi stimullaşdırma vasitələrini də (ixracın sığortalanması və kreditləşdirilməsi, ixracatçılara vergi və digər güzəştlərin verilməsi, müxtəlif subsidiyalar) aid etmək gərəkdir.

Müasir dünya təsərrüfatında ticarət təsərrüfat həyatının ən çox tənzimləndiyi sahələrdən biridir. “Sərbəst ticarət” bayrağı altında, inkişaf etmiş ölkələr Ümumdünya Ticarət Təşkilatı çərçivəsində özlərinin, bir qayda olaraq, yüksək texnologiyalı hazır məhsullar kimi təqdim etdikləri məhsulların ixracını əngəlləyən tarif və qeyri – tarif məhduduiyyətləri zəiflətməyə çalışırlar. Həm də qeyd etmək lazımdır ki, xarici ölkələrdən heç biri malların ixrac və idxalının inzibati tənzimləmə vasitələrinin tətbiqindən imtina etməmişdir.

Belə bir vacib məsələni vurğulamaq lazımdır ki, kəmiyyət məhduduiyyətləri qərbin inkişaf etmiş sənaye ölkələrinin idxal etdiyi ərzaq məhsullarının təxminən 50% - ni, yanacağıın 30% - ni və tekstil məmulatlarının 10% - ə qədərini əhatə edir. İdxalın global kvotalaşdırılmasını ABŞ, Kanada, Meksika, Hindistan, Koreya geniş tətbiq edir. İxracın lisenziyalaşdırılması və könüllü məhdudlaşdırılması vasitəsilə AB ölkələri və ABŞ az inkişaf etmiş ölkələrdən tekstil tikiş və ayaqqabı sənayesi, qara metallurgiya məhsullarının, dəzgahların, məişət elektron mallarının və avtomobillərin idxal göndərişlərini tənzimləyir. Daxili bazarın “üçüncü dünya” ölkələrinin ucuz mallarından qorumaq üçün texniki baryerləri Yaponiya daha aktiv tətbiq edir.

Hal-hazırda bazar iqtisadiyyatlı bütün ölkələrdə ixracın dövlət tənzimlənməsinin əsas vasitələri, bir sıra ölkələrdə isə (Yaponiya, Yeni Zelandiya, İsvaç, Avstraliya və b.) hətta yeganə vasitə inzibati vasitələrdir: ayrı – ayrı malların ixracını seçməli və məqsədyönlü tənzimləyən birbaşa qadağanlar və məhduduiyyətlər, lisenziyalaşdırma və digər tədbirlər.

Beynəlxalq ticarət hüququ ölkələr və onların kompaniyaları arasında ticarət etmənin qaydaları və gömrük normalarını əhatə edir. İyirmi ildən çoxdur ki, bu, beynəlxalq hüququn ən sürətlə inkişaf edən sahələrindən birinə çevrilmişdir.

Beynəlxalq ticarət hüququ daha geniş sahə olan beynəlxalq iqtisadi hüquqdan fərqləndirilməlidir. Beynəlxalq iqtisadi hüquq təkçə DTT hüququnu əhatə etmir. Həmçinin beynəlxalq monetar sistemin idarə edilməsi, valyuta tənzimlənməsi və beynəlxalq inkişaf hüququnu əhatə edir.

Müasir ticarət hüququ II Dünya müharibəsindən qısa müddət sonra əmtəələrlə ticarət məsələlərini tənzimləyən çoxtərəfli ticarət danışıqları ilə meydana çıxmışdır: Ticarət və Tariflər üzrə Baş Saziş(GATT).

Beynəlxalq ticarət hüququ Avropada inkişaf etmiş iqtisadi liberalizm nəzəriyyələri və sonra XVIII əsrdən bəri ABŞ təcrübəsinə əsaslanır.

Müasir şəraitdə dünyanın bütün ölkələri daxili bazarı xarici rəqabətdən qoruyan vasitələrin geniş kompleksindən istifadə edir ki, buraya tarif və qeyri - tarif tədbirləri, milli istehsalın daxili müdafiə metodları, valyuta və kredit vəsaitləri və digər vəsaitlər daxildir. Bu vasitələrin çoxunun tətbiqi çoxtərəfli dövlətlərarası sazişlərdə və konvensiyalarda təsbit edilmiş beynəlxalq qaydalarla nizama salınır. Həmin sazişlərin böyük kompleksi Ümumdünya Ticarət Təşkilatının hüquqi əsasını təşkil edir.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı 1995-ci ildə Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişin (GATT) varisi kimi yaradılmış beynəlxalq təşkilatdır. ÜTT millətlər arasında ticarətin qlobal qaydalarını müəyyənləşdirən yeganə beynəlxalq təşkilatdır. Onun əsas funksiyası ticarətin tarazlı, maneəsiz, ehtimal olunan şəkildə və azad aparılmasını təmin etməkdir. Məqsəd üzv ölkələrin əhalisinin rifah halını yaxşılaşdırmaqdır. ÜTT çoxtərəfli ticarət sazişləri əsasında ölkələrarası ticarət münasibətlərinin tənzimlənməsini həyata keçirir. . Təşkilat yeni olsa da, çoxtərəfli ticarət sistemi 1940-50-ci illərdən etibarən GATT çərçivəsində yaradılmışdır.

Beynəlxalq Şuralar ÜTT-nin təşkilati strukturunda mühüm rol oynayır. Beynəlxalq Şuralar Beynəlxalq Təşkilatlardan fərqli olaraq hüquq subyektliyinə malik deyillər və bazarın tənzimlənməsinin xüsusi mexanizmini nəzərdə

tutmurlar. Onlar beynəlxalq əmtəə sazişləri çərçivəsində onların reallaşdırılması məqsədilə yaradılmışlar. Onlar bu məqsədin reallaşdırılması üçün saziş iştirakçıları arasında münasibətləri tənzimləyir, onlara dünya əmtəə bazarının vəziyyəti və inkişaf meylləri barəsində informasiya təqdim edir, dünya qiymətlərinin tənzimlənməsi üzrə tədbirlər həyata keçirirlər. Beynəlxalq Şuraların işçi orqanları plenar sessiyalar, komitələr və katiblik hesab edilir.

ÜTT-nin strukturunda xammalın istehsalçıları və ixracatçılarının dövlətlərarası təşkilatlarının əhatə dairəsi olduqca genişdir. Xammal istehsalçısı xə ixracatçısı olan ölkələrin hökumətlərarası təşkilatları inkişaf etməkdə olan ölkələrin təşəbbüsü ilə 1960-cı illərdə xüsusi intensivliklə yaradılmışdır. Buradan məqsəd təbii resurslar üzərində milli nəzarəti gücləndirmək və xammal əmtəələri bazarlarında qiymətləri sabitləşdirməkdən ibarət idi. Belə təşkilatlara əmtəə assosiasiyaları da deyirlər. Dünyada belə assosiasiyaların dünya üzrə xammal istehsalı və ixracında xüsusi rolu vardır. Belə assosiasiyalardan Neft İxracatçısı Ölkələrinin Təşkilatı (OPEC), Ərəb Neft İxracatçısı Ölkələrinin Təşkilatı (OAPEC), Mis İxracatçısı Ölkələrinin Hökumətlərarası Şurası (SIPEC), Boksit Hasilatçısı Ölkələrinin Beynəlxalq Assosiasiyası (İBA), Dəmir Filizi İxracatçısı Ölkələrinin Assosiasiyası (AIEC), Qalay İstehsalçısı Ölkələrinin Assosiasiyası (ATPC), Civə İstehsalçısı Dövlətlərinin Assosiasiyası (AMPC), Volfram İxracatçısı Ölkələrinin Təşkilatı (OTEC), Fosfat İxracatçısı Ölkələrinin Təşkilatı, Gümüş İxracatçısı Ölkələrinin Assosiasiyası ölkələrini göstərmək olar. Digər assosiasiyalardan isə Təbii Kauçuk İstehsalçısı Ölkələrinin Assosiasiyası (ANRPC), Təbii Kauçuk İstehsalçısı Ölkələrinin Assosiasiyası (ANRPC), Asiya və Sakit okean hövzəsi Ölkələrinin Kokos Birliyi (APCC) göstərmək olar. Dünyada kakao-kofe ixracatı və idxalı ilə məşğul olan Kakao-bob İstehsalçılarının Birliyi, Kofe Təşkilatı, Ümumdünya Kofe Təşkilatı, Afrika Kofe Təşkilatı (İACO), Amerika Kofe Federasiyası, Afrika-Malaqasiya Kofe Təşkilatı, Çay İstehsalçısı və İxracatçısı Ölkələrinin Beynəlxalq Assosiasiyası, Cut İxracatçısı Ölkələrinin Təşkilatı, Asiya İstiot Birliyi (APPC), Banan İxracatçısı Ölkələrinin Birliyi (UPEB), Afrika Ar axis İstehsalçısı Ölkələrinin Şurası (AGC), Afrika Meşə

Materialları İstehsalçısı Ölkələrinin Assosiasiyası (OAB), Afrika Yağlı Toxum İstehsalçılarının Təşkilatı (AOPO), Latin Amerikasası və Karib hövzəsi Şəkər İxracatçısı Ölkələri Qrupu (GEPLACEA), Məğrib Ölkələrinin Sitrus Komitəsi (COMAP), Latin Amerikasası Ət İstehsalçıları assosiasiyası dünya ticarətində geniş şəbəkəyə malikdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əmtəə bazarının tənzimlənməsinə real təsiri az sayda assosiasiyalar göstərir. Daha çox müvəffəqiyyətə OPEC ölkələri nail olublar. Buna əsas səbəbi neftin bazis xammal əmtəəsi kimi məxsusluğu, onun hasilatının az sayda inkişaf etməkdə olan ölkələrdə təmərküzləşməsi, inkişaf etmiş ölkələrin neft idxalından asılılığı, transmilli şirkətlərin neftin qiymətlərinin artmasında maraqlı olmalarıdır. OPEC ölkələrinin söyləri nəticəsində neftin qiymətlərinin səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmiş, icarə ödəmələrinin yeni sistemi tətbiq edilmiş, Qərb şirkətləri tərəfindən inkişaf etməkdə olan ölkələrin resursların istismar şərtləri axırıncıların xeyrinə dəyişdirilmişdir. Müasir şəraitdə OPEC neftin qiymətlərini müəyyən etməklə dünya neft bazarının tənzimlənməsinə əhəmiyyətli təsir göstərir.

Hal-hazırda fəzaliyyət göstərən təşkilatlardan biri Azad ticarət haqqında Şimali Amerika sazişidir. (NAFTA) 1994-cü il yanvarın 1-dən etibarən ABŞ, Kanada və Meksikanın ərazisində Şimali Amerika Azad Ticarət Zonası haqqında Saziş (NAFTA) qüvvəyə mindi. Tarixi təcrübə göstərir ki, üç ölkə arasında ticarət-iqtisadi münasibətlər Şimali Amerika təsərrüfat kompleksinin formalaşdırılmasının vacib amilidir.

Beynəlxalq ticarətin inkişafında gömrük proseduralarının əhəmiyyətini göstərmək üçün öz dövlətimizin xarici ticarətinə nəzər salaq. Ölkəmizin müasir gömrüyü 22 il bundan əvvəl yaradılmışdır. 1992-ci ildən bu günə kimi ölkəmizin xarici ticarəti arzu olunan, gözləniləndə yüksək tempə inkişaf etməyə başlamışdır. Ölkəmizdə xarici ticarətin inkişaf tempini aydın görmək üçün aşağıdakı cədvələ nəzər salaq:

**Azərbaycan Respublikasının 1992-2012-ci illərdə xarici
ticarət əlaqələrinin dinamikası**

İllər	Milyon ABŞ dolları ilə				Əvvəlki ilə nisbətən faktiki qiymətlərlə, faizlə	
	ticarət dövriyyəsi	idxal	ixrac	ticarət dövriyyəsi	idxal	ixrac
1992	2 423,8	939,8	1 484,0	60,6	50,0	70,0
1993	1 353,5	628,8	724,7	55,8	66,9	48,8
1994	1 430,6	777,9	652,7	105,7	123,7	90,1
1995	1 304,9	667,7	637,2	91,2	85,8	97,6
1996	1 591,9	960,6	631,3	122,0	143,9	99,1
1997	1 575,7	794,4	781,3	99,0	82,7	123,8
1998	1 682,6	1 076,5	606,1	106,8	135,5	77,6
1999	1 965,6	1 035,9	929,7	116,8	96,2	153,4
2000	2 917,3	1 172,1	1 745,2	148,4	113,1	187,7
2001	3 745,3	1 431,1	2 314,2	128,4	122,1	132,6
2002	3 832,9	1 665,5	2 167,4	102,3	116,4	93,7
2003	5 216,6	2 626,2	2 590,4	136,1	157,7	119,5
2004	7 131,4	3 515,9	3 615,5	136,7	133,9	139,6
2005	8 558,4	4 211,2	4 347,2	120,0	119,8	120,2
2006	11 638,9	5 266,7	6 372,2	136,0	125,1	146,6
2007	11 771,7	5 713,5	6 058,2	101,1	108,5	95,1
2008	54 926,0	7 170,0	47 756,0	466,6	125,5	788,3
2009	20 824,5	6 123,1	14 701,4	37,9	85,4	30,8
2010	33 161,7	6 600,6	26 560,1	106,5	105,0	106,9
2010	27 960,8	6 600,6	21 360,2	120,0	105,0	125,3
2011	43 121,3	9 756,0	33 365,3	102,2	145,3	89,5
2011	36 326,9	9 756,0	26 570,9	103,9	145,3	88,7
2012	36 037,7 ^{x)}	91,6 ³	28 375,9 ^{x)}	93,0 ³⁾	7 661,8 ^{x)}	98,2 ³⁾

Cədvəldən də göründüyü kimi 1992-ci ildə ticarət dövriyyəsi 2 423,8 dollar təşkil etmişdirsə, bu göstərici 2011-ci ildə 36 326,9 dollara çatmışdır. Deməli, 1992-ci ildən indiyə kimi xarici ticarət dövriyyəsi 33 903,1 dollar artmışdır. Bu rəqəm 20 il bundan öncəməqstəqil qazanmış ölkə üçün olduqca yüksək göstəricidir. Bu da

güclü dövlət siyasətinin və düzgün şəkildə həyata keçirilən ticarət əlaqələrinin nəticəsidir.

Beynəlxalq ticarətin inkişaf etdirilməsi üçün dünya ölkələri arasında əməkdaşlığı daha da artırmaq lazımdır. Bunun üçün ölkələr arasında münaqişələrin həlli yollarını tapmaq lazımdır.

Məhsul və xidmətlərin dünya bazarında qiymət dəyişilməsinin qorunub saxlanması üçün yolların axtarılıb tapılması üçün İEOÖ – lərə İEÖ – lərin maliyyə yardımlarının və kreditlərin verilməsi sayəsində Dünya bazarında hər bir məhsul üzrə azad rəqabət zonalarının yaradılması beynəlxalq ticarətin inkişafında güclü təsir göstərə bilər.

Təbii sərvətlərdən və resurslardan daha səmərəli istifadə etmək üçün müasir texnika və texnologiyaların tətbiq olunması da beynəlxalq ticarətin inkişafına şərait yarada bilər.

İnkişaf etmiş ölkələrlə yanaşı inkişaf etməkdə olan ölkələr də ildə bir neçə dəfə sərgi, yarmarka, torqların təşkil olunması beynəlxalq ticarət iştirakçıları olan ölkələrin öz məhsullarını təqdim etmək və tanımaq üçün real vasitələrdən istifadə etmək beynəlxalq ticarətə müsbət təsir göstərir.

ETT – nin yeniliklərindən istifadə, eləcə də bir çox ölkələrdə zəif həyata keçirilən və ya hələ də istifadə olunmayan elektron ticarətin həddlərini genişləndirməklə ticarət münasibətlərini genişləndirmək olar.

Beynəlxalq ticarətdə alqı – satqı məsləhətləşmələri və məlumatların elektron ötürülməsi üçün lazımi sistem və avadanlıqlarda istifadə beynəlxalq ticarət əməliyyatlarının sadələşdirilməsinə kömək edə və vaxt itkisinə yol verilməz.

FƏSİL II. AZƏRBAYCANIN XARİCİ TİCARƏT STRATEGİYASININ SİSTEMLİ TƏHLİLİ

2.1. Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin inkişaf dinamikası

Qloballaşma XX əsrin sonundan başlayaraq ictimai həyatın bütün sahələrini əhatə edən dünyavi bir proses kimi çıxış edir. Ölkələrin iqtisadi açıqlığının güclənməsi, milli ticarət rejimlərinin və kapital axınlarının liberallaşması, TMK-rın sayının və rolunun sürətlə artması, qlobal maliyyə sisteminin və ümumdünya informasiya şəbəkəsinin (İnternet) formalaşması və s. dünya iqtisadiyyatının qloballaşması ilə xarakterizə olunur. Yaranmış vəziyyətdə iqtisadi inkişafın progressiv amilləri kimi kapital, ETT-nin nailiyyətləri və istehsal amillərinin intellektuallaşdırılması çıxış edir. Təbii resurslar və işçi qüvvəsi isə «arxa» plana keçir və nəticədə beynəlxalq istehsal və ticarət əlaqələrinin güc mərkəzinin yüksək texnoloji, elm tutumlu və informasiya məhsullarının həmçinin dünya iqtisadiyyatının özəyini təşkil edən qabaqcıl ölkələrin istehsalı üzrə ixtisaslaşdığı maliyyə, idarəetmə, informasiya və digər növ xidmətlərin istehsalı səthinə keçidi müşahidə olunur.

Ümummillî Lider Heydər Əliyevin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən inamla davam etdirilməsi sayəsində Azərbaycanda yaradılmış sosial-iqtisadi potensial davamlı iqtisadi inkişafı və makroiqtisadi sabitliyi təmin etmişdir. Bu strategiyanın həyata keçirilməsi nəticəsində iqtisadiyyatın diversifikasiyası, qeyri-neft sahələrinin, regionların inkişafı sürətlənmiş, strateji valyuta ehtiyatlarının səmərəli istifadəsi təmin olunmuşdur. Ölkə başçısının müəyyən etdiyi siyasətin həyata keçirilməsi gələcək illər üçün dayanıqlı inkişafın möhkəm təməlinin yaradılmasına, Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının dünya iqtisadi sistemində inteqrasiyasının sürətləndirilməsinə, əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına imkan vermişdir.

2010-cu ildə dünya iqtisadiyyatında canlanma müşahidə edilməsinə baxmayaraq bir çox ölkələrdə iqtisadiyyata fiskal dəstək imkanları məhdudlaşmış və makroiqtisadi tarazsızlıq maliyyə bazarlarında dəyişkənliyin artmasına səbəb

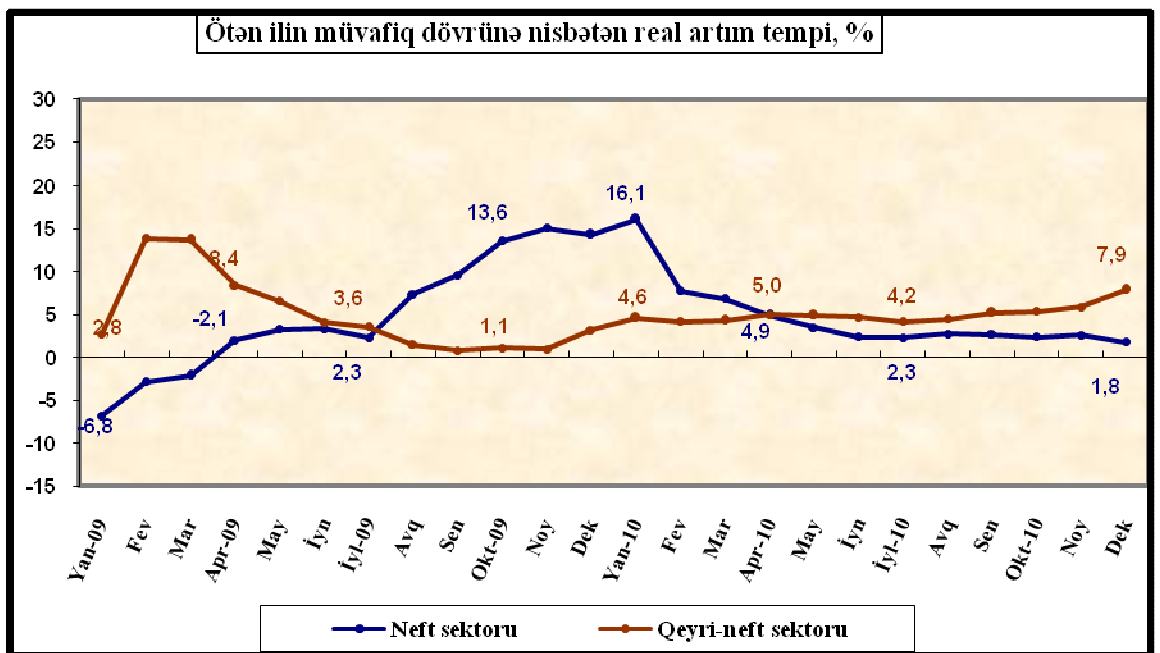
olmuşdur. Belə bir mürəkkəb qlobal iqtisadi şəraitdə Azərbaycan iqtisadiyyatı dayanıqlılıq nümayiş etdirmiş və ötən illərdə olduğu kimi 2010-cu ildə də dinamik inkişaf etmişdir. Ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafı bir sıra beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən hazırlanan reytinglərdə də öz müsbət əksini tapmışdır. Belə ki, “Qlobal Rəqabətlik Hesabatı”na əsasən ötən ildə olduğu kimi Azərbaycan MDB ölkələri arasında 1-ci yerdə olmuşdur. Bununla yanaşı Azərbaycan iqtisadiyyatının vəziyyəti “Standard and Poors” reyting Agentliyi tərəfindən aparılan qiymətləndirilmədə “Pozitiv” mövqeyini qoruyub saxlamışdır.

2010-cu il ərzində ümumi daxili məhsulun (ÜDM) real artımı ötən illə müqayisədə 5% təşkil edərək 41.6 milyard manata çatmışdır. Əhalinin hər nəfərinə düşən ÜDM-in real həcmi isə 2009-cu illə müqayisədə 3.7% artmış və 4653.3 manat (5797.8 ABŞ dolları) təşkil etmişdir. ÜDM-in 27.2 milyard manatı və ya 65.5%-i iqtisadiyyatın istehsal, 11.4 milyard manatı və ya 27.4% xidmət sahələrinin payına düşmüş və bu sahələrdə real artım müvafiq olaraq 3.8% və 7.2% təşkil etmişdir.

2010-cu ildə neft-qaz sektorunun və qeyri-neft sektorunun real artım templəri 2009-cu illə müqayisədə müvafiq olaraq 1.8% və 7.9% olmuşdur.

Qrafik 1.

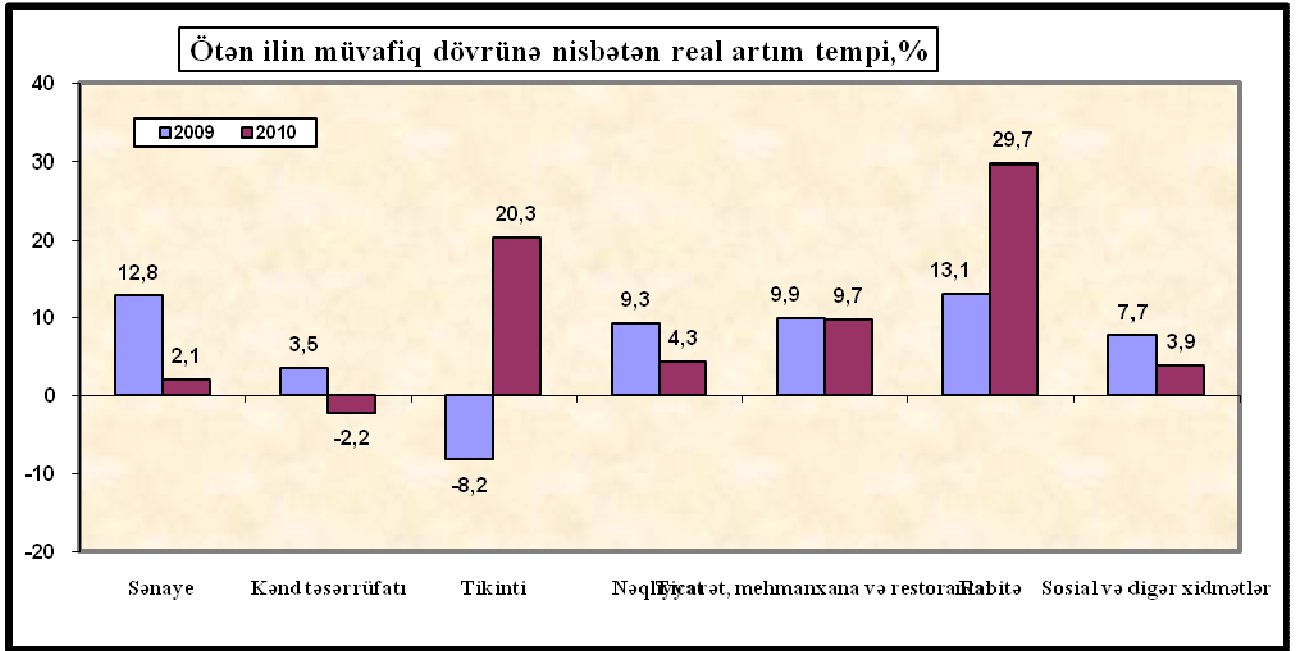
Neft-qaz və qeyri-neft qaz ÜDM-in inkişaf dinamikası

2010-cu ildə sənaye sektorunda real artım tempi 2.1%, nəqliyyat sahəsində 4.3%, rabitə sahəsində 29.7%, ticarət sahəsində 9.7%, tikinti sahəsində isə 20.3% təşkil etmişdir.

Qrafik 2.

İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf dinamikası

Son dərəcə əhəmiyyətli geosiyasi məkanda yerləşmə, əlverişli təbii iqlim şəraiti, təbii mineral resursların zəngin yataqları, qiymətli elmi və əmək potensialı Azərbaycanın dünya təsərrüfat əlaqələri sistemində daxil olmasının əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmiş oldu. Hal-hazırda bu potensialdan bir neçə iri beynəlxalq və regional layihələrdə aktiv iştirak etməklə istifadə olunur. Bura Azərbaycanın həm «Böyük İpək Yolunun Bərpası» layihəsində Avropa və Asiya arasında nəqliyyat-ticarət və kommunikasiya dəhlizi qismində çıxış etməsi, həmçinin «Şimal-Cənub» dəhlizinin (Rusiya, Azərbaycan və İranın birgə layihəsi) yaradılmasında iştirakı, digər tərəfdən Xəzərin Azərbaycan sektorundakı karbohidrogen ehtiyatların xarici şirkətlərlə birgə istismarını və onların dünya bazarına nəqli üçün boru kəmərlərinin tikintisini təmin edən regional enerji layihələrinin reallaşdırılmasını aid etmək olar.

Bundan başqa Azərbaycan üzvü olduğu QDİƏT, GUÖAM, MDB kimi regional inteqrasiya qruplaşmalarında aktiv şəkildə iştirak edir və digər inteqrasiya

qruplaşmaları ilə sıx əməkdaşlıq əlaqələrini yaradır. Dünyanın nüfuzlu beynəlxalq iqtisadi təşkilatları sayılan BVF, DB, AIYB, ÜTT və s. ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatı quruculuğu və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya istiqamətində həyata keçirilən iqtisadi islahatlarda yaxından iştirak edirlər. Düzdür son zamanlar bu təşkilatlar təzyiqli rıçaqlarından istifadə edərək ölkəmiz üçün tale yüklü qərarların qəbulunda hökumətin müstəqil manevr imkanlarını məhdudlaşdırırlar və bunu da qloballaşmanın Azərbaycan kimi keçid iqtisadiyyatlı ölkələrə mənfi təsirinin cüvərtisi kimi qəbul etmək olar.

Lakin inteqrasiya istiqamətində yuxarıda sadalanan nailiyyətlər haqda söz açarkən biz acı bir həqiqəti qeyd etməliyik ki, hələki Azərbaycan dünya təsərrüfat sistemində daha çox Qərbin «xammal əlavəsi» kimi çıxış edir.

Məsələ ondan ibarətdir ki, Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası prosesi aktiv səmərəli inteqrasiya fazasının başlanğıcını ləngidən bir sıra çətinliklərlə bağlıdır. Fikrimizcə əsas problemlər kimi aşağıdakılar çıxış edir:

- 1) Ermənistanın Azərbaycana işğalçı təcavüzü;
- 2) Bazar iqtisadiyyatı şəraitinə keçidlə bağlı baş vermiş transformasiya tənəzzülü və iqtisadiyyatın struktur deformasiyası;
- 3) BƏB-də Azərbaycanı yanacaq-xammal ixtisaslaşmasına sövq edən neft amili.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra beynəlxalq hüququn tam səlahiyyətli subyekti kimi beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində qoşulmuşdur. Dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiya istiqamətində ölkəmiz bir tərəfdən iqtisadiyyatın səmərəli strukturunu formalaşdırmaq, daha mütərəqqi texnika və texnologiyaları, elmi yenilikləri əldə etmək, digər tərəfdən də beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduğu üstünlükləri reallaşdırmaq məqsədlərinə nail olmalıdır. Məhz bu səbəbdən xarici ticarət əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi və dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiyanın təmin olunması Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən iqtisadi islahatların strateji istiqamətlərindən biri olaraq müəyyən edilmişdir.

Xarici ticarətdə rəqabətqabiliyyətli olmaq və ticarətdən daha çox fayda əldə etmək üçün Azərbaycan öz iqtisadiyyatını beynəlxalq əmək bölgüsünün tələblərinə

uyğun olaraq diversifikasiya etməli və struktur dəyişiklikləri aparmalıdır. Həmin dəyişikliklər elmi baxımdan əsaslandırılmış tədqiqat və təhlillərin nəticələrinə söykənməlidir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanın xarici ticarət siyasətinin beynəlxalq hüquq normalarına uyğun və dünya təcrübəsinə əsaslanan, həmçinin milli iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətləri və perspektivlərinin də nəzərə alınması ilə formalaşdırılması qarşıda duran əsas vəzifələrdəndir. Bu cür mühüm, mürəkkəb və çoxcəhətli məsələlərin həlli xarici ticarət əlaqələrinin kompleks tədqiqini, onun əmtəə və coğrafi strukturunun, inkişaf problemlərinin öyrənilməsini və gələcək perspektivlərinin müəyyən edilməsini, eləcə də xarici ticarət siyasətinin və strategiyasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin araşdırılmasını tələb edir.

Məlumdur ki, SSRİ-nin xarici ölkələrlə iqtisadi əlaqələri dövlət inhisarında idi və xarici ticarətin tənzimlənməsinin heç bir bazar mexanizmini nəzərdə tutmayan inzibati, qeyri-iqtisadi metodlarla mərkəzdən idarə olunurdu. Belə bir şəraitdə SSRİ-nin sənaye-xammal əlavəsi kimi 70 ildən artıq müddətdə fəaliyyətdə olan respublikamızın digər sahələrdə olduğu kimi xarici iqtisadi əlaqələr sferasında da müstəqil siyasəti olmamış və inzibati-amirlik sistemi çərçivəsində ixrac və idxal əməliyyatları dövlət planlarına əsasən həyata keçirilmişdir.

1991-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan beynəlxalq hüququn tam səlahiyyətli subyekti kimi beynəlxalq münasibətlər sistemində qoşulmuş, iqtisadiyyatın bazar prinsipləri əsasında yenidən qurulması istiqamətində mühüm qərarlar qəbul edilmişdir.

Məlumdur ki, xarici ticarət əlaqələrini səciyyələndirən ümumiləşdirilmiş göstəricilərdən ən əsasları idxal və ixracın həcmi, xarici ticarət dövriyyəsi və xarici ticarət saldosudur. Araşdırmalarımız göstərir ki, 1991-2010-cu illərdə xarici ticarət əlaqələrinin həcmi, ticarət dövriyyəsi, ticarət əlaqələri qurulan ölkələrin sayı və əmtəə dövriyyəsi, habelə idxal və ixracın strukturunda əsaslı dəyişikliklər müşahidə edilmişdir (cədvəl 2).

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarəti, 1993-2012
(milyon ABŞ dolları ilə)

İllər	Ticarət dövriyyəsi			İdxal			İxrac			Saldo
	Məbləği milyon ABŞ dolları ilə	Əvvəlki ilə nisbətən artım		Məbləği milyon ABŞ dolları ilə	Əvvəlki ilə nisbətən artım		Məbləği milyon ABŞ dolları ilə	Əvvəlki ilə nisbətən artım		Məbləği milyon ABŞ dolları ilə
		milyon ABŞ dolları ilə	%-lə		milyon ABŞ dolları ilə	%-lə		milyon ABŞ dolları ilə	%-lə	
1993	4 002,2			1 881,2			2 121,0			239,8
1994	2 423,8	-1 578,4	-39,4	939,8	-941,4	-50,0	1 484,0	-637,0	-30,0	544,2
1995	1 353,5	-1 070,3	-44,2	628,8	-311,0	-33,1	724,7	-759,3	-51,2	95,9
1996	1 430,6	77,1	5,7	777,9	149,1	23,7	652,7	-72,0	-9,9	-125,2
1997	1 304,9	-125,7	-8,8	667,7	-110,2	-14,2	637,2	-15,5	-2,4	-30,5
1998	1 591,9	287,0	22,0	960,6	292,9	43,9	631,3	-5,9	-0,9	-329,3
1999	1 575,7	-16,2	-1,0	794,4	-166,2	-17,3	781,3	150,0	23,8	-13,1
2000	1 682,6	106,9	6,8	1 076,5	282,1	35,5	606,1	-175,2	-22,4	-470,4
2001	1 965,6	283,0	16,8	1 035,9	-40,6	-3,8	929,7	323,6	53,4	-106,2
2002	2 917,3	951,7	48,4	1 172,1	136,2	13,1	1 745,2	815,5	87,7	573,1
2003	3 745,3	828,0	28,4	1 431,1	259,0	22,1	2 314,2	569,0	32,6	883,1
2004	3 832,9	87,6	2,3	1 665,5	234,4	16,4	2 167,4	-146,8	-6,3	501,9
2005	5 216,6	1 383,7	36,1	2 626,2	960,7	57,7	2 590,4	423,0	19,5	-35,8
2006	7 131,4	1 914,8	36,7	3 515,9	889,7	33,9	3 615,5	1 025,1	39,6	99,6
2007	8 558,4	1 427,0	20,0	4 211,2	695,3	19,8	4 347,2	731,7	20,2	136,0
2008	11 638,9	3 080,5	36,0	5 266,7	1 055,5	25,1	6 372,2	2 025,0	46,6	1 105,5
2009	11 771,7	132,8	1,1	5 713,5	446,8	8,5	6 058,2	-314,0	-4,9	344,7
2010	54 922,8	43 151,1	366,6	7 166,6	1 453,1	25,4	47 756,2	41 698,0	688,3	40 589,6
2011	20 818,2	-34 104,6	-62,1	6 119,7	-1 046,9	-14,6	14 698,5	-33 057,7	-69,2	8 578,7
2012	27 960,8	7 142,6	34,3	6 600,6	480,9	7,8	21 360,2	6 661,7	45,3	14 759,6

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

Göründüyü kimi, respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra, ən az xarici ticarət dövriyyəsi 1995-ci ildə, idxal 1993-cü ildə, ixrac isə 1998-ci ildə müşahidə olunmuşdur. 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999 və 2003-cü illərdə isə xarici ticarət saldosu mənfi olmuşdur.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra həm xarici ticarət dövriyyəsinin, həm də idxal və ixracın həcmi ən yüksək səviyyəyə 2008-ci ildə çatmışdır. 2008-ci ildəki xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 1991-ci ilə nisbətən 12,7 dəfə, 1995-ci ilə nisbətən 41,1 dəfə, 1998-ci ilə nisbətən 31,6 dəfə, 2003-cü ilə nisbətən 9,5 dəfə, 2007-ci ilə nisbətən 3,7 dəfə artmışdır (cədvəl 1).

1991-ci ildəki ixracın həcminə nisbətən 2008-ci ildə ixrac 21,5 dəfə, 1995-ci ilə nisbətən 73,9 dəfə, 1998-ci ilə nisbətən 77,8 dəfə, 2003-cü ilə nisbətən 17,4 dəfə, 2007-ci ilə nisbətən isə 6,9 dəfə artmışdır.

2008-ci ildə idxalın həcmi isə 1991-ci ildə idxalın həcmindən 2,8 dəfə, 1995-ci ilə nisbətən 9,7 dəfə, 1998-ci ilə nisbətən 5,7 dəfə, 2003-cü ilə nisbətən 1,7 dəfə, 2007-ci ilə nisbətən 0,25 dəfə artmışdır.

5. 2009-2010-cu illər: 2009-cu il dünya iqtisadiyyatında baş verən qlobal maliyyə-iqtisadi böhran və neftin dünya bazarlarında qiymətlərinin kəskin düşməsinin milli iqtisadiyyata, o cümlədən də, ticarət göstəricilərinə mənfi təsiri ilə xarakterizə olunur.

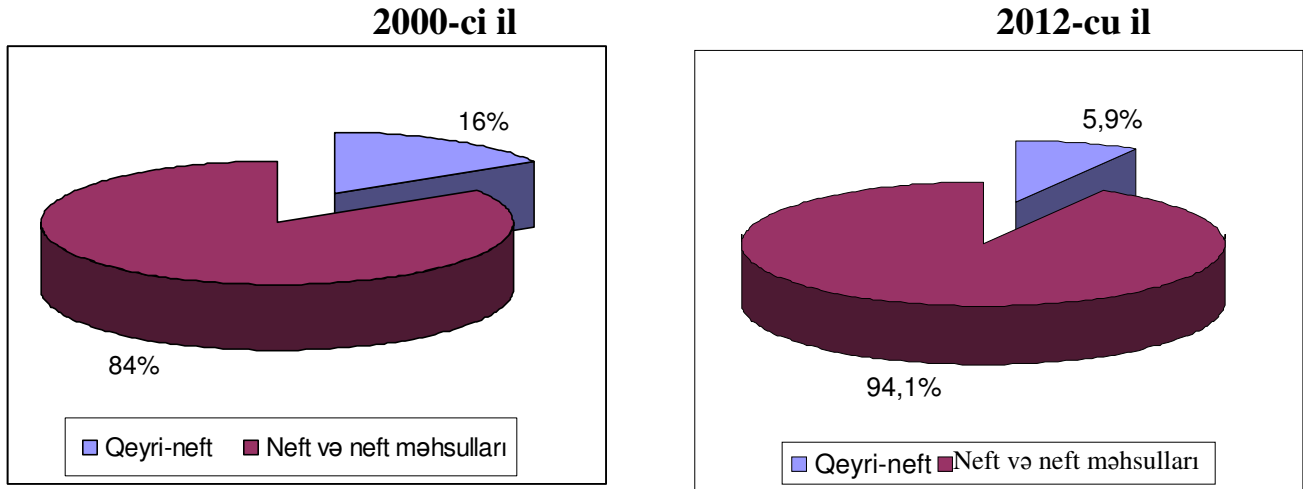
İdxal-ixracın əmtəə və coğrafi strukturunun öyrənilməsi və əsas meyillərin müəyyən olunması xarici ticarət əlaqələrinin kompleks tədqiqində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Araşdırmalarımız göstərir ki, 1991-2010-cu illərdə xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası ilə yanaşı, ixrac və idxalın əmtəə strukturunda, habelə ticarət əlaqələri qurulan ölkələrin sayı və mal dövriyyəsində əsaslı dəyişikliklər müşahidə edilmişdir.

Belə ki, Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin (DGK) məlumatına əsasən, 2010-cu ildə Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 27,92 mlrd. ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 6,6 mlrd. ABŞ dolları, ixracın həcmi isə 21,32 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bu dövr ərzində Azərbaycan Respublikası 150 ölkə ilə ticarət sahəsində qarşılıqlı surətdə faydalı əməkdaşlıq etmiş və xarici ticarət saldosu müsbət 14,72 mlrd. ABŞ dolları olmuşdur.

2009-cu illə müqayisədə, 2010-cu ildə ölkəmizin xarici ticarət dövriyyəsi 34,1%, o cümlədən ixrac 45,05%, idxal isə 7,8% artmışdır.

Şəkil 5.

2000 və 2012-cu illərdə neft və qeyri-neft sektorlarının ümumi ixracda xüsusi çəkisi

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

Ümumiyyətlə, 1995-ci ildən başlayaraq beynəlxalq ticarət imkanlarının genişləndirilməsi məhz iki faktor hesabına təmin edilmişdir: Azərbaycanın xam neft və neft məhsullarının ixracının daim artması və daxili bazarın genişlənməsi. Bu da ölkəyə istehsal avadanlığı və istehlak mallarının idxalının artımı ilə nəticələnmişdir.

Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin əmtəə strukturunun təhlili göstərir ki, ölkənin idxal-ixrac əməliyyatlarında monostrukturlaşma meyli güclənməkdədir. İxracın monostrukturlaşmasında əsas rol, sözsüz ki, neft və neft məhsulları oynayır. 2012-ci ildə ixracın strukturunda neft və neft məhsulları 94,1% təşkil etmişdir (şəkil 5). Əgər nəzərə alsaq ki, sözügedən mal qrupunun ixrac qiymətləri bütünlükdə dünya bazarının konyuktur dəyişikliklərindən asılıdır, onda formalaşmış vəziyyətin riskli olduğu üzə çıxacaqdır. Apardığımız araşdırmalar yuxarıda qeyd etdiyimiz təhlükənin real olduğundan xəbər verir.

2012-ci ildə neft və neft məhsulları da daxil olmaqla enerji daşıyıcılarını əhatə edən 27-ci qrupun ixracın strukturundakı xüsusi çəkisi 94,1% təşkil etmişdir. Eyni zamanda, həmin dövr ərzində qeyri-neft sektoru üzrə (27-ci qrup istisna olmaqla) ixracın həcmi 2009-cu illə müqayisədə 17,8% artmışdır.

2003-cü ildən etibarən neft ixracının artımı və neftin dünya bazarlarında əlverişli qiymət tendensiyası ÜDM-nin sürətli artım tempini və gəlirlərin artımını şərtləndirmişdir ki, bu da öz növbəsində dövlət xərclərinin artımına, yoxsulluğun azalmasına, məşğulluğun və əhalinin gəlirlərinin artımına, bir sözlə, ölkədə iqtisadi fəallığın yüksəlməsinə təkan verən başlıca səbəb olmuşdur. Belə bir şəraitdə, ölkədə sürətli iqtisadi artım tempi və əhalinin gəlirlərinin artımı idxalın yüksək templərlə artımının başlıca amili kimi çıxış etmişdir. Apardığımız hesablamalar göstərir ki, 2000-ci illə müqayisədə 2010-cu ildə Azərbaycana idxal olunan malların həcmi 5,5 dəfə artaraq 6,6 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir.

İdxalın strukturunda xarici investisiyalar hesabına gətirilmiş maşın-avadanlıqların və malların xüsusi çəkisi 10,2% təşkil edərək 689,0 mln. dollar olmuşdur. Bunun 81,1%-ni beynəlxalq neft-qaz kontraktları çərçivəsində istifadə olunmuş investisiyalar hesabına idxal edilmiş mallar təşkil edir. Bundan başqa ölkəyə ümumi məbləği 3102,3 mln. dollar olan istehsal təyinatlı maşın-avadanlıq, kimya, qara və əlvan metal məhsulları da gətirilmişdir

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsindən verilən məlumata əsasən, 2011-ci ildə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 36,33 mlrd. ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 9,76 mlrd. ABŞ dolları, ixracın həcmi isə 26,57 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bu dövr ərzində Azərbaycan Respublikası 149 ölkə ilə ticarət sahəsində qarşılıqlı surətdə faydalı əməkdaşlıq etmiş və xarici ticarət saldosu müsbət 16,81 mlrd. ABŞ dolları olmuşdur

2010-cu ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə, 2011-ci ildə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsi faktiki qiymətlərlə 29,92 faiz, o cümlədən idxal 47,81 faiz, ixrac isə 24,39 faiz artmışdır (cədvəl 5).

2012-ci ildə Azərbaycan Respublikasının əsas ticarət tərəfdaşları					
İxracda			İdxalda		
Ölkələr	Milyon ABŞ dolları ilə	Ümumi ixracda xüsusi çəkisi, faizlə	Ölkələr	Milyon ABŞ dolları ilə	Ümumi idxalda xüsusi çəkisi, faizlə
İtaliya	9 341,00	35,16	Rusiya	1 641,10	16,82
Fransa	4 036,65	15,19	Türkiyə	1 302,44	13,35
ABŞ	1 804,64	6,79	Almaniya	845,29	8,66
Rusiya	1 187,36	4,47	ABŞ	630,49	6,46
İndoneziya	913,15	3,44	Çin	628,25	6,44
Ukrayna	909,33	3,42	Fransa	608,86	6,24
İsrail	817,58	3,08	Ukrayna	557,77	5,72
Belarus	666,77	2,51	Birləşmiş Krallıq	485,72	4,98
Malayziya	663,99	2,50	İtaliya	254,57	2,61
Gürcüstan	535,31	2,01	Qazaxıstan	217,31	2,23
Digər	5 695,12	21,43	Digər	2 584,17	26,49
Cəmi	26 570,90	100,00	Cəmi	9 755,97	100,00

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsindən verilən məlumata əsasən, 2011-ci ildə ixrac əməliyyatlarında dövlət sektorunun payı 25 250,74 mln. ABŞ dolları (95,03%), özəl sektorun payı 1 127,23 mln. ABŞ dolları (4,24%), fiziki şəxslərin payı 192,92 mln. ABŞ dolları (0,73%) təşkil etmişdir. İdxal əməliyyatlarında isə qeyd olunan dövr ərzində dövlət sektorunun payı 3 404,25 mln. ABŞ dolları (34,89%), özəl sektorun payı 5 901,17 mln. ABŞ dolları (60,49%), fiziki şəxslərin payı 450,55 mln. ABŞ dolları (4,62%) olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsindən verilən məlumata əsasən 2011-ci ildə Azərbaycan Respublikasının MDB dövlətləri ilə ticarət dövriyyəsinin həcmi 5.477,89 mln. ABŞ dolları o cümlədən idxalın həcmi 2.553,45 mln. ABŞ dolları ixracın həcmi 2.924,44 mln. ABŞ dolları təşkil etmiş, xarici ticarət saldosu isə müsbət 370,99 mln. ABŞ dolları olmuşdur.

**2012-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ölkələri üzrə xarici ticarəti
(min ABŞ dolları ilə)**

<i>Ölkələr</i>	<i>İxrac</i>	<i>Faizlə xüsusi çəkisi</i>	<i>İdxal</i>	<i>Faizlə xüsusi çəkisi</i>	<i>Dövriyyə</i>	<i>Faizlə xüsusi çəkisi</i>
İtaliya	9 340 999,1	35,2	254 566,4	2,6	9 595 565,6	26,4
Fransa	4 036 652,6	15,2	608 857,0	6,2	4 645 509,6	12,8
Almaniya	523 363,9	2,0	845 281,0	8,7	1 368 644,9	3,8
Birləşmiş Krallıq	15 871,7	0,1	485 722,8	5,0	501 594,5	1,4
Bolqarıstan	410 410,5	1,5	35 907,6	0,4	446 318,2	1,2
Portuqaliya	324 860,0	1,2	2 594,8	0,0	327 454,9	0,9
İspaniya	283 792,9	1,1	35 587,3	0,4	319 380,2	0,9
Çexiya Respublikası	203 903,8	0,8	102 677,9	1,1	306 581,7	0,8
Malta	268 578,3	1,0	364,0	0,0	268 942,3	0,7
Yunanıstan	208 123,8	0,8	8 863,5	0,1	216 987,4	0,6
Niderland	6 808,5	0,0	141 173,8	1,5	147 982,2	0,4
Polşa	3 110,5	0,0	119 516,7	1,2	122 627,2	0,3
Avstriya	3 965,4	0,0	93 583,1	1,0	97 548,5	0,3
İsveç	601,1	0,0	85 733,0	0,9	86 334,1	0,2
Kipr	68 022,2	0,3	2 680,4	0,0	70 702,7	0,2
Rumıniya	53 041,9	0,2	14 895,9	0,2	67 937,8	0,2
Finlandiya	69,0	0,0	65 892,1	0,7	65 961,2	0,2
Belçika	2 888,9	0,0	56 840,2	0,6	59 729,1	0,2
Danimarka	1 422,4	0,0	43 196,0	0,4	44 618,4	0,1
Macarıstan	35,3	0,0	36 749,6	0,4	36 784,9	0,1
Lüksemburq	130,9	0,0	27 755,7	0,3	27 886,6	0,1
Latviya	14 013,2	0,1	12 896,5	0,1	26 909,7	0,1
Litva	5 026,1	0,0	20 018,3	0,2	25 044,4	0,1
Slovakiya	146,1	0,0	18 970,0	0,2	19 116,1	0,1
İrlandiya	42,4	0,0	12 476,7	0,1	12 519,2	0,0
Sloveniya	6,3	0,0	11 053,6	0,1	11 059,9	0,0
Estoniya	663,8	0,0	4 141,9	0,0	4 805,7	0,0
Cəmi Aİ ölkələri	15 776 550,7	59,4	3 147 995,9	32,3	18 924 546,6	52,1
Digər	10 794 347,6	40,6	6 607 972,9	67,7	17 402 320,4	47,9
Cəmi:	26 570 898,3	100,0	9 755 968,8	100,0	36 326 867,1	100,0

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

Beləliklə, xarici ticarət əlaqələrinin inkişafının nəzəri-metodoloji prinsiplərinə əsaslanaraq müasir dövrdə dünya təsərrüfat sistemində gedən prosesləri, Azərbaycanın iqtisadi inkişaf xüsusiyyətlərini və istiqamətlərini nəzərə alaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, hazırda ölkəmizin xarici ticarət əlaqələri aşağıda qeyd olunan istiqamətlərdə təkmilləşdirilməlidir:

- ixrac və idxalın strukturunun diversifikasiya məqsədilə təkmilləşdirilməsi;
- xarici investisiyaların ölkəyə axınının intensivləşdirilməsi yolu ilə iqtisadiyyatın bütün sahələrində texnoloji yeniləşmənin həyata keçirilməsi və istehsal-texnoloji proseslərin modernləşdirilməsi.

Qeyd olunan istiqamətlərdə səmərəli xarici ticarət siyasətinin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı bir sıra zəruri məsələlərin həlli vacibdir:

- beynəlxalq bazarlarda məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə elmi-texniki tərəqqinin müasir nailiyyətlərindən maksimum istifadə edilməsi, standartlaşdırma və sertifikatlaşdırma sahəsində beynəlxalq təcrübənin dərinlən mənimsənilməsi;
- sahibkarlıq subyektlərinin beynəlxalq bazarlara sərbəst çıxışının təmin edilməsinin müxtəlif vasitələrlə dövlət tərəfindən stimullaşdırılması;
- sənaye sahələri ilə yanaşı, kənd təsərrüfatının, emaledici və xidmət sahələrinin də paralel inkişaf etdirilməsi;
- müxtəlif iqtisadi vasitələr və mexanizmlərlə daxili bazarın qorunması.

2.2. Xarici ticarət strategiyasında mal nomenklaturasının təsnifləşdirilməsinin normativ hüquqi bazasının tədqiqi

Artıq hamı tərəfindən birmənalı şəkildə qəbul edilir ki, qloballaşma proseslərinin intensivləşdiyi, dünya təsərrüfat sisteminin bütövləşdiyi və beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın gücləndiyi müasir dövrdə xarici iqtisadi əlaqələrin, o cümlədən xarici ticarətin məqbul vasitələrlə genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi hesabına milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli inteqrasiyasına nail olmadan hər hansı bir ölkədə davamlı sosial – iqtisadi inkişafın təmin olunması sadəcə olaraq mümkün deyildir.

Dünya təcrübəsinin təhlili göstərir ki, müasir dövrdə beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq sistemində mövcud olan normaların, qaydaların, işgüzar təcrübənin mənimsənilməsi zərurətini dərk etməyən, xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin hüquqi, inzibati – təşkilati və iqtisadi əsaslarının dünya təcrübəsi ilə unifikasiyasına cəhd göstərməyən istənilən ölkə, özü iqtisadi əməkdaşlıq potensialının tam şəkildə istifadəsinə əngəllər törətmiş olur. Məhz bu baxımdan da xarici ticarətin mal strukturunun təsnifatı və nomenklaturasının dünya təcrübəsi ilə uyğunluğunun təmin edilməsi əsasdır.

İstənilən ölkənin iqtisadiyyatının fəaliyyəti ixrac və idxal olmadan mümkün deyildir. Bu baxımdan xarici ticarət dövriyyəsində iştirak edən malların siyahısının hər hansı bir sistemləşdirilmiş formada olması zəruridir.

Beynəlxalq ticarətin iştirakçısı olan ölkələr bir – birilə sıx ticarət əməkdaşlığı qururlar ki, bu da müxtəlif ölkələrdə malların idxal rüsumları ilə gömrük tutulmaları və vergiləri səviyyəsinin müqayisə edilməsinin zəruriliyini şərtləndirir. Buna görə də ölkələr həmişə milli gömrük sistemlərinin unifikasiyasına çalışmışlar.

Xarici ticarətin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məsələsini xarici ticarət dövriyyəsinin optimal strukturuna nail olmadam yerinə yetirmək mümkün deyildir. Xarici ticarət statistikasında xarici ticarət dövriyyəsinin strukturu ölkələrdə qəbul olunmuş ixrac və idxal mallarının təsnifatları və nomenklaturalarına uyğun olaraq

müəyyən olunur. Milli gömrük tariflərində malların təsnifatının eyniliyini təmin etmək üçün vahid təsərrüfat sisteminin yaradılması gömrük qanunvericiliklərinin unifikasiya istiqamətlərindən biridir.

Malların mövcud müxtəlifliyini sistemləşdirməyə daim təkmilləşməkdə olan elmi təsnifatlar kömək edir. Təsnifatlar malların keyfiyyətinin və çeşidinin idarə olunmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir, belə ki bu malların sistemləşdirilmiş öyrənilməsinə, ticarətin rəşional təşkilinə, keyfiyyətə nəzarət üzrə işlərin səmərəli həyata keçirilməsinə, çeşidin strukturunun öyrənilməsi və formalaşdırılmasına kömək edir. Bundan başqa, malların eynicinsli qruplara bölgüsü aşağıdakılara imkan verir:

- malların keyfiyyətinin qrup xarakteristikasını aşkar etmək, hər bir mal qrupu üçün zəruri keyfiyyət nomenklaturasını müəyyən etmək, onlara olan ümumi tələbləri formalaşdırmaq, onların sınağının ümumi metodlarını hazırlamaq, onların qəbulu və keyfiyyətinə nəzarəti rəşional təşkil etmək;

- malın qruplar üzrə rəşional uçotunu təşkil etmək;

- ümumi xüsusiyyətlərə (əlamətlərə) əsaslanaraq malların rəşional saxlanmasını təşkil etmək.

Təsnifat “təsnifatlaşdırma”, yəni obyektlər çoxluğunu qəbul olunmuş metodlara uyğun olaraq oxşarlıq və fərqlənməyə görə alt çoxluqlara bölünməsi sözündən çıxır. Çoxluğun alt çoxluqlara bölünməsi nəticəsində ümumi və fərqli əlamətlərə malik ola bilən, qarşılıqlı asılı və müstəqil ola bilən təsnifat qrupları yaradılır. Obyektlər çoxluğunun bölünməsi, onların alt çoxluqlara bölünməsinə yanaşma üsulların məcmusu təsnifləşdirmə metodu adlanır.

Təsnifatlaşdırmanın iki metodunu fərqləndirirlər:

- iyerarxik;

- faset metodu.

Təsnifatlaşdırmanın iyerarxik metodu verilmiş obyektlər (mallar) çoxluğunun asılı alt təsnifat çoxluqlarına (qruplarına) ardıcıl bölünməsinə nəzərdə tutur. Bu metod bir neçə təsnifatlaşdırma pilləsinə malikdir ki, bunların da sayı obyektlərin istifadə olunmuş ümumilik əlamətlərinin miqdarına bərabərdir.

Təsnifatlaşdırma pilləsi – bu çoxluğun əlamətlərindən birinə görə onu təşkil edən hissələrə bölgüsü mərhələsidir. Təsnifatlaşdırma pillələrinin sayı, yəni istifadə olunmuş əlamətlərin sayı təsnifatlaşdırmanın dərinliyini müəyyən edir.

Obyektlər çoxluğunun yalnız bir əlamət üzrə alt çoxluqlara bölgüsü qruplaşdırma adlanır ki, bu çeşid qruplarının ayırd edilməsi üçün tətbiq olunur.

Təsnifatlaşdırmanın faset metodu obyektlər çoxluğunun bir əlamətə görə ayrı - ayrı, bir – birindən asılı olmayan bölmələrə (hissələr, şöbələr, qruplara) – fasetlərə paralel bölgüsünü nəzərdə tutur.

Iyerarxik sistemdəki kimi ayrı – ayrı fasetlər bir – birindən asılı deyil və bir – birinə tabe deyildir, lakin eyni çoxluğa daxil olması və hər birinin bölünən çoxluğun tərəflərindən birini xarakterizə etməsi baxımından onlar bir-birilə bağlıdır. Beləliklə, təsnifatlaşdırmanın faset metodu ayrı – ayrı (bir – birinə tabe olmayan) qruplar sistemini əldə etməyə imkan verir. Təsnifatlaşdırmanın faset metodu böyük çevikliyi və istifadə rahatlığı ilə fərqlənir ki, bu da hər bir ayrıca halda çoxlu sayda mal bölmələrini verilmiş halda maraq doğuran bir neçə fasetlə məhdudlaşdırmağa imkan verir.

Təsnifatlaşdırmanın hər bir metodu üstünlükləri ilə yanaşı çatışmazlıqlara da malikdir. Məsələn, iyerarxik metodun çatışmazlıqlarına böyüklüyünü, yüksək xərclərini, bəzən əsaslandırılmamış tətbiqi çətinliyini aid etmək olar. Faset metodunun çatışmazlığı müxtəlif təsnifat qruplarında obyektlər arasında ümumilik və fərqləri ayırmağın mümkün olmamağıdır.

Çoxluqların alt çoxluqlara bölünməsinin həyata keçirildiyi metod və əlamətlərin müxtəlifliyini seçmək üçün təyin olunmuş təsnifatlaşdırma qaydaları mövcuddur. Belə ki, təsnifatlaşdırmanın iyerarxik metodunun qaydaları aşağıdakılardır:

- çoxluğun bölünməsinə daha ümumi əlamətlərdən başlamaq lazımdır;
- təsnifatlaşdırmanın hər bir mərhələsində verilmiş tip üçün əsas əhəmiyyət kəsb edən yalnız bir əlamətdən istifadə etmək olar;
- obyektlərin bölünməsi böyükdən kiçiyə, ümumidən xüsusiyyə doğru ardıcıl olaraq həyata keçirilməlidir;

- iyerarxik metoddə hazırlanmış təsnifat qaydaları faset metodu üçün də düzgündür. Təsnifatlaşdırmanın nəzərdən keçirilmiş iyerarxik və faset metodları bir – birindən asılı olmayan və həm də birgə tətbiq oluna bilər;

- təsnifatlaşdırmada güdülməli məqsəddən asılı olaraq onlar aşağıdakı təsnifatlara bölünür:

- təlim (tədris);
- sahəli;
- iqtisadi – statistik.

Təsnifatlaşdırmanın növləri buraxılan məhsulun planlaşdırılması və uçuşu məsələlərinin həlli, müxtəlif idarəetmə səviyyələrində xalq təsərrüfatının idarə olunmasını asanlaşdırmaq üçün işlənilir.

Malların kodlaşdırılması. Kodlaşdırma – şərti işarələmənin (kodun) nizamlı təşkili və onun təsnifat obyektlərinə, eləcə də təsnifat qruplarına verilməsidir. Kod – təsnifat obyektinin və təsnifat qrupunun işarə edilməsi üçün istifadə olunan işarə və işarələr məcmusudur. Kodlaşdırmanın məqsədi – obyektlərin eyniləşdirilməsi və şərti işarələmənin (kodun) verilməsi yolu ilə onların sistemləşdirilməsidir ki, bunun köməyi ilə də digər çoxluqlar arasında istənilən obyektə tapmaq və müəyyən etmək olar.

Kod müəyyən quruluş strukturuna malik olmalıdır. Kodun strukturu aşağıdakı elementlərdən ibarətdir:

- kodun əlifbası – bu kodun işarələnməsi üçün qəbul olunmuş işarələr sistemidir; rəqəmli, hərflə, hərflər – rəqəmli və ştrixli əlifba kodlarında daha çox istifadə olunur;

- kodun əsası – kod əlifbasındakı işarələrin sayıdır;
- kodun dərəcəsi – koddakı işarənin mövqeyidir;
- kodun uzunluğu – problemlər nəzərə alınmadan koddakı işarələrin sayı ilə xarakterizə olunur.

Məhsulların kodlaşdırılması zamanı on dərəcəli rəqəm kodlarına üstünlük verilir. Məhsulların təsnifat sistemində qəbul olunmuş kod informasiyanın məhsulda emalı üçün rahatdır.

Kodun yaradılması üçün qeydiyyat və təsnifat sistemləri tətbiq olunur. Qeydiyyat kodlaşdırılması təsnifat obyektlərinin ardıcıl sıra qeydiyyatlı sıra nömrəsi ilə həyata keçirilir. Bu halda kod işarəsi özündə natural sıra saylarını təmsil edir.

Kodlaşdırmanın təsnifat sistemi obyektlərin təsnifat xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq tətbiq olunur. Bu kodlaşdırma sistemi üzrə kodun hər bir işarəsi təsnifat qrupunu bildirir. Bu halda obyektlərin təsnifatlaşdırılması metoduna uyğun olaraq kodlaşdırmanın ardıcıl və paralel metodlarında istifadə olunur. Ardıcıl kodlaşdırma metodu iyerarxik metod üzrə bölünmüş obyektlər üçün tətbiq olunur. Burada kod işarələməsində təsnifatın əlamətləri ardıcıl olaraq göstərilir. Aşağı mərtəbədə (səviyyədə) verilən qrupların kod işarələnməsi yuxarıda duran qrupların kod işarələrinə müvafiq miqdarda dərəcələrin (işarələrin) əlavə edilməsi ilə yaradılır. Bu əlamət üzrə məhsulların təsnifat sisteminin kodları yaradılır.

Aşağıda ardıcıl kodlaşdırma metodunun köməyi ilə məhsulların təsnifat sistemi üzrə kodun yaradılması nümunəsi verilmişdir:

35 – kabel məhsulları

35 8 – sahələrarası və sahəli təyinatlı kabellər, naqillər, şnurlar

35 82 – montaj naqilləri

35 82 1 – mis simli

35 82 12 – polivinilxlorid izolyasiyalı

Paralel kodlaşdırma metodu obyektlərin təsnifatlaşdırılmasının faset metodu zamanı tətbiq olunur. Buna nümunə kimi məhsulların kodlaşdırma sisteminin çeşid hissəsində onların alt növlərə bölünməsi çıxış edə bilər.

Malların təsnifatı. Malların təsnifatı malların istehlak xüsusiyyətləri və keyfiyyətinin öyrənilməsi, mal dövriyyəsinin uçotu və planlaşdırılması, kataloq və preyskurantların tərtibi, standartlaşdırma sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün, məhsulların sertifikatlaşdırılması və marketinq tədqiqatlarının aparılması zamanı müxtəlif fəaliyyət sferalarında məhsullar haqqında informasiyanın avtomatik emalı məqsədilə zəruridir.

Müasir şəraitdə malların təsnifatlaşdırılması aşağıdakı şərtlərə cavab verməlidir:

- istehsal olunan bütün məhsul növlərinin əhatə olunma tamlığını təmin etmək;
- malların xüsusiyyətlərinin dərin tədqiqinə kömək etmək;
- malların kodlaşdırma prinsiplərinə kömək etmək;
- ümumi təsnifat sistemini pozmadan məhsulların siyahısına yeni adların daxil edilməsini nəzərdə tutan təsnifatın çevikliyini təmin etmək.

Kommersiya fəaliyyətinin obyektini kimi mallar bir çox əlamətlər üzrə təsnifləşdirilir, lakin əsas əlamətləri təyinat, fiziki – kimyəvi xüsusiyyət, tərkib, ölçülər, işlənmə üsulu təşkil edir. Təyinatına görə bütün mallar növlərə - istehlak malları; sənaye təyinatlı mallar və ofis, dəftərxana, maşın və avadanlıqlara bölünür. Malların sinifi – təlabatların ümumiləşmiş qruplarını təmin edən mallar çoxluğudur. Məsələn, istehlak malları növü üç yerə bölünür: ərzaq, qeyri - ərzaq və təbii mallar. Mal sinifləri istifadə olunan xammaldan, təyinatından və digər əlamətindən asılı olaraq alt qruplara; alt siniflər isə - qruplara, alt qruplara, növlərə və növ müxtəlifliklərinə, adlara bölünür.

Mal qrupları – istifadə olunan materialların xüsusiyyətləri, onların işlənməsi, forması, fasonu ilə şərtlənən spesifik təlabatlar qrupunu ödəyən malların alt çoxluğudur.

Malların alt qrupu – bu əsas təyinatlı qrupla ümumi cəhətləri olan, lakin digər alt qrupun mallarından yalnız özlərinə xas əlamətlərlə fərqlənən mal çoxluğudur.

Malın növü – bu fərdi təyinatı və identifikasiya əlamətlərinə görə fərqlənən malların məcmusudur.

Malların növ müxtəlifliyi – bu eyni növ mallardan xammalın, materialın seçimi, eləcə də, konstruksiyası (forması, fasonu), texnologiyası ilə şərtlənmiş öz şəxsi adı və fərdi xüsusiyyətləri ilə fərqlənən müəyyən növ malların məcmusudur.

Beləliklə, siniflər, alt siniflər və qruplar istehlak mallarının ümumi mal təsnifatını təşkil edir.

Alıcılıq tələbinə görə mallar aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir

- gündəlik tələbat malları (çörək, süd, şəkər və s.);
- qabaqcadan seçimə əsaslanan mallar (paltar, mebel, televizor, radio – aparaturla və s.);
- xüsusi tələbatla malik mallar (dəbdə olan mallar, əla şərəblər və s.);
- passiv tələbatlı mallar (mabelin, evin sığortalanması və s.);

Malların təsnifatlaşdırılması zamanı aşağıdakıları ayırd edirlər:

- məmulatın özünün obyektiv parametrləri: keyfiyyət, material, rəng, çəki, ölçü, xarici görünüş, siluet, qoxu, dad, konstruksiya;
- bazar parametrləri: qiymət, rəqabət qabiliyyətlilik, seçimin genişliyi, daşınmanın rahatlığı, malların cəlb ediciliyi;
- istehlak prosesində istifadə olunan parametrlər: davamlılıq, qulluq etmənin sadəliyi, dəyişdirmə (əvəzləmə) müddəti.

Beynəlxalq ticarətdə istifadə olunan malların təsnifatı. Beynəlxalq ticarət sistemində digər təsnifat yanaşması daha geniş yayılmaqdadır. Bu yanaşmanın əsasını aşağıdakı mal sinifləri təşkil edir:

» *Tək (nadir, fərdi) mal.* Həm şəxsi tələbat mallarını, həm istehsal təyinatlı malları xarakterizə edir.

» *Qrup şəklində mal.* Həm şəxsi istifadə malları, həm də istehsal təyinatlı mallar üçün xarakterikdir – parfümeriya dəstləri, kompleksdə fəaliyyət göstərən maşın, qurğu, aqreqat sistemləri.

» *Mal – obyekt.* Məhsulların istehsalı və realizasiyasına sistemli yanaşmanın inkişaf etdirilməsinin zəruriliyi iri maddi - əşya və əmlak resurslarının vahid maliyyə, texnoloji və inzibati nəzarət altında cəmləşməsinə tələb edir.

» *Mal – proqram.* Bu xüsusilə aerokosmik biznes, avtomatlaşdırılmış idarə sistemləri, robot texnikası, intellektual və biomühəndis texnologiyaları sahəsində yaradılan intellektual maldır.

Gömrük statistikasının məlumatlarının formalaşmasında əsas mənbəni yük – gömrük bəyannaməsi təşkil edir. Yük – gömrük bəyannaməsi ölkələrin gömrük sərhəddindən malların keçirilməsi, malın yerləşdiyi gömrük rejiminin dəyişməsi

zamanı və eləcə də mövcud qanunvericiliklə nəzərdə tutulan digər hallarda gömrük formallıqlarının yerinə yetirilməsi üçün istifadə olunan müəyyən olunmuş formaya malik olan rəsmi sənəddir. Yük – gömrük bəyannaməsi xarici ticarətin gömrük statistikasının hazırladığı əlamətlərin siyahısını özündə saxlayır. əlamətlərin bu siyahısı dövlət hakimiyyəti orqanlarının və ölkə qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş digər dövlət orqanlarının nəyin və hansı həcmdə (həm natiral, həm də dəyər ifadəsində) idxal (ixrac) olunduğunu, verilmiş ölkənin partnyoru kimi hansı xarici ölkələrin çıxış etdiyini və bunun miqyasının necə olmasını, ölkələrlə xarici ticarət sövdələşmələri haqqında informasiyalarla təmin edir.

Malların təsnifatı dedikdə, ixrac və idxal mallarının müəyyən əlamətlər üzrə *alt qruplara, qruplara və bölmələrə* bölünməsi başa düşülür. Mallar təsnifləşdirmə sxemi və mal nomenklaturalarını tərtib edənlər qarşısında duran vəzifələrdən asılı olaraq, istehsal sahələri üzrə, onların hazırlandığı materiallar üzrə, emal dərəcəsinə görə və s. üzrə qruplaşdırıla bilər. Qəbul olunmuş təsnifləşdirmə sxeminə uyğun olaraq, bütün mallara, mal qruplarına və bölmələrə şifrələr verilir. Müvafiq təsnifləşdirmə sistemi üzrə bölünmüş mal adlarının siyahısı *mal nomenklaturası* adlanır. Malların nomenklaturasında hər bir mal növü qəbul olunmuş təsnifat sisteminə uyğun olaraq müəyyən yer tutur. Beynəlxalq təsnifatlar və mal nomenklaturaları xarici iqtisadi əlaqələr, o cümlədən xarici ticarət haqqında statistik informasiyanın sistemləşdirilməsi üçün təyin olunmuşlar, onlar informasiyanın axtarışı və saxlanması üçün əsas kimi çıxış edir. Xarici ticarətin təhlili üçün onun mal qrupları üzrə bölgüsü böyük əhəmiyyət kəsb edir. Mal qruplarının qruplaşdırılması bazasında ölkələrin xarici iqtisadi əlaqələrinin səmərəliliyinin ən mühüm göstəricisi olan idxal və ixracın mal strukturu hesablanır. MDB ölkələri üçün ümumi şəkildə mal strukturunun öyrənilməsi əsas maddələr aşağıdakılardır:

Xarici ticarətin mal strukturu və onun əsas maddələri

Mal strukturunun əsas maddələri	Daxil olan qrupların kodları
Ərzaq malları və kənd təsərrüfatı xammalı	01 – 24
Mineral məhsullar	25 – 27
O cümlədən yanacaq – energetika malları (enerjidəşiyiciləri)	27
Kimya sənayesi məhsulları	28 – 40
Dəri xammal və ondan hazırlanan məmulatlar	41 – 43
Oduncaq və sellüloz – kağız məmulatları (meşə malları)	44 – 49
Toxuculuq malları, məmulatları və ayaqqabı	50 – 67
Metallar, qiymətli daşlar və onlardan hazırlanan məmulatlar	71 – 83
O cümlədən metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar	72 – 83
Qiymətli daşlar, qiymətli metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar	71
Maşınlar, avadanlıqlar və nəqliyyat vasitələri	84 – 90
Digər mallar	68 – 70, 91 – 97

Hər hansı bir ölkənin xarici ticarətinin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi baxımından idxal və ixracın mal strukturunun hesablanması üçün beynəlxalq təşkilatlar və ölkələr qrupu tərəfindən qəbul olunmuş çox maraqlı bir sıra nomenklatura təsnifatları mövcuddur. Bunların sırasına ilk növbədə malların və mal qruplarının texnoloji tutum dərəcəsinə görə təsnifatlaşdırılması sistemlərini göstərmək olar. Məsələn, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı ölkələrin qəbul etdiyi *Bütün iqtisadi fəaliyyət növlərinin beynəlxalq standart sahəli təsnifatı olan İSİC* təsnifatına görə texnoloji tutum üzrə sahələrin quruluşu aşağıdakı cədvəldə verilmişdir:

Məhsulların texnoloji tutumuna görə digər daha ətraflı təsnifat aşağıdakı cədvəl 17-də verilmişdir:

Cədvəl 17 .

Malların daha ətraflı texnoloji intensivlik strukturu

<p><u>Yüksək – texnoloji sahələr:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Hava və kosmik gəmilər; - Əczaçılıq preparatları və məhsulları; - Ofis, hesablama maşını və avadanlıqları; - Radio, televiziya və kommunikasiya avadanlığı; - Tibbi, dəqiq və optik alətlər <p><u>Orta-yüksək-texnoloji sahələr:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Elektirk maşın, avadanlıqları və cihazları, başqa yerdə adı çəkilməyən; - Avtomobillər, qoşqu və yarım-qoşqular; - Kimya məhsulları, əczaçılıq məhsulları çıxmaqla; - Dəmir yolu avadanlığı və nəqliyyat avadanlığı, başqa yerdə adı çəkilməyən; - Maşın və avadanlıqlar, başqa yerdə adı çəkilməyən 	<p><u>Orta-aşağı-texnoloji sahələr:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Gəmi və qayıqların qurulması və təmiri; - Rezin və plastik məhsullar; - Koks, təmizlənmiş neft məhsulları və nüvə enerjisi; - Digər qeyri-metal mineral məhsullar; - Metal qarışığı (ərintisi) və metaldan məmulatlar <p><u>Aşağı-texnoloji sahələr:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Sənaye məhsulları, başqa yerdə adı çəkilməyən, tullantıların utilizasiyası; - Odun, karton, kağız və kağız məhsulları, çap və nəşr olunmuş məhsullar; - Ərzaq məhsulları, içkilər və tütün; - Toxuculuq məmulatları, toxuculuq məhsulları, dəri və ayaq geyimləri
---	---

Yuxarıda verilmiş təsnifat üzrə İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı üzvü ölkələrinin hər birinin xarici ticarətinin strukturu təhlil olunur. Bu göstəricilər beynəlxalq ticarət və o cümlədən, iqtisadiyyat sahəsində rəqabət qabiliyyətlik və liberallaşdırma meyllərini ticarətin strukturu baxımından qiymətləndirməyə imkan verir. Keçid iqtisadiyyatlı bir ölkə kimi ölkəmizin də bu kimi əsas təsnifat strukturları əsasında xarici ticarətinin strukturunun təhlili və qiymətləndirilməsində ticari – iqtisadi səmərəliliyin müəyyən edilməsi baxımından böyük zərurət vardır.

III FƏSİL. Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi

3.1 Davamlı iqtisadi inkişaf baxımından Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi sisteminin inkişaf prioritetləri.

Milli iqtisadiyyatın fəaliyyətinin uzunmüddətli dövrdə davamlı və dayanıqlı olması onun suverenliyinin və müstəqilliyinin təminatçısı olduğundan daim aktuallığını saxlayıb və öz əksini dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətdə tapır.

Milli iqtisadiyyatın sivil təsərrüfatçılıq sisteminə inteqrasiya olunması, iqtisadi münasibətlərdə baş verən müsbət keyfiyyət və kəmiyyət dəyişikliklərinə, ilk növbədə, tam hüquqi-iqtisadi, idarəçilik baxımından qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi, bazar infrastrukturlarının formalaşdırılmasının yə onların çevik fəaliyyət mexanizminin yaradılması əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Azərbaycan Respublikasının. ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsində və dərinləşdirilməsində ölkənin bir çox beynəlxalq ticarət təşkilatlarında iştirakı, regional iqtisadi-ticarət əməkdaşlığa qoşulması, ayrı-ayrı ölkələrlə bağlanmış ticarət müqavilələri və Ümumiləşdirilmiş Preferensiyalar Sistemindən (GSP) istifadə müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan respublikasında xarici ticarət siyasətinin genişləndirilməsi üçün həyata keçirilən tədbirləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- beynəlxalq ticarət təşkilatlarında iştirak;
- *regional* iqtisadi-ticarət əməkdaşlığına qoşulma;
- çoxtərəfli və ikitərəfli ticarət sazişləri;
- əlaqəli qanunvericilik aktlarının qəbulu və onlarda müvafiq dəyişikliklər;
- sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi.

Beynəlxalq ticarət təşkilatlarında iştirak - 1991-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan beynəlxalq hüququn tam səlahiyyətli subyekti kimi beynəlxalq münasibətlər sistemə qoşulmuş, iqtisadiyyatın bazar prinsipləri əsasında yenidən qurulması istiqamətində mühüm qərarlar qəbul etmiş və

respublikanın xarici ticarət siyasəti liberal olaraq müəyyən edilmişdir. Bunun nəticəsi olaraq da 1991-ci ildən başlayaraq Azərbaycan bir neçə beynəlxalq xarici ticarət təşkilatlarına müraciət etmiş və əksər təşkilatlar tərəfindən üzv olaraq qəbul edilmişdir. Digər təşkilatlarla isə danışıqlar davam etdirilir.

Azərbaycanın üzv olduğu beynəlxalq ticarət təşkilatlarına Ümumdünya Gömrük Təşkilatını və BMT-nin İnkişaf və Əməkdaşlıq üzrə Konfransını (UNCTAD) misal göstərmək olar. Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) 1997-ci ildən başlayan üzvlük istiqamətində işlər isə hal-hazırda da davam edir.

ÜTT - Azərbaycan artıq 4 ölkə ilə (Türkiyə, Oman, BƏƏ, Gürcüstan) ikitərəfli danışıqları başa çatdırmış, 12 ölkə (ABŞ, AI, Hindistan, Tayvan, Braziliya, İsveçrə, Yaponiya, C.Koreya, Norveç, Kanada, Ekvador, Şri-Lanka) ilə isə ikitərəfli danışıqlar davam etməkdədir.

Regional iqtisadi-ticarət əməkdaşlığı - Hal-hazırda **Azərbaycan** İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının (İƏT), İslam Əməkdaşlığı Təşkilatının, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının, GÜAM və MDB-nin üzvüdür.

(İƏT) - Azərbaycanın fəal iştirak etdiyi və onun beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya əlaqələrində mühüm yer tutan regional inteqrasiya birliklərindən biri də İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatıdır (İƏT). Azərbaycan Respublikasının İƏT-lə münasibəti 1991-ci ilin fevral ayında, hələ SSRİ-nin tərkibində olarkən qurulmuşdur. 1992-ci ilin noyabrında İƏT-nin Nazirlər Şurasının növbədənənar iclasında 7 dövlət (Azərbaycan, Əfqanıstan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Tacikistan, Türkmənistan və Qırğızıstan) üzvlüyünə qəbul edildi. 2010-cu ildə İƏT ölkələrinin Azərbaycan idxalındakı payı 18,4, ixracda isə 3,2 faiz təşkil etmişdir.

(İƏT) - Tarixi keçmiş, dini, mədəni və mənəvi dəyərləri ilə islam dünyasının ayrılmaz hissəsi olan Azərbaycanın 1991-ci ilin dekabr ayında İslam Konfransı Təşkilatına (İKT) üzv olması beynəlxalq aləmdə respublikamızın qarşısında yeni üfüqlər açdı. Bu təşkilata üzv olan ölkələr eyni zamanda Azərbaycanın güclü xarici ticarət müttəfiqləridir. Beləki, bu təşkilata üzv olan 56 ölkənin Azərbaycanın idxalında payı isə 2010-cu ildə 20,1 faiz, ixracında isə 12,4 faiz təşkil etmişdir.

QDİƏT- Azərbaycan QDİƏT-in yaradılmasının ilk mərhələsindən başlayaraq təşkilatın fəaliyyətində, Bosfor Qətnaməsi və İstanbul Bəyənaməsinin hazırlanmasında iştirak etmişdir. Azərbaycan 1992-ci ildən təşkilatın üzvüdür. Respublikamızın QDİƏT-də iştirakının əsas məqsədləri təşkilatın əhatə etdiyi regionda malik olduğu rolunun möhkəmləndirilməsindən, Avropaya inteqrasiya siyasətini bütün ölçülərdə həyata keçirməsindən, Azərbaycanın tranzit potensialının gücləndirilməsindən, regionun dövlətləri ilə çoxtərəfli əməkdaşlıq mexanizminin qurulmasından ibarətdir. Azərbaycan Albaniya və Ermənistan istisna olmaqla digər QDİƏT ölkələri ilə Ticarət İqtisadi Əməkdaşlıq haqqında Sazişlər imzalamışdır.

MDB - Azərbaycan MDB-yə 1993-cü ilin sentyabr ayının 24-də üzv olmuşdur. Azərbaycan keçmiş SSRİ ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin qarşılıqlı maraq prinsipləri əsasında inkişaf etdirilməsində maraqlıdır. Bu səbəbdən təsərrüfat və iqtisadi əlaqələrin, əpəpəvi bazarların bəpfa edilməsi və dərinləşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan MDB ölkələri ilə çoxtərəfli və ikitərəfli əsasla bütün sahələrdə əməkdaşlığı davam etdirir. Azərbaycan Respublikası tərəfdən MDB çərçivəsində 141 sənəd imzalanmışdır. Onlardan 12-si ratifikasiya olunmuş, 75-i dövlətdaxili proseduralardan keçmişdir. MDB ölkələrinin 2010-cu ildə Azərbaycan idxalında payı 31,1, ixracında isə 9,3 faiz olmuşdur.

GUAM - Azərbaycan həmçinin ÖGUAM təşkilatının da üzvüdür. 1997-ci ilin oktyabr ayında Birgə Deklarasiya imzalanaraq GUAM-ın Məşvərət forumu elan edilmişdir. Azərbaycan ÖGUAM çərçivəsində imzalanmış bütün sənədlərə qoşulmuşdur. GUAM çərçivəsində ticarət-iqtisadi əməkdaşlığın koordinasiyası Azərbaycana daimi neft istehlakçılarının və onun ixracı üçün əlverişli marşrut əldə etməyə imkan verir. Eyni zamanda Azərbaycanın bu ölkələrlə qeyri-neft sektoru üzrə ixracının həcmi də son illərdə yüksələn xətlə inkişaf edir. Beləki, Azərbaycanın 2010-cu ildə idxalının 7,9, ixracının isə 6,1 faizi GUAM ölkələrinin payına düşmüşdür.

Çoxtərəfli və ikitərəfli ticarət sazişləri - bu sazişləri 2 qrupa bölə bilərik:

b) **İkitərəfli ticarət sazişləri.** 2012-ci ilin sonuna kimi Azərbaycan Respublikası 32 ölkə ilə ikitərəfli Hökumətlərarası ticarət sazişi imzalanmışdır. 10 ölkə ilə isə ikitərəfli azad ticarət sazişi imzalanmışdır. Bu ölkələr MDB-yə üzv olan ölkələrdir. Ümumilikdə 40-dan çox ölkə ilə, Rusiya Federasiyasının isə 10-dan çox subyekti ilə ticarət sahəsində müvafiq sazişlər (2 sayılı əlavə) imzalanmışdır.

Sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi - Azərbaycan Respublikasında 2010-2011-ci illərdə bu istiqamətdə ardıcıl olaraq dövlət-sahibkar münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi, dövlət tənzimlənməsi sisteminin, biznes mühitinə dair qanunvericiliyin və inzibati prosedurların təkmilləşdirilməsi, regionlarda sahibkarlığın inkişafı, sahibkarlığa dövlət dəstəyi mexanizmlərinin formalaşdırılması, maarifləndirmə, iş adamlarının işgüzar əlaqələrinin inkişafı və müxtəlif növ xidmətlərin göstərilməsi kimi kompleks tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bunun nəticəsidir ki, son illər ölkə iqtisadiyyatında və onun əsasını təşkil edən sahibkarlığın inkişafı sahəsində müşahidə edilən pozitiv meyillər daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. 2012-ci ildə ümumi daxili məhsulun həcmində özəl sektorun payı 85 faiz təşkil etmişdir. Aqrar sektor, sənaye, ticarət, mehmanxana və iaşə xidməti, tikinti, nəqliyyat, rabitə kimi istehsal və xidmət sahələrində qeyri-dövlət bölməsinin payı 70-99 faiz arasında dəyişir.

Məşğullüğün 74 faizi özəl sektor tərəfindən təmin edilmişdir. Ümumi vergi daxilolmalarında qeyri-dövlət sektorunun payı 81,5 faiz və özəl bölmədə istehsalın həcmi sənaye məhsulunun 87,3 faizini təşkil etmişdir. 1 yanvar 2013-ci il tarixinə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı 248120, xarici və birgə müəssisələrinin sayı 1083, kənd təsərrüfatında fərdi sahibkarların sayı 2451 olmuşdur.

Aqrar sektorda fəaliyyət göstərən sahibkarlar tərəfindən istehsal edilən məhsullar üçün yeni bazarların tapılmasının stimullaşdırılması məqsədilə 2011-ci ildə Almaniyanın Berlin şəhərində keçirilmiş "Beynəlxalq Yaşıl Həftə-2011" sərgisində, Almaniyanın Nüumberq şəhərində keçirilmiş "Biofak" beynəlxalq

orqanik məhsullarm sərgisində, Moskvada Ümumrusiya Sərgi Mərkəzində Müstəqil Dövlətlər Birliyinin (MDB) 20 illiyinə həsr olunan Dövlətlərarası Sərgidə, Almaniyam Köln şəhərində keçirilmiş "Anuqa Beynəlxalq Ticarət Sərgisi"ndə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən şirkətlərin iştirakı təmin edilmiş və bu sərgilərdə ölkədə istehsal olunmuş geniş çeşiddə rəqabətqabiliyyətli məhsullar nümayiş olunmuşdur.

Bununla yanaşı 2011-ci il sentyabr ayının 27-də "Bakı Expo" Sərgi Mərkəzində Azərbaycan Respublikasmm dövlət müstəqilliyinin 20-ci ildönümünə həsr olunmuş "Müstəqil Azərbaycan 20 ildə" Milli Sərgisində 130-dan çox müəssisə, təşkilat və şirkət iştirak etmiş, 11 min kvadrat metr sahəni əhatə edən sərgidə Azərbaycanın son 20 ildə.

Respublikada innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabətqabiliyyətli sənaye əldə etdiyi uğurlar nümayiş olunmuşdur. məhsulları istehsalının inkişafı üçün münbit şərait yaratmaq məqsədi ilə imzalanmış Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 21 dekabr tarixli "Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının yaradılması haqqında" və 2011-ci il 28 dekabr tarixli "Bakı şəhərində Balaxanı Sənaye Parkının yaradılması haqqında" Fərmanların icrası istiqamətində sistemli tədbirlər həyata keçirilməkdədir. "Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin "Bir pəncərə" prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 2 oktyabr tarixli 2458 nömrəli Sərəncamma əsasən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2008-ci il 11 avqust tarixli 180 nömrəli qərarı ilə həmin tarixdən etibarən sahibkarlıq subyektlərinin nəzarət kitabçası ilə əvəzsiz təmin edilməsi həyata keçirilir.

"Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2011-ci il tarixli, 383 nömrəli Fərmanı ilə "Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların vahid məlumat reyestrinin forması və aparılması qaydası haqqında Əsasnamə" təsdiq edilmiş və 2011-ci il 1 may tarixdən sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların vahid məlumat reyestri fəaliyyətə başlamışdır.

Dövlət inzibatçılığında modern və çevik idarəetmənin təmin edilməsi, dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflıq artırılması və korrupsiya ilə əlaqədar

hüquqpozmalara şərait yaradan hallarm aradan qaldırılması üçün əhaliyə elektron xidmətlərin göstərilməsinin zəruriliyini nəzərə alaraq "Dövlət orqanlarında elektron xidmətlər göstərilməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 23 may tarixli 429 nömrəli Fərmanın tələbləri rəhbər tutularaq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2011 -ci il 24 noyabr tarixli, 191 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Elektron xidmət növbəsinin Siyahısı"na sahibkarlıq subyektlərinə göstərilən xidmətlər də daxil edilmişdir.

"Müəyyən sahibkarlıq fəaliyyəti növləri ilə məşğul olmaq üçün tələb edibn xüsusi razılıq (lisenziya) və icazə sistemi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 26 oktyabr tarixli, 782 nömrəli Fərmanı imzalanmışdır. Fərmana uyğun olaraq ölkədə sahibkarlığın inkişafına daha əlverişli biznes mühiti formalaşdırmaq üçün vahid xüsusi razılıq (lisenziya) və icazə sisteminin yaradılması məqsədi ilə "Lisenzialar və icazələr haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanun layihəsinin hazırlanması və Azərbaycan Respublikasının mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının verdikləri icazələr barədə məlumatı əks etdirən internet portalı (www.icazeler.gov.az) yaradılmışdır.

2012-ci ildə Azərbaycanda sənayenin 10 sahəsi üzrə 97 müəssisənin fəaliyyətinə dair toplanmış məlumatlar əsasında "Azərbaycanda istehsal olunan sənaye məhsullarının" kataloqu və 75 müəssisənin istehsalı olan sənaye məhsullarının əhatəli spesifikasiyası hazırlanmış və kitab şəklində nəşr olunmuşdur.

Sahibkarlar tərəfindən edilən müraciətlərin aidiyyəti üzrə araşdırılaraq cavablandırılmasında sistemlilik yaratmaq və operativliyə nail olmaq çox önəmlidir. Qeyd olunan operativliyə nail olmaq üçün 1 sentyabr 2009-cu il tarixdən İqtisadi İnkişaf Nazirliyində "195-2" prefiks nömrəsi ilə fəaliyyət göstərən Telefon Məlumat Mərkəzi yaradılmışdır.

Eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının **Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu** sahibkarlara güzəştli kreditlərlə maliyyə dəstəyinin verilməsi, investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi sahəsində konkret sahələrin təşviqi, regionlarda

və Bakı şəhərinin qəsəbələrində sahibkarlığın inkişafına həsr olunmuş tədbirlərin keçirilməsi, sahibkarlara maarifləndirici treninqlərin təşkil edilməsi, sahibkarlığın informasiya təminatının gücləndirilməsi, müasir texnologiyaların tətbiqi, rəqabət qabiliyyətli, xüsusilə ixrac yönümlü və idxal əvəzləyici məhsulların istehsalını və emalını nəzərdə tutan, eiaə də bu sahələrin inkişafını stimullaşdıran infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsini çox uğurla davam etdirir. Bütün bunların nəticəsidir ki, Azərbaycan müstəqilliyin ilk illərində gündəlik istehlak malları idxalçısı olan bir ölkədən hal-hazırda yüksək texnologiyalar, müasir avadanlıqlar, elektrotexniki aparatlar, cins və damazlıq heyvanlar, yüksək məhsuldarlığı olan toxumlar və ən əsası "nou-hau" idxalçısına çevrilmişdir.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən 2009-cu ilin ikinci yarısından başlayaraq 2012-ci ilin yanvar ayının 1-ə kimi respublika iqtisadiyyatının qeyri-neft sektoru üçün xüsusi iiaə önəmli olan, ümumi dəyəri 707 milyon manat, ümumi kredit tələbatı 339,2 milyon manat olan 185 investisiya layihəsinə 313,3 milyon manat güzəştli kredit vəsaiti verilmişdir.

Eyni zamanda SKMF tərəfindən sahibkarların dəstəklənməsi, onlara güzəştli kreditlərin verilməsi, regionlarda və paytaxtın müxtəlif qəsəbəbrində sahibkarlarla görüşlərin keçirilməsi işi 2012-ci ildə də davam etdirilmişdir. Beləki, 2012-ci ilin ilk

6 ayı ərzində SKMF tərəfindən Respublikada 17 belə tədbir keçirilmiş həmin tədbirdə sahibkarların üzləşdikləri problemlər dinlənilmiş və onlara güzəştli kreditlər ayrılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, SKMF tərəfindən regionlarda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin təqdim etdiyi layihələrin maliyyələşdirilməsinə üstünlük verilməsidir. Beləki, 2012-ci ilin ilk 6 ayı ərzində maliyyələşdirilmiş 1402 investisiya layihəsindən yalnız 10,3 %-i (145 layihə) Bakı şəhərində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin təqdim etdiyi investisiya layihələrinin payına düşmüşdür. Yəni qeyd olunan dövr ərzində 1402 layihədən 89,7 %-i (1257 layihə) regionlarda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin təqdim etdiyi investisiya layihələrinin payına düşmüşdür.

Dəqiqdə vurğulamaq lazımdır ki, SKMF tərəfindən maliyyələşdirilmiş investisiya layihələrinin miqdarında olduğu kimi məbləğində də regionlarda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin təqdim etdiyi investisiya layihələrinin xüsusi çəkisi çox böyük olmuşdur.

Beləki, 2012-ci ilin ilk yarısında SKMF tərəfindən verilmiş ümumi güzəştli kredit məbləğinin (143,1 milyon manat) 72,7 %-i (103,5 milyon manat) regionlarda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin təqdim etdiyi investisiya layihələrinin payına düşmüşdür.

Qeyd olunan dövr ərzində SKMF tərəfindən verilmiş güzəştli kreditlərin iqtisadiyyatın sahələri üzrə bölgüsü ilə bağlı diaqramla diqqət yetirincə malum olur ki, Fond tərəfindən əsas prioritet sahə kimi kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emal götürülmüşdür. Bu isə iqtisadi cəhətdən tamamilə doğrudur. Beləki Dövlət Statistika Komitəsinin verdiyi məlumatlara görə məşğul əhəlinin təqribən 38%-i kənd təsərrüfatı sektorunda çalışır və bu cür güzəştli kreditlər onların fəaliyyətlərini genişləndirmələrinə və daha çox mənfəət əldə etmələrinə imkan verəcəyi qənaətinə uyq.

Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu (AZPROMO) tərəfindən təkcə 2011-ci il ərzində yerli və xarici iş adamlarının və beynəlxalq tərəfdaşların iştirakı ilə 190 milli və beynəlxalq tədbir keçirilmişdir. Beləliklə yerli sahibkarlar belə tədbirlər vasitəsilə istehsal etdikləri məhsulları çox rahatlıqla xarici bazarlara çıxarmaq məqsədilə sərfəli tərəfdaşlıq əlaqələri qurmuşdur.

Beləki, qeyd olunan dövr ərzində sözügedən tədbirlər çərçivəsində təşkilatlar arasında 14 əməkdaşlıq haqqında anlaşma memorandumları və müqavilə imzalanmış, yerli və xarici şirkətlər arasında müxtəlif sahələr üzrə ilkin razılıq əldə olunmuşdur.

AZPROMO tərəfindən yeni ixrac bazarlarının öyrənilməsi məqsədilə 2010-2011-ci illər ərzində "Baltik ölkələrinə ixrac imkanları" və "Körfəz ölkələrində ixrac imkanları" adlı bazar tədqiqatları aparılmışdır. Tədqiqat hesabatının nəticələrinin Azərbaycan şirkətlərinə təqdimatı keçirilmişdir. Avropa Birliyində gömrük qanunu, vergi məəcəlləsi, idxal tələbləri və prosedurlar, məhsulların

təsnifatı, kənd təsərrüfatı və ərzaq təhlükəsizliyi, sertifikat və etiketləndirmə tələbləri, ixrac zamanı tələb olunan sənədlər haqda məlumatların daxil edildiyi "Avropa Birliyinə necə ixrac etməli" tədqiqat başa çatdırılmışdır. Həmçinin, "Kanadaya necə ixrac etməli", "Yaponiyaya necə ixrac etməli" və "Malayziyanın ixrac və investisiya mühiti" adlı bazar tədqiqatları aparılır.

Yerli şirkətlərin ixrac potensialının gücləndirilməsinə dəstək məqsədilə AZPROMO tərəfindən mütəmadi olaraq maarifləndirmə tədbirləri təşkil olunur. 2010-cu ilin 11-12 may tarixlərində BMT-nin İnkişaf Proqramının dəstəyi ilə "Ərzaq məhsullarının qablaşdırılması və etiketləşdirilməsində Avropa İttifaqı tələbləri" mövzusunda Fransadan dəvət olunmuş mütəxəssisin iştirakı ilə Bakıda 2 günlük seminar keçirilmiş, seminarda 22 istehsalçı şirkətin nümayəndəsi iştirak etmiş və seminarın sonunda iştirakçılara sertifikat təqdim olunmuşdur.

2011-ci il ərzində 5 maarifləndirmə tədbiri və təcrübə mübadiləsi (kənd təsərrüfatı və qida sektorunda fəaliyyət göstərən 6 yerli şirkət nümayəndələrinin İsrailə təlim səfəri, məhsul ixracı və daşınması zəmanət tətbiq olunan beynəlxalq standartlar və ixrac məhsullarının ştrixkodlaşdırılması barədə yerli sahibkarların maarifləndirilməsi məqsədilə "INKOTERMS 2010" mövzusunda, Dünya Bankının Bakı Ofisi ilə birgə Şərqi Avropa və MDB-də həyata keçirilən satınalma layihələrində Azərbaycan şirkətləri üçün iştirak imkanları haqqında, ölkədə fəaliyyət göstərən əmtəə istehsalçılarının qeydiyyat nömrəsinin və məhsulun kodlaşdırılmasına dair seminarlar, yerli arıçılar üçün İsrail ekspertlərinin iştirakı ilə 2-günlük treninq və müəssisələrə səfərlər) təşkil edilmişdir.

Paralel olaraq Azərbaycan Respublikası *Sənaye və İqtisadiyyat* Nazirliyinin Bakı Biznes Tədris Mərkəzi (BBTM) tərəfindən aşağıdakı 4 istiqamət üzrə 53 biznes və korporativ tədris modulları hazırlamışdır:

- ümumi xarakterli;*
- infrastruktur xarakterli;*
- funksional xarakterli;*
- korporativ.*

Bakı Biznes Tədris Mərkəzi tərəfindən davamlı olaraq Bakı şəhərində və regionlarda xarici və yerli ekspertlərin iştirakı ilə sahibkarlar, iş adamları və

sahibkarlıq fəaliyyətinə yeni başlamaq istəyənlər üçün müxtəlif mövzularda maarifləndirici tədbir, konfrans, seminar, dəyirmi masa və treninqlər keçirilməkdədir.

Bütün bunlar isə ölkəmizin ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsində ciddi təkan vermişdir. Əlaqəli qanunvericilik aktlarına müvafiq dəyişikliklərin edilməsi- Respublikamızın ticarət əlaqələrinin daha da genişlənməsi, ixrac və idxalın hərtərəfli coğrafi, həm də əmtəə strukturunun diversifikasiyası, ölkədə yeni texnologiyalara əsaslan istehsal sahələrinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi, eyni zamanda əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatı məqsədilə mövcud əlaqəli qanunvericilik aktlarının daim təkmilləşdirilməsi çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" 2010-cu il 14 may tarixli, 260 nömrəli Fərtar ilə "Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi Qaydaları"na müvafiq dəyişikliklər edilmişdir. Qeyd olunan dəyişikliklərlə ixrac qiymətinin əsaslandırma arayışı, əməliyyatın maliyyələşdirilmə tənəbəri barədə məlumatların Sənaye və İqtisadiyyat Nazirliyinə təqdim olunması, dövlət müəssisələri və dövlətin payı 50 faizdən yuxarı olan digər müəssisələr istisna olmaqla hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən malların və xidmətlərin ixracı zamanı, onların haqqının qabaqcadan ödənilməsi, yaxud akkreditiv və ya birinci dərəcəli bankların zəmanətinin təqdim edilməsi tələbləri aradan qaldırılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın xarici ticarət siyasəti sistemində Ümumiləşdirilmiş Preferensiyalar Sisteminin (GSP) rolu müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin bazarlarında inkişafda olan ölkələrdə istehsal olunmuş malların asan rəqabət apara bilməsi üçün GSP proqramlarının yaradılması və tətbiqi ideyası 1971-ci ildə təqdim etmişdir. GSP proqramlarının tətbiqinin əsas məqsədi dünyanın zəif inkişaf etmiş əsasən də Afrika qitəsi ölkələrində, eyni zamanda İEOÖ-də ixracı artırmaq sənayeləşməni inkişaf etdirmək və həmin ölkələrdə iqtisadi artımını sürətləndirməkdən ibarətdir.

GSP proqramı altında inkişaf etmiş ölkələr az inkişaf etmiş və inkişafda olan ölkələrdə istehsal olunan mallara tətbiq olunan idxal gömrük rüsumlarını ya ciddi şəkildə azaldır, ya da sifirə endirir. Qeyd edək ki, məhsulun GSP proqramlarının təqdim etdiyi güzəştlərdən istifadə edə bilməsi üçün ixrac zamanı forma "A"-dan istifadə olunması lazımdır. Əks halda bu məhsullara GSP proqramının təqdim etdiyi güzəştlər şamil edilməyəcək və adi qaydada idxal rüsumları tətbiq ediləcək.

Ümumiyyətlə, GSP-də benefisiar (faydalanan) ölkə statusu əldə etmiş, iqtisadi cəhətdən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, əsasən də Afrika və Cənub-Şərqi Asiyanın ən zəif inkişaf etmiş ölkələrində istehsal olunmuş mallar bu güzəştlər sistemi vasitəsilə idxal rüsumlarından ya tamamilə azad olur, ya da cüzi faiz dərəcələri ilə idxal olunurlar. Bu isə istehsal və ixrac diversifikasiyasını öz qarşısına məqsəd qoymuş Azərbaycan kimi bir ölkə üçün çox vacibdir.

Digər bir tərəfdən Azərbaycan "GSP" proqramlarına daxil olmaqla dünyanın idxal bazarının böyük bir hissəsinə rüsumsuz və ya cüzi rüsumlarla daxil olmaq imkanı əldə etmişdir. Belə ki, Azərbaycan bu proqram çərçivəsində ABŞ-a 3414, AB-yə 7200, İsveçrəyə 5018, Kanadaya 3516, Türkiyəyə 3474, Yaponiyaya 3216, Norveçə 6300 mal mövqeyi üzrə rüsumsuz və ya cüzi rüsumla ixrac edilə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2009-cu ildən etibarən vahid əməkdaşlıq formatının tətbiq edilməsini nəzərdə tutan "şərq tərəfdaşlığı" təşəbbüsünü qəbul etdikdən sonra Aİ-Azərbaycan əlaqələrinin inkişafında yeni mərhələ başladı. Şərq Tərəfdaşlığı (ŞT) Proqramı Aİ və ŞT ölkələri, o cümlədən, Azərbaycan arasında münasibətlərin daha yüksək səviyyəyə qaldırılmasını, mövcud əməkdaşlığının ikitərəfli və çoxtərəfli formatda davam etdirilərək genişləndirilməsini nəzərdə tutur. ŞT Proqramı çərçivəsində Aİ hər bir tərəfdaş ölkə ilə daha sıx əlaqəni yaratmaq, tərəfdaş ölkənin ÜTT-na üzv olduğu təqdirdə onunla dərin və müfəssəl azad ticarət zonasının yaradılması – ölkələrin və Aİ-nin enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi istiqamətində daha dərin əməkdaşlığının həyata keçirilməsini planlaşdırır.

2009-2012-ci illər ərzində Azərbaycanın Aİ ilə ticarət əlaqələrinin 89%, o cümlədən ixrac 80%, idxal isə 2,3 dəfə artmışdır. Qeyd edilən mərhələdə Aİ

Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşı kimi üstünlüyünü qoruyub saxlamış, xarici ticarət balansı müsbət saldo ilə yekünlaşmış, idxalın strukturunda müsbət dəyişikliklər baş vermişdir.

Təhlil edilən dövüdə Azərbaycanda sənaye, kənd təsərrüfatı, ticarət, nəqliyyat, turizm, bankçılıq, xidmət və s. sahələrdə 1122 Avropa şirkəti fəaliyyət göstərmişdir. Aİ-nın 20 ölkəsi ilə 2 qat vergitutmanın aradan qaldırılması, 17 ölkəsi ilə sərmayələrin, təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında sazişlər imzalanmış, 13 ölkəsi ilə hökumətlərarası komissiyalar yaradılmışdır. Aİ əməkdaşlığın bütün dövrləri ərzində 600 min avroya yaxın məbləğdə maliyyə və texniki dəstək göstərmiş Azərbaycanda, əsas kapitalla yönəlmiş xarici investisiyaların 51%-i, qeyri-neft sektoruna qoyulmuş xarici investisiyaların isə 36%-i Avropa İttifaqı ölkələrinin payına düşmüşdür.

2014-cü ilin məlumatlarına görə Avropa İttifaqı Azərbaycanın ümumi xarici ticarət dövriyyəsində təxminən 40%, ixracda isə 70% xüsusi çəkiyə malik olmaqla Respublikamızın əsas ticarət tərəfdaşdır. Azərbaycanın 10 ən iri ticarət tərəfdaşlığından 7-si Aİ ölkəsidir. Bugün Azərbaycanın ixracının 80%-dən çoxunu təşkil edən neft və neft məhsullarının əsas alıcısı da məhz, Avropa ölkələridir.

Müasir dövüdə ölkəmizin xarici ticarət siyasətinin qarşısında duran əsas vacib məsələlərdən biri də xarici ticarət əlaqələrinin kəmiyyət və keyfiyyətində yüksəlişə nail olmaqla yanaşı, onun səmərəli inkişafını təmin etməkdir.

Xarici ticarət əlaqələrinin diversifikasiyasının təmin olunması xarici ticarətin infrastrukturunun genişləndirilməsini tələb edir. Xarici ticarət logistikasının qeyri-kamilliyi, gömrük rəsmiləşdirilməsinin mürəkkəbliyi, qanunların tətbiqində bürokratik sistemin mövcudluğu xarici ticarət əlaqələrinin inkişafına mənfi təsir göstərən başlıca amillərdəndir. Beləki, ölkədə sahibkarlığın inkişafında münbit şəraitin yaradılması, onlara dövlət dəstəyinin daha da artırılması, xüsusilə də ixrac yönümlü mallar istehsalının dəstəklənməsi nəticəsində Respublikamız gündəlik istehlak mallarının idxalçısmadan rəqabətqabiliyyətli mal və xidmətlər ixrac edən bir ölkəyə çevrilə bilər. Bu baxımdan qeyd olunan sahədə Hökumətimizin apardığı əməli və praktik işləri müsbət qiymətləndirmək olar.

Bütün bunların nəticəsidir ki, Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən hazırlanmış "Biznesin aparılması - 2010: çətin dövrdə islahatlar" ("Doing Business-2010") adlı illik hesabatın nəticələrinə əsasən Azərbaycan 183 ölkə arasında 38-ci olmuşdur. Son illər xarici ticarət sahəsində həyata keçirilən islahatlara (gömrükdə "vahid pəncərə" sisteminin tətbiqi və s.) baxmayaraq xarici ticarət kateqoriyası üzrə Azərbaycanın "Doing Business 2011" üzrə 169-cu pillə, "Doing Business 2012"-də isə 170-ci pillə təşkil etmişdir. Dövs Dünya İqtisadi forumunun - " 2012-2013-cü Qlobal Rəqabətqabiliyyətlik İndeksi" nə görə Azərbaycan dünyanın 46-cı, ÜDB məkanında biridir.

"Doing Business 2012"-də Azərbaycan üzrə xarici ticarət kateqoriyasının konkret sub göstəricilərinə nəzər salaq:

1. Azərbaycanda standart əmtəə partiyasının ixracda 8, idxalda isə 10 sənəd tələb olunur. Belə sənədlərin sayı Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya (ŞAMA) ölkələrində müvafiq olaraq 7, və 8-dir. İƏİT ölkələrində isə müvafiq olaraq 4 və 5 sənəd tələb olunur.
2. Azərbaycanda standart əmtəə partiyasının ixracı üçün 38, idxalı üçün isə 42 gün tələb olunur. ŞAMA ölkələrində ixrac üçün təxminən 27, idxal üçün isə 29 gün lazımdır. İƏİT ölkələrində isə ixrac üçün 10, idxal üçün 11 günə ehtiyac duyulur.
3. Azərbaycanda standart əmtəə partiyasının ixrac xərci hər konteynerə görə 2905, idxal xərci isə hər konteynerə görə 3405 ABŞ dollarıdır. ŞAMA ölkələrində ixracın xərci hər konteynerə görə təxmini olaraq 1774, idxalda isə 1990 ABŞ dollarıdır. İƏİT ölkələrində isə bir konteynerin ixracına tələb olunan pul 1032, idxalı üçün isə 1085 ABŞ dollarıdır.

Azərbaycan hökuməti ölkədə xarici ticarətin genişləndirilməsinin vacibliyini qəbul edərək. Azərbaycanın 2200 “Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında ticarətlə bağlı aşağıdakı prioritetləri müəyyən etmişdir: 1) xarici ticarət prosedurlarının sadələşdirilməsi; 2) idxal və ixrac edilən malların strukturunun diversifikasiyası; 3) idxal və ixracın ərazi (ölkə) strukturunun diversifikasiyası; 4) ÜTT prinsipləri çərçivəsində daxili bazarın qorunması imkanlarının təhlili; 5) idxalı əvəz edən məhsulların istehsalının stimullaşdırılması üzrə ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi; 6) preferensial ticarət rejimlərindən faydalanma imkanlarının araşdırılması; 7) ticarət statistikasının təkmilləşdirilməsi; 8) xarici ticarətdə elektron ticarətin rolunun təhlil edilməsi və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, bazar prinsipləri əsasında inkişaf edən respublikamızda xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyini yüksəltmək üçün aşağıdakı prinsiplərə riayət edilməsinin məqsədəuyğun hesab etmək olar:

- *ölkənin mövcud təbii-iqtisadi potensialından məqsədli və səmərəli istifadə olunması;*
- *ixrac yönümlü məhsul istehsalında elmi-texniki tərəqqinin müasir nailiyyətləri və innovasiya texnologiyalarından istifadə imkanları genişləndirilməli;*
- *təsərrüfat subyektlərinin müəyyən məhsullar istehsalı üzrə ixtisaslaşma səviyyəsi yüksəldilməsi;*
- *nəqliyyat və infrastruktur sahələr yüksək inkişaf səviyyəsinə çatdırılmalı;*
- *xarici ticarəti tənzimləyən qanunvericilik bazası təkmilləşdirilməli və beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmalıdır.*

Tədqiqatlar göstərir ki, iqtisadiyyatın xarici amillərlə sıx əlaqəliliyini və qarşılıqlı asılılığını nəzərə alaraq ölkələr xarici ticarət əlaqələrinin səmərəli qurulması üçün aşağıdakı üç inkişaf modelindən istifadə edirlər:

- *İxrac imkanlarının yüksəldilməsini nəzərdə tutan inkişaf modeli;*
- *İdxalı əvəz edəcək istehsal sahələrinin inkişaf modeli;*
- *İqtisadi inteqrasiya modeli.*

İxracıya yönümlü istehsal sahələrinin inkişaf etdirilməsi beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində mühüm yer tutan modellərdən biridir. Azərbaycanın bu modeli uğurla tətbiq edə bilməsi üçün ilk növbədə təsərrüfat subyektlərinin beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına əhəmiyyət verilməlidir.

Belə ki, ölkənin prioritet sahələrə əsaslı kapital qoyuluşu artırılmalı, istifadəsiz ehtiyat mənbələri fəal təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməli və istehsal olunan məhsulların beynəlxalq bazarlara sərbəst çıxışı stimullaşdırılmalıdır.

BMT-nin İnkişaf Proqramı tərəfindən 183 seçilmiş ölkə üzrə müxtəlif növ malların ixracı və idxalı ilə bağlı məlumatları özündə əks etdirən "Dünyanın Vahid Ticarət Metodu" məlumat bazası əsasında Standart Beynəlxalq Ticarət Təsnifatı (3-cü düzəlişdə, SITC-3) üzrə malların 4 rəqəmli təsnifatından istifadə edilməklə, Azərbaycan üçün Balassa İndeksi və Xalis İxrac Əmsalı hesablanmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, hal-hazırda respublikamızda verilmiş 43 əsas rəqabətli məhsuldan 25-i üzrə ixracın artım sürəti dünya idxalının artım sürətini qabaqlamışdır ki, bu da onların rəqabətə daha çox davamlı məhsullar olduğunu göstərir. Bu məhsullar daha rəqabətli, o cümlədən böyük istehsal və ticarət potensialına malik məhsullardır. Bu baxımdan daha uğurlu məhsul kimi təzə və ya qurudulmuş, qabığı təmizlənmiş və ya təmizlənməmiş qoz-fındıq (080222) çıxış edir. Bu məhsulların dünya ixracında payı 4,8% olmaqla, dünyada 4-cü yeri tutur. Digər əsas məhsulumuz təzə meyvələrdir (081090).

Respublikamızın iqtisadi təhlükəsizliyi və yerli istehsalın stimullaşdırılması baxımından bir sıra əmtəə qrupları üzrə idxal asılılığın son qoyulmalıdır. Lakin bütün məhsul və xidmətlər üzrə idxalı əvəz edəcək istehsal sahələrini inkişaf etdirmək mövcud potensial, hət də sosial-iqtisadi səmərəlilik baxımından qeyri-mümkündür. İdxalı

əvəz edəcək istehsal sahələrinin formalaşdırılması üçün investisiya qoyuluşları tələb edir.

Beləliklə, xarici ticarət əlaqələrinin inkişafının nəzəri-metodoloji prinsiplərinə əsaslanaraq müasir dövrdə dünya təsərrüfat sistemində gedən prosesləri, Azərbaycanın iqtisadi inkişaf xüsusiyyətlərini və istiqamətlərini nəzərə alaraq belə

nəticəyə gəlmək olar ki, hazırda ölkəmizin xarici ticarət əlaqələri aşağıda qeyd olunan istiqamətlərdə təkmilləşdirilməlidir:

- *ixrac və idxalın strukturunun diversifikasiya məqsədilə təbnilləşdirilməsi;*

- xarici investisiyaların ölkəyə axınının intensivləşdirilməsi yolu ilə iqtisadiyyatın bütün sahələrində texnoloji yeniləşmənin həyata keçirilməsi və istehsal-texnoloji proseslərin modernləşdirilməsi.

Qeyd olunan istiqamətlərdə səmərəli xarici ticarət siyasətinin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı bir sıra zəruri məsələlərin həlli vacibdir:

- beynəlxalq bazarlarda məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə elmi-texniki tərəqqinin və yeni texnologiyaların maksimum ıstıjadə edilməsi, standartlaşdırma və sertifikatlaşdırma sahəsində beynəlxalq təcrübənin dərinədən mənimsənilməsi;

- sahibkarlıq subyektlərinin beynəlxalq bazarlara sərbəst çıxışının təmin edilməsinin müxtəlif vasitələrlə dövlət tərəfindən stimullaşdırılması;

- sənaye, o cümlədən emaledici, yüngül, yeyinti sahələrinin, kənd təsərrüfatının və xidmət sahələrinin də hərtərəfli inkişaf etdirilməsi;

- müxtəlif iqtisadi vasitələr və mexanizmlərlə daxili bazarm qorunması.

- Respublikamızın xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi vəzifələrindən biri də Ümumdünya Ticarət Təşkilatına səmərəli şəkildə üzv olmaqdan ibarətdir. ÜTT-yə qoşulmaq istəyən və ya artıq üzv olmuş bütün ölkələr üçün ciddi əhəmiyyət kəsb edən problemlərdən ən əsası xarici ticarət siyasətinin və onun mühüm tərkib hissəsi olan gömrük-tarif siyasətinin ÜTT qaydalarına uyğunlaşdırılması problemidir.

Beləki, Azərbaycan Xarici Ticarət rejimi haqqında Memorandumu 1999-cu ildə ÜTT Katibliyinə təqdim etmişdir. Eyni zamanda Azərbaycan Prezidentinin 1583 sayılı 2006-cı il 2 avqust tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Qanunvericiliyin ÜTT-nin tələblərinə uyğunlaşdırılması üzrə Tədbirlər Planı təsdiq edilmişdir. Sözügedən Tədbirlər Planında nəzərdə tutulmuş 39 normativ-hüquqi aktdan 2-si qüvvədən düşmüş və yenisi ilə əvəz olunmuşdur. Beləliklə, hazırlanmalı və ya

mətnində zəruri dəyişikliklər edilməli olan sənədlərin sayı 38-dir və ondan 16-sı artıq qəbul edilmiş və qüvvəyə minmişdir. Digər sənədlər ilə bağlı müvafiq işlər aparılır.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya təcrübəsində milli qanunvericiliyin ÜTT normalarına uyğunlaşdırılmasının üç yolu müəyyən olunmuşdur:

Birinciyol şərti olaraq Braziliya yolu adlandırılır. Brazilya olduqca sadə yoldan istifadə etmişdir. ÜTT əsas sənədləri portuqal dilinə tərcümə olunmuş və kiçik preambula ilə Braziliyada milli qanunlar kimi dərc edilmişdir.

İkinci yolu şərti olaraq yapon metodu adlandırmaq olar. Yaponiya sadəcə elan etmişdir ki, o, ÜTT sazişlərini qəbul edir və hər hansı bir mübahisəli və mürəkkəb situasiyada yapon qanunlarına deyil, ÜTT çərçivəsində qüvvədə olan hüquqi normalara istinad ediləcək. Milli qanunvericilikdə isə heç bir dəyişiklik edilməmişdir.

Üçüncü yol isə Rusiyanın tutduğu yoldur. Belə ki, Rusiyada yalnız ÜTT sənədlərinin rus dilinə tərcümə edilməsi ilə kifayətlənməyib, hət də ÜTT-nin normalarına əsaslanan milli qanunlar formalaşdırılmışdır. Qeyd etmək ki, Azərbaycanda da bu üsul tətbiq edilir.

Respublikamızın ÜTT-yə qəbulu üçün tələb olunan şərtlərdən biri gömrük güzəştləri, k/t-a daxili dəstək tədbirləri və ixrac məsuliyyətləri sahəsində öhdəliklər üzrə ikitərəfli danışıqlar aparılmasıdır. Güzəştləri üzrə danışıqların məqsədi xarici iqtisadi fəaliyyətin bütün mal nomenklaturası üzrə tarif dərəcələrinin tətbiq edilə bilən ən yüksək həddini müəyyənləşdirməkdir.

Ölkəmizin tarif güzəştləri ilə bağlı ilk təklifləri Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzv olmasına hazırlıq işləri üzrə Komissiyanın 21 iyun 2004-cü il tarixində keçirilən ikinci iclasında təsdiq olunmuş və ÜTT Katibliyinə təqdim edilmişdir. Sonralar bir neçə dəfə həmin təkliflərin baxılmış və təkmilləşdirilmiş variantları Komissiyanın iclaslarında təsdiq edilmiş və yenidən Katibliyə təqdim olunmuşdur.

Azərbaycanın iştirak etdiyi tarif danışıqları kənd təsərrüfatı məhsulları, qeyri-kənd təsərrüfatı məhsulları, sektoral təşəbbüslər üzrə aparılır.

Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə bound təkliflərinin orta dərəcəsi 20,8% təşkil edir. Hazırda, kənd təsərrüfatı mallarına tətbiq olunan tariflərin orta dərəcəsi 17,3%-dir. Bound tariflərinin minimal həddi 0%, maksimal həddi isə 45%-dir. Maksimal faiz yalnız bir mal mövqeyi üçün nəzərdə tutulmuşdur, bu da sənaye üsulu ilə istehsal olunan toyuqlardır. 0% gömrük rüsumu əsasən damazlıq heyvanlara, səpin üçün toxumlara, uşaq qidasına və elmi tədqiqatlar üçün nəzərdə tutulmuş idxala müəyyən olunmuşdur.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, ÜTT-yə üzvlüklə bağlı danışıqların nəticələri yalnız cari müqayisəli üstünlüyə malik olan istehsal sahələrinin deyil, həm də potensial müqayisəli inkişaf xüsusiyyətlərinə malik olan istehsal sahələrinin maraqlarının nəzərə alınması təmin edildikdə daha uğurlu sayıla bilər. Bu məsələyə yanaşmada bir sıra ölkələrin təcrübəsi (Finlandiya ən yaxşı nümunə ola bilər) klaster yanaşmanın (əsas istehsal müəssisələri ilə yanaşı, onların inkişafı üçün zəruri olan yardımçı sahələrin olması da zəruridir) düzgün olduğunu göstərir. Eyni zamanda, danışıqlarda aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirilməsi vacibdir:

- *kənd əhalisinin əsas gəlir mənbəyi kənd təsərrüfatı məhsulları olduğu üçün ÜTT-yə qəbul olunma zamanı bu sektor mühafizə olunmalıdır;*
- *-ən zəif inkişaf etmiş rayon-sektorlar üçün inkişaf proqramları hazırlanmalıdır;*

Eyni zamanda, Azərbaycan torpaqlarının 20%-nin Ermənistan tərəfindən işğalı, sosial-iqtisadi problemlərə malik 1 milyondan artıq qaçqın və məcburi köçkünün olması Azərbaycanın ÜTT-yə qəbul olunması zamanı xüsusi hal kimi nəzərə alınmalıdır. Göründüyü kimi, ölkənin milli maraqları tariflər üzrə danışıqların, həmçinin ÜTT-yə üzvlük istiqamətində aparılan işlərin daha məqsədyönlü, ardıcıl və kompleks xarakter daşmasını tələb edir.

3.2. Azərbaycanın ÜTT ilə qarşılıqlı faydalı əlaqələrinin formalaşdırılması – xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin mühüm istiqaməti kimi

ÜTT-nin fəaliyyətinin əsas məqsədi dünya ticarətinin liberallaşdırılması beynəlxalq səviyyədə açıq ticarətin təmin edilməsidir.

ÜTT-yə qəbul qəbul mürəkkəb prosedurları özündə birləşdirən hər bir ölkə üçün xarakterik xüsusiyyətlər kəsb edilən məsələdir. Belə ki, Azərbaycan ÜTT-yə qoşulmaqla integrasiya əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi və ölkə iqtisadiyyatının inkişafına nail olacaq.

Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyü qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ilə birbaşa bağlıdır. Hazırda tənzimləmə, intellektual mülkiyyət və investisiyalar sahəsində elə qanunlar var ki, onlar beynəlxalq standartlara , eləcə də ÜTT-in tələblərinə cavab vermir. Burada gömrük, lisenziyalaşdırma, kvotalar və ÜTT-nin əsasını təşkil edən və beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsi üçün çərçivə yaradan Uruqvay Raundu Sazişlərindəki prinsiplərə və normalara uyğun bütün digər nəzarət növləri üçün tənzimləyici, rejim yaratmaq tələb olunur. Uruqvay Raundu prinsipləri və normaları heç bir mülahizələrdən asılı olmayaraq, ümumiyyətlə ölkənin ticarəti üçün faydalıdır. Onlar əməliyyat xərclərini azalıdır və ölkənin ticarətdə rəqabət bacarığını artırır. Belə ki, ÜTT-yə qəbul ölkənin ticarət siyasətini proqnozlaşdırmağa imkan verəcək , şəffaflıq artacaq, beynəlxalq ticarət tərəfdaşları çoxalacaq və iqtisadi münaqişələr daha səmərəli həll olunacaq. Qeyd edək ki, kənd təsərrüfatı sazişi çərçivəsində müzakirə olunan əsas məqamlar bu sahəyə subsidiyaların yuxarı həddinin və tariflərin müəyyənləşdirilməsini önə çəkir.

Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin ÜTT qəbulu üzrə katibliyinin araşdırmalarına görə, xarici iqtisadi münasibətlər sahəsində təhlillər göstərir ki, investorlar əsasən investisiya mühiti daha əlverişli olan və investisiya siyasəti proqnozlaşdırıla bilən ölkələri axtarırlar. ÜTT-yə üzvlük isə xarici investisiyaların cəlb edilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir göstərir,

çünkü “şıffaflıq” ÜTT-nin əsas prinsiplərindən biridir. Bununla yanaşı, xarici sahibkar ÜTT-nin digər əsas prinsipi olan – “milli rejim”in (xarici və yerli sahibkarlar arasında ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi) tətbiq olunduğu ölkələrə ehtiyat etmədən investisiya yönəldir. Bu baxımdan, Azərbaycanın ÜTT-yə qəbulu ilə əlaqədar danışıqlar zamanı tutacağı mövqe 4 əsas istiqamətdə:

---Malların ticarəti

---Xidmətlərin ticarəti

---Əqli mülkiyyət

---ÜTT-nin qaydalarından kənara çıxan məsələləri üzrə müəyyən edilmişdir.

ÜTT-nin fəaliyyətinin geniş olmasını əhatə edən hüquqi normativ aktlar,sazişlər daxil edilmişdir. Bunlar sənaye, kənd təsərrüfatı , toxuculuq, emal, bank və UKT xidmətlərini, hökumət satın mallarını, qida məhsullarının təhlükəsizliyinə sanitariya nəzarəti, intellektual mülkiyyəti və bir çox başqa sahələri əhatə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Respublikamızın iqtisadi maraqlarına uyğun olmayan öhdəliklərin qəbul olunmasının qarşısını almaq məqsədilə, bir sıra tədbirlərin sırasında biznes dairələri ilə daimi məsləhətləşmələrin aparılması və bununla da üzvolma prosesində şəffaflığın təmin edilməsi durmalıdır.

1. Sənayenin ən zəif və eyni zamanda ixrac potensialı sahələri, eləcə də ayrı-ayrı mallar üzrə prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirilməli və onların keçid dövrü ərzində qorunması məqsədilə gömrük rüsumlarından, kreditlərdən, subsidiyalardan və vergi güzəştlərindən səmərəli istifadə olunmalıdır. Ortalama idxal gömrük rüsumunun səviyyəsi nisbətən eyni səviyyədə qalmaq şərti ilə, istehsalı səmərəli olmayan mallara ən aşağı rüsum, digərlərinə yüksək idxal gömrük rüsumu tətbiq edilməlidir. Gömrük tariflərinin qorunması tələb olunan sənaye sahələrinin təhlükəsizliyini təmin edən yuxarı hədd dərəcələri işlənilib hazırlanmalı, danışıqlar zamanı nail olunmuş idxal gömrük rüsumlarının yuxarı hədd dərəcələrinin üzvolmadan sonra azalma tempinin əsas ticarət tərəfdaşları və eləcə də eyni mallar üzrə rəqib hesab olunan ölkələrin azalma templərindən yüksək olmamasına nəzarət edilməlidir.

Bununla yanaşı kənd təsərrüfatı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən məhsullara idxal gömrük rüsumlarının yüksək hədd dərəcələrinin qəbul edilməsinə nail olunmalıdır. Kənd təsərrüfatında daxil dəstəyin səviyyəsini və növlərini əks etdirən tədbirlər planı işlənilməlidir. Məhdudiyyətlər qoyulan subsidiyaların növlərinin üzvolmadan sonra ən maksimal səviyyədə istifadə olunması üçün müvafiq araşdırmalar aparılmalı və təkiflər hazırlanmalıdır. GATT çərçivəsində inkişaf etməkdə olan ölkələrə tətbiq olunan xüsusi və diferensiallaşdırılmış rejimə əsasən verilən güzəştlər sistemli surətdə öyrənilməli, onların Azərbaycan tərəfindən istifadə olunması araşdırılmalıdır.

2. ÜTT Katibliyinə veriləcək xidmətlərlə ticarət üzrə ACC5 cədvəli hazırlanmalıdır. Bu cədvəldə ölkədə bütün xidmət sahələrində xarici və yerli sahibkarlara tətbiq olunan siyasət, güzəştlər rejimi, üstünlüklər göstərilməlidir. Sənədlərin hazırlanması ilə eyni vaxtda xidmətlərin təhlili aparılmalıdır. Belə ki, mövcud vəziyyəti aydınlaşdırmaq, liberallaşdırmanın miqyasını müəyyənləşdirmək və onun gələcək təsirinin ilkin qiymətləndirməsini həyata keçirmək lazımdır. Bu bir daha yerli biznes dairələrinə məsləhətləşmələr zamanı düzgün tövsiyələr vermək, daxili bazarın maraqlarına uyğun qərar çıxarmağa imkan yaradacaqdır. Xidmət sahələrinin liberallaşdırılması ilə bağlı çoxtərəfli ticarət sistemində aparılan danışıqların nəticələri daim izlənilməsi məqsədəuyğundur.

3. Əqli mülkiyyətlə bağlı danışıqlar ÜTT-nin tələblərinə uyğun olaraq Azərbaycan, sənaye mülkiyyətinin və əqli mülkiyyətin qorunması sahəsində əksər Konsvensiyaların üzvüdür. Eyni zamanda müəllif hüququ sahəsində milli qanunvericiliyin artıq ümumən uyğunlaşdırılması aparılmışdır. Bununla belə, bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Bunlardan WIPO-nun ifalar Fonoqramları, eləcə də Müəlliflik hüquqi haqqında Müqavilələrə və Roma Konvensiyasına qoşulması istiqamətində işlər aparılmalıdır. Bundan əlavə qeyd etmək lazımdır ki, sənaye mülkiyyəti üzrə qanunvericiliyin TRIPS qaydalarına uyğunlaşdırılması üzrə hələ də müəyyən işlər görülməlidir. “İntegral sxem topologiyaları hüquqi qorunması haqqında” və “Folklorun hüquqi qorunması haqqında” yeni qanunlar qəbul edilmişdir. Folklorun hüquqi qorunması haqqında

beynəlxalq Konvensiyanın hazırlanıb qəbul olunması ilə bağlı beynəlxalq səviyyədə Azərbaycan fəal iştirak edir və öz təkliflərini WIPO –ya göndərmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, aparılan işlər zamanı xüsusi diqqət Ermənistan tərəfindən Azərbaycanın bədii, musiqi əsərlərinin və digər əqli mülkiyyət növlərinin mənimsənilməsi faktlarına qarşı ÜTT -nin mübahisələrin həlli mexanizmi vasitəsilə bu ölkənin cəzalandırılmasına nail olunmalıdır.

4. ÜTT-nin qaydalarından kənara çıxan məsələlər ÜTT-nin məcburi olmayan Sazişləri kateqoriyasına aiddir. Lakin son üzvlərin zamanı inkişaf etmiş ÜTT üzvləri yeni üzv olan ölkələrin həmin Sazişlərin tətbiqinə dair öhdəliklər götürməsinə cəhd etmişlər və bir çox hallarda buna nail olmuşlar. Buna görə də, ÜTT-nin məcburi olmayan qaydalarının öyrənilməsinə və həmin qaydalar üzrə öhdəliklərin götürülməsi cəhdlərinə hazır olmağa xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu işdə dövlət qurumları müstəsna rol oynamalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ÜTT –yə qəbulla bağlı fəaliyyət göstərən qurum eyni zamanda daxildə fəaliyyət göstərən işçi qrupları ilə yanaşı, ÜTT Katibliyi, Azərbaycanın Cenevrədəki Missiyası və eləcə də xarici ölkələrin müvafiq qurumları ilə əlaqə yaratmaq səlahiyyətinə malik olmalıdır. Nəzərə alsaq ki, hazırda ÜTT-nin 150-yə yaxın üzvü var, onda nəzərə almaq lazımdır ki, bu üzvlərlə konsepsiyaya nail olmaq nə qədər çətindir.

Azərbaycanın Hökuməti Respublikanın ÜTT -yə üzv olmaqda məqsədi Dünya iqtisadiyyatı sistemində inteqrasiya prosesini sürətləndirmək, üzv olan ölkələrin bir-birinə verdikləri güzəştlərdən faydalanmaq, ÜTT tərəfindən qəbul edilmiş ümumi qaydalar əsasında ticarət əməliyyatları həyata keçirməkdən ibarətdir. Bundan başqa Respublikada aparılan iqtisadi islahatlara beynəlxalq təşkilatlar və eləcə də ölkələr tərəfindən yardımın artırılmasına nail olmaq, daha çox həcmdə birbaşa xarici investisiyaları cəlb etməkdən ibarətdir.

Hal-hazırda ÜTT –də aparılan danışıqların hər bir yeni raundu beynəlxalq ticarətin daha da liberallaşdırılması ilə nəticələnir. Belə bir şəraitdə hər bir yeni üzv olmuş ölkə daha sərt şərtlərlə təşkilata qəbul edilir. MDB ölkələrindən Qırğızıstan,

Gürcüstan , Moldova və Ermənistan artıq ÜTT –nin üzvüdürlər. Bu ölkələrin üzvolma şərtləri inkişaf etməkdə olan ölkələrin deyil, daha çox inkişaf etmiş ölkələrin şərtlərinə uyğundur.

Qeyd etməkləzımdır ki, ÜTT-nin başlıca prinsipini xarici ticarətdə diskriminasiyasının aradan qaldırılması və üzv ölkələrin bazarlarına sərbəst girişin təminatı təşkil edir. Bu prinsiplərin Azərbaycan üçün əhəmiyyəti sübhə doğurmur. Doğrudan da idxal əməlyatlarına tətbiq olunan kəmiyyət məhdudiyyətləri xarici ticarətlə məşğul olan biznes stukturların imkanlarından milli iqtisadiyyatın inkişafı naminə istifadə etmək sahəsində böyük əngələ çevrilib. Hazırda belə kəmiyyət məhdudiyyətlərinin sayı 7-yə qədərdir. Bu prosesdə aşkarlığın və şəffaflığın təminatı baxımından da ciddi problemlər göz qabağındadır. Xarici ticarətdə gizli dövriyyənin həcmnin ildən ilə çoxaldığı , diskriminasiyanın aşkar xarakter aldığı indiki şəraitdə bu problemlərin həlli istiqamətində ÜTT –nin imkanları əvəzsiz görünür. Nəzərə alsaq ki, məhz gizli xarici ticarət dövriyyəsinin mövcudluğunun yaratdığı problemlər ucbatından hər il dövlət büdcəsi yüz milyonlarla dollar vəsait itirir və hələ bu azmış kimi gömrük qeydiyyatından kənar malların milli bazara daxil olması ədalətsiz rəqabət şəraitinin formalaşdırılmasında və son nəticədə də azad sahibkarlığın boğulmasında xüsusi rol oynayır, onda elə bu istiqamətdə ÜTT-nin yalnız başlıca prinsipindən irəli gələn tədbirlərin reallaşdırılması xarici ticarətdə kök salmış xeyli problemlərin həllində yardımçı ola bilər.

ÜTT-yə qəbulun mürəkkəb proses olduğunu və onun müxtəlif ölkələrə fərqli dividendlər gətirdiyini, milli iqtisadiyyatda bəzi çətinliklər yaratdığını nəzərə almaqla Azərbaycan hökuməti üçün bu təşkilata üzv olmağın pozitiv və neqativ nəticələrindən konkret olaraq bəhs etmək daha çox maraq doğurur. Lakin bu, zaman əldə olunacaq qazanc və itkiləri ənənəvi olaraq ixracatçıların (istehsalçılar) və idxalatçıların (istehlakçılar) mövqeyindən qruplaşdırmaq daha məqsədəuyğundur. Təbii ki, hər iki kontekstdə cəmiyyətin də qazanc və itkiləri olduğundan ona da ayrıca münasibət bildirmək olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, ÜTT-yə qəbulun uduşların artırılması daha çox milli iqtisadiyyatın strukturundan və inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Ona görə də ilk növbədə iqtisadiyyatımız bu prosesə hazır olmalı, diplomatiyanın imkanlarını səfərbər edilməli və məsələyə peşəkarcasına yanaşma ortalığa qoyulmalıdır. Unutmayaq ki, ÜTT-yə qəbul məqsəd deyil, bir vasitədir. Onun vasitəsilə biz dünya iqtisadiyyatın inteqrasiya imkanlarını artırma, xarici ticarətimizi daha da liberallaşdırma, o sıradan texniki və kəmiyyət baryerlərini aradan qaldırma, gömrük nəzarət proseduralarını sadələşdirə , şəffaflığı artırma, mütərəqqi texnika və texnologiyaların, nou-hauların , patentlərin , bir sözlə, qabaqcıl innovasiyaların ölkəmizə cəlbini sürətləndirə, qanunlarımızı beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırma , müəllif hüquqlarımızı qoruya bilərik. Digər tərəfdən də ümid var ki, ÜTT-yə qəbuldan sonra dünyanın aparıcı bankları və sığorta şirkətləri üzv-dövlətin iqtisadiyyatına sərmayə qoyacaq və nəhayət ki, normal maliyyə sektoru formalaşacaq, böyük pullar və uzunmüddətli kreditlər milli iqtisadiyyatların qeyri-neft sektorunun kapital problemlərini həll edəcək.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmanın yaratdığı üstünlüklər əsasən 3 istiqamətdə özünü göstərir:

1. ÜTT üzvü olan ölkələrdə qiymət mexanizminin ÜTT şərtlərinə və eləcə də beynəlxalq standartlara uyğunlaşması;
2. Başqa ölkələrin bazarlarına girişin əldə edilməsi;
3. Ticarət mübahisələrinə dair ÜTT üzvlüyünün təklif etdiyi həll mexanizmlərindən istifadə edə bilmək imkanı.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (İşəgötürənlər) Təşkilatları Milli Konfederasiyasının araşdırmalarına görə, “ÜTT –yə üzvlük sahibkarlığın inkişafının qanunvericilik bazasında təkmilləşdirmə aparılacaq və Azərbaycanın iqtisadi sahədə qəbul olunmuş qanunvericilik aktları ÜTT-nin tələblərinə uyğunlaşdırılacaq . Bu məsələlərin təmin olunması nəticəsində bu sferada mütərəqqi ölkələrin standartların tətbiqi ilə ölkədə iqtisadi islahatlar sürətləndiriləcək. Burada əsas məsələlərdən biri qanunvericilik aktlarının şəffaflığı və prosedurların sadələşdirilməsidir. Yəni sahibkarın , eləcə də

məmurun hüquq və vəzifələri , o cümlədən müəyyən məsələlərin həlli üçün prosedur qaydalarının aydın, dəqiq göstərilməsi neqativ halları aradan qaldırır və dolayı yolla məhsulun maya dəyərində daxil olan gözəgörünməyən xərclərin aradan qaldırılmasına səbəb olur ki, bu da son nəticədə məhsulun maya dəyərində aşağı düşməsi ilə müşahidə olunur. Burada həm də istehlakçı udur. Ucuz qiymətlə yüksək keyfiyyətli məhsul istehsal edən sahibkarlar da bundan xeyir qazanırlar. Azərbaycanın iş adamlarının da arzusu məhz bu şərtlərin təmin olunmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun bilik və təcrübə tələb edilən və ölkəmizin modernləşməsi üçün vacib hesab olunan yeni qiymətli kağızlar , lizinq , sığorta, beynəlxalq daşımalar, beynəlxalq turizm , neft təchizatı sənayesi, innovasiya yönümlü layihələrin həyata keçirilməsi üçün kadr qıtlığı mövcuddur.

Müasir qloballaşan dünya bazarında müxtəlif ölkələr fərqli əmtəələrin ticarəti üzrə ixtisaslaşmışlar. Belə ki, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr dünya bazarına istehsal etdikləri əmtəə və xidmətləri çıxarırlar. Bazara çıxarılan əmtəə və xidmətlər D.Rikardonun müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsinə əsaslanmır, həmçinin müasir beynəlxalq ticarət əlaqələrində əksər ölkələrin öz ixtisaslaşmış sahələri üzrə çıxış etməsi ilə bağlıdır. Yaponiya dünyə istehsalına bazar qiymətindən 5 dəfə çox subsidiya həyata keçirir, amma bu o demək deyil ki, Yapon dünyəsi Vyetnam dünyəsindən 5 dəfə keyfiyyətlidir. Məsələ ondadır, bu həcmdə subsidiyaya baxmayaraq Yapon dünyəsi heç də xarici bazarda Vyetnam dünyəsünü üstələyə bilmir. Qeyd etmək lazımdır ki, ÜTT üzvlüyü, həmçinin inkişaf etməkdə olan ölkələrin sahibkarları üçün yeni bazarlara çıxış deməkdir. ÜTT-yə üzvlükdən sonra Azərbaycan iş adamları ixtisaslaşmış sahələr üzrə yeni bazarlar əldə edəcəklər. Nəticədə sahibkarların əmtəələri maneəsiz olaraq qonşu və digər ölkələrin bazarlarına daxil olacaq. Şəffaflığın gücləndirilməsi, ÜTT –nin əsas şərtlərindən biri olması bu təşkilatın fəaliyyətinin üzv ölkələrində şəffaf ticarət sisteminin formalaşmasına xidmət etməsinin göstəricisidir. Bununla yanaşı, ÜTT-nin dövlət satın almalarında, xarici ticarət fəaliyyətində şəffaf prosedurların tətbiqi ilə bağlı şərtləri sistemin bütövlükdə normal işləməsinə səbəb olur. ÜTT

üzləri təşkilata qoşulandan sonra xarici ticarət əlaqələrində şəffaf qaydaların tətbiqi istiqamətində fəaliyyət göstərirlər. Bu isə iş adamlarının bürokratik maneələrlə rastlaşmasının və ya onlardan qeyri-rəsmi ödənişlərin tələb edilməsinin qarşısını alır və sahibkarların normal fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın ÜTT-yə üzlüklə bağlı uzun müddət danışıqlar aparmasına baxmayaraq hələ də bu təşkilata üzlüklə bağlı ciddi addımlar atılmayıb. İkitərəfli və çoxtərəfli danışıqlarda Azərbaycanın həlledici razılıqlar əldə edə bilməməsi ÜTT üzlüyünün hələ çox problemləri ilə qarşılaşacaq. İkitərəfli danışıqlarda ABŞ, Avropa Birliyi, Avstraliya və Yeni Zelandiya ilə razılaşma əldə etmək mümkün olmayıb. ÜTT-nin Cenevrə ofisi ilə çoxtərəfli danışıqlar aparan işçi qrupu hələ də razılaşma əldə edə bilməyib. İşçi qrupunun açıqlamalarında razılığın əldə ediləcəyi vaxt göstərilir.

Respublikamızda ətraf mühitin çirklənməsi ilə əlaqədar fəvqəladə vəziyyətin əmələ gəlmə riskinin aşağı salınması üçün müəssisələrin ekoloji qanunvericiliyə riayət etməsinin monitorinqi məqsədilə ekoloji audit-institutsional infrastrukturasının yaradılması və investisiya layihələrinin ictimai təşkilatlarının mütləq iştirakı ilə ekoloji ekspertizasının aparılması, məsələsi olduqca vacibdir.

ÜTT-nin qarşıya qoyduğu vəzifələrdən biri isə ölkədə yoxsulluq və işsizliyin səviyyəsinin aşağı salınmasıdır. Son dövrdə Respublikada bu məqsədlə yoxsulluqla və işsizliklə mübarizə istiqamətində məqsədli, ünvanlı və regional proqramların reallaşdırılması istiqamətində işlər həyata keçirilir.

Belə ki, son dövrdə Respublikada əmək bazarının ehtiyacları nəzərə alınmaqla işsizlərin yenidən hazırlığı və peşəkar hazırlıq səviyyəsinin təkmilləşdirilməsi, aztəminatlı ailələrə göstərilən ünvanlı yardımların effektivliyinin artırılması, minimal dövlət təminatı, məcburi sosial sığorta və könüllü sığorta sistemi daxil olmaqla üçsəviyyəli sosial müdafiə sisteminin yaradılması istiqamətində məqsədyönlü proqramlar həyata keçirilir.

ÜTT-yə üzv olmaq sahəsində qarşıda duran əsas vəzifələrdən biri xidmətlər sektoru və intellektual mülkiyyətin qorunması sahəsində işlərin ardıcıl olaraq həyata keçirilməsidir. Belə ki, Respublikada ayrı-ayrı xidmət növlərinin inkişafının müasir vəziyyəti, onun onların müasir dünya standartlarına uyğunluq səviyyəsi, ayrı-ayrı xidmət sahələrinin liberallaşdırılmasının ölkə iqtisadiyyatına təsirinin qiymətləndirilməsi sahəsində ardıcıl işlər aparılır.

Respublikada Bank xidmətləri və sığorta xidmətləri sferalarına xarici kapitalın daxil olmasının tədriciliyinin təmin olunması istiqamətində işlər həyata keçirilir. Lakin bu sahələrdə yerli müəssisələr üçün ədalətli rəqabət mühiti yaradılmalı, ayrı-ayrı müəssisələrin inhisarçılığının aradan qaldırılması istiqamətində konkret addımlar atılmalı, milli şirkətlərin möhkəmlənməsinə ayrılmış zaman müddəti dəqiq elan edilməli və müddət başa çatan kimi həmin sahələr liberallaşdırılması məsələsi nəzərə alınmalıdır.

Hal-hazırda ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunduğu dövrdə qarşıda duran əsas vəzifələrdən biri tranzit yükdaşımalarının Respublikada təşkili məsələsidir. Bu məqsədlə Azərbaycanın tranzit ölkə imkanlarından daha yaxşı faydalanmaq üçün tranzit yükdaşımalarının infrastrukturunun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, yüklərin sərhəd – gömrük məntəqələrindən keçidi zamanı maneələrin aradan qaldırılması, yüklərin təhlükəsiz daşınmasına zəmanət verilməsi, habelə qadağan olunmuş yüklərin müəyyən edilməsinin daha səmərəli mexanizmlərinin tətbiqi, hər cür qaçaqmalçılıq kanallarının aradan qaldırılması, istiqamətində işlər həyata keçirilir. Artıq TRASEKA, Qədim İpək Yolu, nəqliyyat dəhlizi öz bəhrəsini verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın ÜTT-ə üzvlüyünün sürətləndirilməsi və bu üzvlüyün mənfi təsirlərinin azaldılması üçün iqtisadi qanunvericilik bazası, xüsusilə də Gömrük və Vergi Məcəllələri, məhkəmə islahatları, mülkiyyət hüquqlarının qorunması sistemi təkmilləşdirilməlidir. Bütün bu tədbirlərin həyata keçirilməsi Respublikamızın ÜTT-yə tez bir zamanda qəbul edilməsi ölkəyə siyasi dividendlər gətirməklə yanaşı həm də Azərbaycanın böyük dövlətlərin iqtisadi təziqlərindən azad olmasına şərait yaradacaq.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Müasir dövrdə real bazar münasibətləri şəraitində Milli sosial-iqtisadi inkişafın daxili və xarici amilləri arasında sıx qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı asılılıq formalaşır. Bu prosesin ümuminkişaf qanunauyğunluqları və bütövlükdə qlobal iqtisadi prosesin daxili təbiətinə aid olan və məntiqi xüsusiyyətlərdən doğan bir hadisə olduğu heç bir şübhə doğurmur. Bu baxımdan Azərbaycanın müasir inkişaf mərhələsində Milli iqtisadiyyatın formalaşması və mövcud problemlərin heç olmazsa kəskinlik dərəcəsinin azalması səpgisində xarici ticarətin mühümlüyü və zəruriliyi ilk baxımdan meydana çıxır. Hal-hazırda Respublikamız bir sıra problemlə qarşılaşmışdır ki, onların həlli ümumiyyətlə Azərbaycan dövlətinin mövcudluğu və inkişafına birbaşa təsir göstərmək iqtidarındadır. Məhz, bu baxımdan ölkənin xarici ticarət strategiyasının zəruriliyi istiqamətində problemin qoyuluşu öz aktuallığı ilə səciyyələnir.

Öz-özlüyündə aydındır ki, iqtisadi, siyasi və sosial inkişafın üzvü vəhdətdə olduğu müasir dünyada Azərbaycan Respublikası kimi problemlər burulğanında olan bir ölkə təcrid olunmuş şəkildə nəinki inkişaf edə, hətta mövcud ola bilməz. Xarici ticarətin nəzəri əsaslarının sistemli təhlili açıq-aydın şəkildə göstərir ki, istinad prinsiplərinin təkamül prosesinə uyğun şəkildə dəyişməsi heç də xarici ticarətin zərurilik səviyyəsinin azalmasına dəlalət etmir. Əksinə, müasir dünyada Milli inkişafın qlobal qarşılıqlı asılılıq prizmasından keçdiyi və bu istiqamətdə xarici ticarətin «lokomativ» rolunu oynadığı heç bir şübhə doğurmur. Eyni zamanda, müxtəlif tərzli və fərqli metodoloji bazarlara əsaslanan nəzəri yanaşmaların (marksist, klassik, neoklassik, müasir) əksəriyyəti məzmun və mahiyyətindən asılı olmayaraq xarici ticarətin böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi və bütövlükdə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin sübstansiyası olduğu fikrində yekdildirlər. Tədqiqatımızın nəticələri açıq-aydın şəkildə göstərir ki, respublikanın milli iqtisadiyyatının həm formalaşması, həm də inkişafında xarici ticarətsiz keçinmək qeyri-mümkündür. Ən ümumi formada keçid dövrü ərzində xarici ticarətin sosial-iqtisadi zəruriliyini və əhəmiyyətini aşağıdakı kimi ifadə etmək

mümkündür. Xarici ticarət əlaqələri ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə layiqli yer tutması və sərfəli (müqayisəli üstünlüklər prinsipi baxımından) proporsiyalarda ixtisaslaşmasına şərait yaradır; xarici ticarət daxili bazarda real bazar mexanizminin formalaşması prosesinə müsbət təsir göstərir, öz mahiyyəti etibarlı ilə istehsal amillərinin, o cümlədən kapital ixracının alternativ forması kimi çıxış edir və xarici ticarət ixrac multiplikatorunu hərəkətə gətirir. Xarici ticarət əlaqələrinin inkişafı xarici bazara çıxışa şərait yaradır ki, bunsuz da respublika iqtisadiyyatının inkişafı sadəcə olaraq, qeyri-mümkündür. Xarici ticarət idxal asılılığının yüksək səviyyədə olduğu və keçid dövrünün bir sıra spesifik problemlərinin mövcudluğu şəraitində getdikcə pisləşən həyat şəraitini qismən də olsa sabit saxlamağa imkan verir.

Qlobal iqtisadi əlaqələrdə «millilik» sərhədlərinin getdikcə daha sürətlə silinməsi texnologiya, nəqliyyat və rabitə sferalarında baş verən əsaslı keyfiyyət dəyişiklikləri nəticəsində geniş təkrar istehsal sferasının fazaları arasında sıx uzlaşma xarici ticarət strategiyasının zəruriliyini müasir getçəkliyin tələbi kimi ortaya qoyur. Azərbaycan respublikasının potensial imkanları, mövqeyindən yanaşdıqda, ölkənin xarici ticarət strategiyasının qlobal kontekstdə araşdırılması real situasiyanın daxili məntiqinə əsaslanır. Bu baxımdan xarici ticarət siyasətinin iki əsas istiqamətinin – azad ticarət və proteksionizmin başlıca cəhətlərini tədqiq etməklə keçid iqtisadiyyatı şəraitində onların tətbiqi xüsusiyyətini üzə çıxarmaq məqsəduyğun olmuşdur.

Sübut etməyə ehtiyac yoxdur ki, ölkənin xarici ticarət strategiyası bütövlükdə iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasının tərkib elementi kimi nəzərdən keçirilməlidir. Söhbət, hər şeydən əvvəl element-sistem qarşılıqlı münasibətlərində üzvi birliyə nail olmaqdan, yarana biləcək antoqonist ziddiyyətlərin daha az itgi ilə aradan qaldırılmasından gedir. Xarici ticarətin strukturunda baş verən ən cüzi dəyişikliklər belə ölkənin maddi rifahına təsir göstərmək iqtidarındadır. Deməli, real bazar münasibətlərinin təşəkkülü prosesinə paralel olaraq ümumilli mənafehlərin subyekt tərkibi mövqeyindən, ümumidən xüsusiyyəyə yönələn inkişafın labüdlüyü heç bir şübhə doğurmur. Belə ki, iqtisadi maraqların ifrat fərdiləşməsi

meylinin getdikcə dərinləşməsi sözsüz ki, ölkənin həm iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasında, həm də onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan xarici ticarət siyasətində də adekvat dəyişikliklərə gətirib çıxaracaqdır. Xarici ticarət əlaqələrinin dövlət müdaxiləsinin sərhədlərini müəyyənləşdirən amillər kompleksi tədqiq edilərək, xarici ticarət strategiyasının beynəlxalq potensiala uyğunlaşdırılması problemi araşdırılmışdır.

Tədqiqatların nəticələri belə bir qənaətə gəlmək imkanı verir ki, mövcud inkişaf modelləri arasında iqtisadi regionalizmin seçilməsi daha məqsədə müvafiq olardı. Fikrimizcə, ölkənin xarici ticarət strategiyasının əsas istinad bazası regional iqtisadi inteqrasiya çərçivəsi daxilində yaradılan azad ticarət blokları ola bilərdi.

Ölkənin xarici ticarətin inkişaf dinamikası 2001-2010-ci illəri əhatə etməklə tədqiq olunmuşdur. Təhlilin nəticələri göstərir ki, sabiq SSRİ dövründə ölkənin mal dövriyyəsində müttəfiq respublikaların xüsusi çəkisi 62 % təşkil etmiş və Azərbaycan hər il orta hesabla 2,3 mlrd dollardan çox aktiv saldoya malik olmuşdur ki, bu məbləğin də böyük hissəsi ittifaq hökumətinin sərəncamına keçirilmişdir. Müstəqillik illəri ərzində xarici ticarət əlaqələrinin istiqamətlərində əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermiş və MDB ölkələrinin xüsusi çəkisi kəskin şəkildə azalmışdır.

Ümumiyyətlə, ölkənin müstəqillik illəri ərzində xarici ticarət əlaqələrinin dinamikası bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən situasiyaların təsirinə məruz qalmışdır. Yaranmış meyl və xüsusiyyətlər, eləcə də ölkənin bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə olması ilə bağlı olan problemlər xarici ticarətin sahə strukturunun dinamikasına da əhəmiyyətli surətdə təsir göstərmişdir. Təhlilin nəticələri göstərir ki, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə kompensasiya əlaqələrinin qırılması və bir sıra siyasi xarakterli mənafehlərin uyğunlaşdırılmaması sabiq SSRİ məkanı təmsalında ənənəvi satış bazarının itirilməsi, istehsal edilən məhsulların keyfiyyət parametrləri baxımından dünya standartlarına cavab verməməsi, keçid dövrünün spesifik problemlərinin daha da kəskinləşməsi, müharibə vəziyyəti və s. amillərin təsiri nəticəsində ölkənin xarici mal dövriyyəsi

getdikcə azalmaqda və monostruktur istiqamət daha da dar çərçivədə formalaşmaqla davam edir.

Xarici ticarət ölkədaxili situasiyaya həm birbaşa, həm də, dolayısı ilə təsir göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarətin optimallıq kriteriyası xarici bazarda fəaliyyət göstərən müəssisə ilə məhdudlaşmır.

Onun lokal kriteriyasında istehsal səmərəliliyi də əks olunur. Buna görə də, xarici ticarətin səmərəlilik kateqoriyasına daha geniş və əhatəli anlayış kimi yanaşmaq və onun bütövlükdə beynəlxalq əmək bölgüsünün effektivliyi kimi səciyyələndirmək daha məqsədəuyğun olardı. Təhlil nəticəsində idxal-ixrac əməliyyatlarının iqtisadi səmərəliliyi müəyyənləşdirilmişdir. Bütün bunlarla yanaşı, qeyd edilməlidir ki, Azərbaycanın müasir reallığı baxımından xarici ticarətin dinamik səmərəliliyi, ondan ölkə iqtisadiyyatının perspektiv inkişafında zəruri tələblər səviyyəsində istifadə edilməsi qeyri-mümkündür. Əlbəttə, iqtisadi hesablamalarda və optimal inkişafa olan inama əsaslanmaqla müəyyən dəyişikliklərin aparılmasını tövsiyə etmək olar. Lakin, qeyd etdiyimiz kimi müasir gerçəklik baxımından bu bir qədər qeyri-real yanaşma təsiri bağışlayır.

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi və perspektiv inkişaf yolundan maneələrin aradan qaldırılması məqsədi ilə aşağıdakıların tətbiqi və onlardan istifadə edilməsi məqsədəuyğun olardı:

1. Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasını müəyyənləşdirərkən xarici ticarət siyasətinin konkret prinsipinə xüsusi diqqət verilməlidir. Keçid dövrü ərzində müqayisəli üstünlüklərdən istifadə real bazarın təşəkkülünə qədər davam edə bilər. Real bazar şəraitində rəqabət üstünlükləri prinsipinə istinad edilməli və ölkənin potensial imkanları məhz bu istiqamətdə qruplaşdırılmalıdır.
2. Xarici ticarət əlaqələrinin təşkili və tənzimlənməsində dövlət müdaxiləsinin obyektiv və subyektiv sərhədləri müəyyənləşdirilməlidir.
3. Xarici ticarətdə rəqabətətabliliğin yüksəldilməsi və dünya bazarında səmərəli fəaliyyət göstərilməsi məqsədilə:

- İxracın diversifikasiyası fasiləsiz olaraq həyata keçirilməli, hazır məhsulların ümumixracatda xüsusi çəkisi durmadan artırılmalıdır;
- İxracın dövlət həvəsləndirməsi sisteminin formalaşdırılması, onun optimal səviyyəsinə nail olunması;
- İxracda «könüllü mərkəzləşmə» yaratmaqla informasiya təminatını yüksəltmək və zəruri hallarda strateji alyansların tərkibinə daxil olmaq;
- Birgə sahibkarlığın inkişafına proqram-məqsədli yanaşma və onun cari problemlərin həllinə istiqamətləndirilməsi;
- Manatın süni surətdə devalvasiyası praktikasına son qoymaq və məqsədyönlü devalvasiya siyasəti yeritməklə ixracın artırılması üçün şərait yaratmaq.

4. İqtisadi artımla xarici ticarət strategiyası arasında səmərəlilik meyarları əsasında üzvü vəhdətin formalaşdırılması yönündə konseptual istiqamətlər müəyyənləşdirilməlidir.

5. İdxallıq struktur diversifikasiyasından dövlət tənzimlənməsi və azsaylı nomenklatura üzrə idxal asılılığının aradan qaldırılması.

6. Mövcud regional ticarət bloklarından hər hansı birinin çərçivəsində manatın regional dönərliyinə nail olunması və ilkin vaxtlarda xarici ticarət dövriyyəsinin 25-30 %-nin manatla aparılması.

7. Regional aspektdə (keçid dövrü ərzində) biliteral asılığın formalaşmaması naminə multilateral əlaqələrin inkişaf etdirilməsi.

8. Ölkənin xarici ticarət rejiminin optimallaşdırılması naminə Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olmanın zəruriliyi.

9. Xarici ticarət sferasında ümumilli mənafeələrin təminatı mühümlüyünü nəzərə almaqla ölkə iqtisadiyyatında iqtisadi klaster praktikasından istifadə edilməsi.

Ə D Ə B İ Y Y A T S İ Y A H İ S İ

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: "Qanun " , 1999, 59
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, Bakı: "Qanun" , 2006, 703
3. Azərbaycan Respublikasının "Xarici investisiyaların qorunması haqqında" Qanunu, 15 yanvar 1992
4. Azərbaycan Respublikasının " Lizinq xidmətləri haqqında " Qanunu, 29 noyabr 1994
5. Azərbaycan Respublikasının "Azərbaycan Respublikasında dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında" Qanunu, "Biznesmenin Bülleteni", Bakı "Qanun" 1995, 17 s.
6. Azərbaycan Respublikasının "Aqrar islahatların əsasları haqqında" Qanunu, 18fevral 1995
7. Azərbaycan Respublikasının "Törpaq islahatları haqqında" Qanunu, "Biznesmenin Bülleteni" Bakı "Qanun" 1996, 21s.
8. Azərbaycan Respublikasının " Bələdiyyələrin statusu haqqında " Qanunu 02 iyul 1999
9. Azərbaycan Respublikasının «Əmək miqrasiyası haqqında» Qanunu, 23 mart 2001.
10. Azərbaycan Respublikasının «Tənzimlənən qiymətlər haqqında» Qanunu 30 may 2003-cü il, 98 s.
11. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 iyun 1997-ci il tarixli, 609 sayılı Fərmanı ilə təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi Qaydaları».
12. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005) Bakı 2002, 15 s.
13. Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə

- Dövlət Proqramı (2003-2005 -ci illər) Bakı "RN" 2003, 296 s.
14. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər), Bakı: «Nurlar», 2004, 160 s.
 15. Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər) üzrə Dövlət Proqramı. 14 fevral 2005-ci il .
 16. Azərbaycan Respublikasının Sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətləri (2001-2010-cu illər), Bakı: 2001, Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin materialı, 113 s.
 17. Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. Azərbaycan Respublikasının 2008-ci il və gələn 3 il üzrə iqtisadi-sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri. Bakı: 2007, 109 s.
 18. Azərbaycan Respublikasında dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinə dair qanunvericilik. Sənədlər toplusu, I-ci cild, Bakı 1997, 116 s.
 19. "Azərbaycan. Ölkələrin iqtisadi təhlili." Ümumdünya Bankı, 1999
 20. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın (qanunlar, normativ sənədlər, analitik materiallar) Bakı "Araz" 2000, 188 s.
 21. Azərbaycan Respublikasında rəqabətin qorunması və təbii inhisarların tənzimlənməsi (qanunlar, normativ sənədlər, analitik məlumatlar) Bakı 2000, 273 s.
 22. Azərbaycanın regionları. Statistik məcmuə, Bakı: «Səda», 2001, 604 s.
 23. Statistik Məcmuə, Bakı 2002
 24. Azərbaycanın statistik göstəriciləri-2002-2007. Bakı: «Səda», 2007, 721 s.
 25. Azərbaycan Respublikasının Sənaye Statistika Məcmuəsi, Bakı "Səda" 2007 571 s.
 26. Azərbaycan rəqəmlərdə: 2011 Azərbaycan Respublikası Dövlət Səhiyyə Komitəsi , Bakı "Səda" 2011, 247 s.
 79. İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika jurnalı, 2002

80. "Azərbaycan" qazeti
81. "Xalq" qazeti, 18 may 2002, №1120 (240760)
82. "Respublika" qazeti, 19 may 2002, №113 (1449)
83. ƏXO, 15 may 2002, №90 (335)
84. WWW.UNIDO.ORG.
85. WWW.IMF.ORG.
86. WWW.WTO.ORG.
87. Monthly Bulletin of Statistics 2009
88. World Investment Report 2006 . U.N. 2006
89. World Investment Report 2007. U.N. N.Y. 2007.
90. World Investment Report 2008 U. N. N.Y. 2008.
91. World Investment Report 2009 U.N. N.Y. 2009.
92. WWW:<http://www.eubasics.allmansland.com/>, <http://www.europa.eu.int/>
93. UNCTAD. The Growth of Domestic Capital Markets. 2009, 27-28 may

РЕЗЮМЕ

Главная цель диссертации заключается в исследовании специфических свойств внешнеторговой политики в условиях переходной экономики и выработке конкретных предложений и рекомендаций по определению возможностей ее оптимизации.

В диссертационной работе проведены широкие исследования по изучению концептуальных основ внешнеторговой политики в современный период, обобщению ретроспективных взглядов на ее генезис, выявлению специфических свойств торговой политики в условиях переходного периода и исследованию новых парадигм касательно Всемирной Торговой Организации.

С использованием различных показателей всесторонне проанализированы современное состояние, структура, география и динамика развития внешнеторговых связей страны, изучены и оценены нормы и процедуры торгового режима, исследована правовая база внешнеторговой политики, проанализированы потенциальные возможности взаимоотношений Азербайджанской Республикой с ВТО, исследовано соответствие общих принципов организации Азербайджанской реальности и определены ограниченные условия перехода к унифицированным принципам.

SAMMURY

The main purpose of the dissertation is the research of foreign trade policy peculiarities in terms of transition economy and working out the concrete proposals and recommendations on defining opportunities of its optimization.

Extensive research on conceptual basics of foreign trade policy nowadays, the generalization of retrospective approaches to its genesis, the revelation of trade policy peculiarities in terms of transition period, and study of the WTO paradigms are considered in this dissertation.

Using various indicators the current situations, structure, geography and dynamics of country's foreign trade relations development were thoroughly analyzed, the rules and procedures of trade regime were studied and evaluated, the legal base of foreign trade policy was researched, the potential of relationship between Azerbaijan and the WTO was analyzed, the compliance of the WTO general principles with Azerbaijan reality was investigated and the limits of transition to unified principles were identified.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Magistratura Mərkəzinin 2892-ci qrup magistri Bayramlı Emin Şirviyə oğlunun yazdığı “Ümumdünya ticarət təşkilatına üzvlüyün Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı və struktur dəyişiklərinə təsiri” mövzusunda yazdığı dissertasiya işinə

R Ə Y

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq inzibati-amirlik sisteminə xas olan bütün prinsiplər, o cümlədən xarici iqtisadi fəaliyyət üzərində dövlət inhisarı aradan qaldırılmış, tamamilə yeni fərqli məzmunu malik situasiya formalaşmışdır. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə həyata keçirilən islahatlar təkcə forma dəyişikliyi deyil, eləcə də xarici iqtisadi münasibətlərin təkrar istehsal proseslərini əhatə etməklə, qlobal səviyyəli inkişaf qanunauyğunluqlarına maksimum dərəcədə müvafiq gələn xarici ticarət siyasətinin formalaşdırılmasına yönəlmişdir.

Xarici iqtisadi siyasət- milli iqtisadiyyatın dünya bazarında müəyyən üstünlüklər əldə etməyə və eyni zamanda, daxili bazarı xarici rəqabətdən qorumağa yönəldilmiş tədbirlər sistemidir. Onun məzmun tutumluluğu ölkənin ictimai quruluşunun daxili təbiətindən, milli iqtisadiyyatın qarşısında duran vəzifədən və xarici amillər kompleksinin təsir gücündən asılı olaraq formalaşır.

İşin I fəslində Xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin nəzəri əsasları öyrənilir.

II fəsil «Azərbaycanın xarici ticarət strategiyasının sistemli təhlili» nə həsr edilmişdir. Burada geniş təhlil aparılmışdır.

Son fəsildə isə «Azərbaycanın ÜTT ilə xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri» öyrənilib izah edilmişdir..

Buna görə də işi tamamlanmış magistr dissertasiyası hesab etmək olar. İşin müdafiəyə buraxılması məqsədəuyğundur.

Prof. A.Ş.Şəkərəliyev

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Magistratura Mərkəzinin 2892-ci
qrup magistri Bayramlı Emin Şirviyə oğlunun yazdığı “Ümumdünya ticarət
təşkilatına üzvlüyün Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı və struktur
dəyişiklərinə təsiri” mövzusunda yazdığı dissertasiya işinə**

R Ə Y

Müasir dövrdə real bazar münasibətləri şəraitində Milli sosial-iqtisadi inkişafın daxili və xarici amilləri arasında sıx qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı asılılıq formalaşır. Bu prosesin ümuminkişaf qanunauyğunluqları və bütövlükdə global iqtisadi prosesin daxili təbiətinə aid olan və məntiqi xüsusiyyətlərdən doğan bir hadisə olduğu heç bir şübhə doğurmur. Bu baxımdan Azərbaycanın müasir inkişaf mərhələsində Milli iqtisadiyyatın formalaşması və mövcud problemlərin heç olmazsa kəskinlik dərəcəsinin azalması səpgisində xarici ticarətin mühümlüyü və zəruriliyi ilk baxımdan meydana çıxır. Hal-hazırda Respublikamız bir sıra problemlə qarşılaşmışdır ki, onların həlli ümumiyyətlə Azərbaycan dövlətinin mövcudluğu və inkişafına birbaşa təsir göstərmək iqtidarındadır. Məhz, bu baxımdan ölkənin xarici ticarət strategiyasının zəruriliyi istiqamətində problemin qoyuluşu öz aktuallığı ilə səciyyələnir.

Dissertasiya işi çox aktual bir mövzuya həsr edilmişdir, yazılmasında nəzəri və təcrübi materiallardan kifayət qədər istifadə etmiş, təhlillər aparmış və bu istiqamətdə mövcud olan çatışmamazlıqları aradan qaldırmaq üçün bir sıra əməli təkliflər vermişdir.

Dissertasiya işində qoyulan məsələlərin müsbət izah edildiyini nəzərə alaraq, onun qəbul edilib müdafiəyə buraxılmasını məqsədəuyğun hesab edirəm.

Dos. M.M.Məmmədli

REFERAT

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq inzibati-amirlik sisteminə xas olan bütün prinsiplər, o cümlədən xarici iqtisadi fəaliyyət üzərində dövlət inhisarı aradan qaldırılmış, tamamilə yeni fərqli məzmunu malik situasiya formalaşmışdır. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə həyata keçirilən islahatlar təkcə forma dəyişikliyinə deyil, eləcə də xarici iqtisadi münasibətlərin təkrar istehsal proseslərini əhatə etməklə, qlobal səviyyəli inkişaf qanunauyğunluqlarına maksimum dərəcədə müvafiq gələn xarici ticarət strategiyasının formalaşdırılmasına yönəldilmişdir. Son 10 illik inkişaf dinamikası göstərir ki, iqtisadiyyatın “açıq”lıq dərəcəsinin yüksəldilməsi və bazar münasibətlərinin təşəkkülü istiqamətində nailiyyətlər əldə olunmuş, milli iqtisadi subyektlərə beynəlxalq rəqabətin təsir gücü hissediləcək dərəcədə artmışdır. Digər tərəfdən, dünya iqtisadiyyatında baş verən proseslərin (iqtisadi inteqrasiya və qloballaşma, istehsal və kapitalın transmilliləşməsi prosesinin sürətlənməsi və s.) təsiri nəticəsində ölkədaxili iqtisadi münasibətlərin yeni modifikasiyası meydana çıxmış, xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi problemi daha da kəskinləşmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün bunlar Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətinin təşkili və idarə edilməsi sferasında dinamik xarakterli dəyişikliklərin aparılmasını tələb edir. Keçid iqtisadiyyatının spesifik xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması zəruriliyi ilə ölkənin milli mənafeələrinin təminatı, digər tərəfdən isə müasir qlobal meydlər və təmayüllər arasında optimal mütənasibliyin formalaşdırılmasında əsas ağırlıq məhz xarici ticarət strategiyasının üzərinə düşür. Belə ki, ölkə iqtisadiyyatında həyata keçirilən struktur modernləşmə iqtisadi artımın davamlılığınə nail olma, mənafe subyektləri arasında düzgün tənəsüblüyün formalaşması, bölgü sferasında prioritetlərin nəzərə alınması və ümumiyyətlə, dünya iqtisadiyyatına effektiv qoşulma prosesində real gerçəkliyə söykənməklə həyata keçirilən xarici ticarət strategiyası həlledici əhəmiyyət daşıyır. Eyni zamanda real bazarın və milli iqtisadiyyatın hələ formalaşma mərhələsində olduğunu diqqət mərkəzində saxlamaqla, xarici ticarət strategiyasının formaları və tərkib ünsürlərinin seçilməsində real situasiyaya adekvatlığın təminatı da xüsusi aktualıq kəsb edir.

Xarici ticarət strategiyasının formalaşdırılması və tətbiqi probleminin kompleks xarakterə malikliyi, onun iqtisadiyyatın bütün səviyyələri(mikro, mezo,makro) və sferaları ilə sıx qarşılıqlı bağlılığı, bu bağlılığın funksional məzmununun müxtəlif aspektlərinin mövcudluğu əksər iqtisadi məktəblərin nəzər-diqqətini cəlb etmiş və qeyd olunan yönümdə tədqiqatlar bu gün də davam etməkdədir. Xarici ticarətin fundamental problemləri C.Keynsin, A.Marşallın, P.Linderfin, M.Pebro-nun, V.Rıbalkinin, P.Kruqmanın, C.Saksın və digərlərinin əsərlərində bütün təfərrüatı ilə araşdırılmışdır.

Xarici ticarət strategiyasının nəzəri dərkə və dövlət tənzimlənməsi problemləri isə A.Atkinsanın, B.Belaşanın, C.Blekin, P.Samuelsonun, C.Stiqlisin, Y.Tim-bergenin, R.Consun, Q.Fişerin və s. tədqiqatlarında sistemli şəkildə öz əksini tapmışdır.

Sabiq SSRİ nin süqutu və ardıcıl olaraq həyata keçirilən liberallaşdırma nəticəsində yeni müstəqillik əldə etmiş ölkələrin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası prosesinin getdikcə güclənməsi xarici ticarət strategiyasını elmi tədqiqatların başlıca mövzularından birinə çevirmişdir. Bu baxımdan rus tədqiqatçılarından A.Maşinin, S.Qonçarenkonun, V.Evstiqnevin, S.Sışkovun, A.Roqocinin, A.Fedovskinin araşdırmaları səciyyəvidir.

Bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarət strategiyasının optimallaşdırılması sferasında bir sıra problemlər sistemli araşdırmalara məruz qalmamışdır. Söhbət hər şeydən əvvəl xarici ticarət münasibətlərində liberallaşdırma siyasətinin və eləcə də, ticarət maneələrinin inkişafa təsirindən, xarici ticarət strategiyası ilə iqtisadi artım, ətraf mühit və institusional inkişaf arasında qarşılıqlı bağlılığın tədqiqindən, xarici ticarət siyasətinin modelləşdirilməsi problemindən, eləcə də beynəlxalq norma və standartlara uyğunlaşmanın daxili mexanizmindən gedir və s.

Məhz problemin elmi tədqiqinin sistemlilik nöqtəyi nəzərindən əhatə dairəsinin natamamlığı dissertasiya mövzusunun seçilməsi və tədqiqatın məqsədini əsaslandırır.

